

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**FARKLI ORTA ÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNDE DİNDARLIK
İLE BENLİK SAYGISI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN
İNCELENMESİ**

Betül ÇAPAR

Danışman
Doç. Dr. Murat YILDIZ

2008

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**FARKLI ORTA ÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNDE DİNDARLIK
İLE BENLİK SAYGISI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN
İNCELENMESİ**

Betül ÇAPAR

Danışman
Doç. Dr. Murat YILDIZ

2008

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Farklı Orta Öğretim Öğrencileri Arasında Dindarlık ile Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

18/09/2008

Betül ÇAPAR

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Betül ÇAPAR
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Programı : Din Psikolojisi.
Tez Konusu : Farklı Orta Öğretim Öğrencilerinde Dindarlık ile Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi.
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliği'nin 18. maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA O OY BİRLİĞİ O
DÜZELTİLMESİNE O* OY ÇOKLUĞU O
REDDİNE O**

ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir. Evet
Tez mevcut hali ile basılabilir. O
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir. O
Tezin basımı gerekliliği yoktur. O

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Farklı Orta Öğretim Öğrencilerinde
Dindarlık ile Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi
(Betül ÇAPAR)

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Din Psikolojisi Programı

Bu çalışmanın amacı, orta öğretim öğrencileri arasında dindarlıkla benlik saygısı arasında bir ilişki olup olmadığını ve bu iki değişkenle bazı demografik değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmektir.

Araştırmanın örneklemini İzmir ilinde bulunan Fen Lisesinden 158, İlkurşun Lisesinden 142, İmam Hatip Lisesinden 130, Karataş Lisesinden 88, Özel Yamanlar Lisesinden 37 öğrenci olmak üzere 555 orta öğretim öğrencisi oluşturmaktadır. Bu örneklem grubunun 263'ü kız, 282'si erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Öğrencilerden 10'u ise cinsiyetini belirtmemiştir. Örneklemin yaş ortalaması 16,46'dır (yaş aralığı 14-20).

Veri toplama aracı olarak Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı öğretim elemanları tarafından geliştirilen 97 maddeden oluşan Dini Hayat Ölçeği ve Çuhadaroğlu tarafından Türkçeye çevrilmiş olan Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği tek bir formda birleştirilerek uygulanmıştır.

Elde edilen bulgular dindarlık değişkeni ile benlik saygısı ($r = -.00$) arasında anlamlı bir korelasyonun olmadığını göstermiştir ($p > .05$). Aynı şekilde dindarlık değişkeni ile cinsiyet ($r = -.05$) değişkeni arasında da anlamlı bir korelasyonun olmadığı tespit edilmiştir. Dindarlıkla, yaş değişkeni ($r = .11$) ve öğrencisi oldukları okul değişkeni arasında ($r = -.11$) $p < .009$; sosyo-ekonomik düzey değişkeni arasında ($r = .09$) ise $p < .03$ düzeyinde anlamlı korelasyonlar saptanmıştır.

Ayrıca benlik saygısı değişkeninin, öğrencisi olduğu okul değişkeniyle ($r = -.16$) ve sosyo-ekonomik düzey değişkeniyle ($r = -.17$) $p < .001$ düzeyinde anlamlı ilişkilere sahip olduğu tespit edilirken benlik saygısıyla yaş ve cinsiyet değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Sonuç olarak dindarlık ile benlik saygısı arasında anlamlı bir korelasyon olduğu yönündeki hipotezimiz desteklenmemiştir. Yani sözkonusu iki değişken arasında anlamlı bir korelasyon olmadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orta Öğretim, Ergenlik, Dindarlık, Benlik Saygısı

ABSTRACT

Master Thesis

**A Study of Relationship Between Religiosity and Self Esteem
Among Students in Different Secondary Schools
(Betül CAPAR)**

**Dokuz Eylül University
Institute of Social Sciences
Department of Philosophy and Religious Sciences
Psychology of Religion Program**

This study's purpose is to determine whether there is a relationship between religiosity and self esteem among students in different secondary schools and also what kind of relationship is present between these two variables and some other demographical variables.

The subjects of this study are the following students within the borders of the Province of Izmir: 158 students from a high-school for natural sciences, 142 students from the "İlkursun High-School", 130 students from a vocational high-school for Islamic professions, 88 students from the "Karatas High-School", 37 students from the "Private Yamanlar High-School" which makes 555 middle school students in total. 263 of these subjects were girls and 282 were boys whereas 10 students did not mention their gender. The subjects' average age was 16.46 (ages were between 14 and 20).

The following two scales were used in a combined method as data collecting instruments: The "Religious Life Scale" which consists of 97 articles and which was developed by the academic personnel of Dokuz Eylül University, Faculty of Theology, Department of "Psychology of Religion" as well as the "Rosenberg Self-Esteem Scale" which was translated into Turkish by Cuhadaroğlu.

The obtained findings indicate that there is no significant correlation ($r = -.00$) between the variables “religiosity” and “self esteem” ($p > .05$). The same applies for the correlation between the variables “religiosity” and “gender” ($r = -.05$). However it is determined that there are significant correlations between the variables “religiosity” and “age” ($r = .11$) as well as “school” ($r = -.11$) $p < .009$ and “socio-economical level” ($r = .09$) $p < .03$.

Additionally the variable “self-esteem” points to significant correlations concerning the variables “school” ($r = -.16$) and “socio-economical level” ($r = -.17$) $p < .001$ whereas it is found out that there are no significant relations between “self-esteem” and “age” or “gender”.

As a result, our hypothesis alleging a significant relationship between religiosity and self-esteem could not be supported. It was determined a fortiori that no such correlation exists between these two variables.

Key Words: Secondary School, Adolescence, Religiosity, Self Esteem

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	i
TUTANAK.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar.....	xi

GİRİŞ

TEMEL KAVRAMLAR

1. Ergenlik Dönemi.....	1
1.1. Ergenlik Döneminin Gelişimsel Özellikleri.....	2
1.1.1. Fiziksel Gelişim.....	3
1.1.2. Zihinsel Gelişim.....	3
1.1.3. Ahlaki ve Sosyal Gelişim.....	4
1.1.4. Duygusal Gelişim.....	7
2. Dindarlık.....	13

2.1. Dindarlığın Tanımı.....	13
2.2. Glock'un Dindarlık Modeli.....	13
2.2.1. İnanç Boyutu.....	14
2.2.2. İbadet Boyutu.....	14
2.2.3. Duygu Boyutu.....	15
2.2.4. Bilgi Boyutu.....	16
2.2.5. Etki Boyutu.....	16
2.3. Ergenlik Döneminde Dindarlık.....	17
3. Benlik Saygısı.....	18
3.1. Benlik Saygısıyla İlgili Kavramlar.....	21
3.1.1. Global Benlik Saygısı (Global Self Esteem) ve Özel Benlik Saygısı (Specific Self Esteem)	21
3.1.2. Yüksek ve Düşük Benlik Saygısı.....	22
3.2. Ergenlik Döneminde Benlik Saygısının Gelişimi.....	25
3.2.1. Ergenlik Döneminde Benlik Saygısını Etkileyen Faktörler.....	27
3.2.1.1. Kalıtım ve Bedensel Özellikler.....	29
3.2.1.2. Aile.....	31
3.2.1.3 Sosyal Sınıf ve Ekonomik Düzey.....	36
3.2.1.4. Çevre ve Akran ilişkileri.....	38
3.2.1.5. Okul.....	41
3.2.1.6. Kitle İletişim Araçları.....	44
3.2.1.7. Din.....	47
4. Konuyla İlgili Çalışmalar.....	50
4.1. Ergenlerin Benlik Saygıları Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	50
4.2. Din ve Benlik Saygısı İlişkisi Konusunda Yapılan Çalışmalar.....	56

I. BÖLÜM

ARAŞTIRMA

1. Araştırmanın Problemi.....	68
2. Araştırmanın Amacı ve Denenceler.....	69
3. Araştırmanın Önemi.....	70
4. Araştırmanın Sınırları.....	71
5. Sayıtlılar.....	72
6. Yöntem.....	72
6.1. Araştırmanın Modeli.....	72
6.2. Evren ve Örneklem.....	73
6.3. Veri Toplama Aracı.....	74
6.4. Dini Hayat Ölçeği.....	74
6.5. Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği.....	75

II. BÖLÜM

BULGULAR

1. Dindarlık ve Benlik Saygısının Demografik Değişkenlerle Korelasyonu.....	76
2. Dindarlık Değişkeni İle Bazı Demografik Değişkenler Arasında Yapılan Tek-Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları.....	77
2.1. Dindarlıkla Okul Değişkeni Arasındaki Tek-Yönlü Varyans Analizi Sonuçları.....	77

2.2. Dindarlıkla Sosyo-ekonomik Düzey Değişkeni Arasındaki Tek-Yönlü Varyans Analizi Sonuçları.....	78
2.3. Dindarlık Değişkeni ile Yaş ve Cinsiyet Değişkenleri Arasındaki İlişkiye Ait Bulgular.....	79
3. Benlik Saygısı Değişkeninin Bazı Demografik Değişkenlerle Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları.....	80
3.1. Benlik Saygısıyla Okul Değişkeni Arasındaki Tek-Yönlü Varyans Analizi Sonuçları.....	80
3.2. Benlik Saygısıyla Sosyo-ekonomik Düzey Değişkeni Arasındaki Tek-Yönlü Varyans Analizi Sonuçları.....	81
3.3. Benlik Saygısı Değişkeni İle Yaş ve Cinsiyet Değişkenleri Arasındaki İlişkiye Ait Bulgular.....	83

III. BÖLÜM

BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Dindarlık ile Benlik Saygısı Arasındaki İlişki.....	84
2. Dindarlıkla Bazı Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler	89
2.1. Dindarlık ile Cinsiyet Arasındaki İlişki.....	89
2.2. Dindarlık ile Okul Değişkeni Arasındaki İlişki.....	91
2.3. Dindarlık ile Yaş Değişkeni Arasındaki İlişki.....	93
2.4. Dindarlık ile Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkeni Arasındaki İlişki.....	94
3. Benlik Saygısıyla Bazı Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler.....	96
3.1. Benlik Saygısıyla Okul Değişkeni Arasındaki İlişki.....	96

3.2. Benlik Saygısıyla Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkeni Arasındaki İlişki...	98
3.3. Benlik Saygısıyla Yaş Değişkeni Arasındaki İlişki.....	100
3.4. Benlik Saygısıyla Cinsiyet Değişkeni Arasındaki İlişki.....	102
SONUÇ.....	106
KAYNAKLAR.....	113
EK.....	142

TABLolar

Tablo 1. Dindarlık ve Benlik Saygısının Demografik Değişkenlerle Korelasyonu.....	76
Tablo 2. Öğrencisi Oldukları Okul Değişkeni Açısından Öğrencilerin Dindarlık Ortalama Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi.....	77
Tablo 3. Dindarlık Ortalama Puanları Açısından Öğrencilerin Devam Ettikleri Okul Değişkenine Uygulanan Tukey-HSD Testi Sonucu.....	78
Tablo 4. Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkeni Açısından Öğrencilerin Dindarlık Ortalama Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi.....	78
Tablo 5. Dindarlık Ortalama Puanları Açısından Sosyo-ekonomik Düzey Değişkenine Uygulanan Tukey-HSD Testi Sonucu.....	79
Tablo 6. Öğrencisi Oldukları Okul Değişkeni Açısından Öğrencilerin Benlik Saygısı Ortalama Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi.....	80
Tablo 7. Benlik Saygısı Ortalama Puanları Açısından Öğrencilerin Devam Ettikleri Okul Değişkenine Uygulanan Tukey-HSD Testi Sonucu.....	81
Tablo 8. Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkeni Açısından Öğrencilerin Benlik Saygısı Ortalama Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi.....	81
Tablo 9. Benlik Saygısı Ortalama Puanları Açısından Sosyo-ekonomik Düzey Değişkenine Uygulanan Tukey-HSD Testi Sonucu.....	82

GİRİŞ

TEMEL KAVRAMLAR

1. Ergenlik Dönemi

Orta öğretim dönemi, ülkemizde 15-18 yaşları arasını kapsayan ve ergenlik olarak isimlendirilen bir döneme dek gelir.

Doğumundan itibaren insan farklı gelişim dönemlerinden geçmekte, içinde bulunduğu durum ve yaşa göre farklı özellikler göstermektedir. Bir evreden diğerine geçişte çok kesin yaş sınırları bulunmamakla birlikte bu evreleri bebeklik, çocukluk, gençlik, yetişkinlik, orta yaşlılık, yaşlılık ve ihtiyarlık şeklinde sıralayabiliriz.

Ergenlik döneminin gelişimsel özellikleri ve kendinden sonraki gelişim dönemlerini etkilemesi açısından dikkat çeken bir evre olmasından dolayı birçok çalışmaya konu olmuştur. Bu tür çalışmaların sayısı her geçen gün artsa da bu gelişim döneminin temel özellikleri ve belirleyicileri üzerinde henüz tam bir anlaşma sağlanmış değildir (Buhler, Spiegel ve Thomas, 1973). Ancak bilindiği gibi ergenlik çocukluktan yetişkinliğe geçiş döneminde yer alır. Bu dönemde fiziksel, psikolojik ve sosyal açıdan çok büyük değişiklikler ortaya çıkar. Ergenlik dönemi gençlik olarak da adlandırılabilir. Genç sözcüğü Latince’de büyüme, olgunlaşmak anlamak anlamına gelen “adolescere” kökünden gelmektedir. Batı literatüründe “adolescenth” sözcüğünün karşılığı ergenlik belirtilerinin görüldüğü 12 yaş ile büyümenin durduğu 21 yaş arasını kapsamaktadır (Yavuzer, 1998:277; Yörükoğlu, 2004: 13).

Ergenlik Döneminin bugüne kadar pek çok tanımı yapılmaya çalışılmıştır. “Fırtına ve stres zamanı” olarak tanımlayanlar yanında “Psikoseksüel gelişimin dört evresinin sonuncusu”, “insanda bireye özgü ayrıcalıkların kendisine verilmediğini hissettiği zaman başlayan ve yetişkinin tüm gücü ve toplumsal konumu toplum

tarafından bireye verildiği zaman sona eren gelişim dönemi” şeklinde tanımlayanlar da olmuştur (Gander ve Gardiner, 1998: 405).

Gürün (1991:46), psikoloji sözlüğünde ergenliği, “Çocukluk ve yetişkinlik arasında yer alan ve özellikle cinsel olgunluğa erişilen yaş evresi” şeklinde tanımlamıştır.

Tanımlama bedensel ve cinsel gelişime göre yapıldığında ergenlik döneminin başlangıcı ve bitimi konusunda net bir sınır çizilememektedir (Yörükoğlu, 2004: 13). Oysa bu dönemde fiziksel ve biyolojik gelişim yanında psikolojik, sosyal, bilişsel ve ekonomik değişimler de yaşanmaktadır (CETAD, 2007). Ancak ergenlik döneminin çocukluktan gençliğe geçmeyi sağlayan 12 ile 21 veya 13 ile 20 yaş arasında kalan bir süreyi içerdiği konusunda tüm psikologlar mutabıktır (Jersild, 1978:10; Şemin, 1973:5).

Ergenlikteki gelişme aşamaları sınıflanmak istenildiğinde; on ikiden on üç yaşına kadar süren devre *ergenlik öncesi*, buluş çağından başlayıp kişinin fiziksel cinselliğini ifade etmek için bazı kalıpları belirlediği zamana kadar olan süre *ilk ergenlik*; ilk ergenlikten kişinin az çok yetişkin şeklini almaya başladığı zamana kadar olan devre ise *ileri ergenlik* olarak isimlendirilir (Chapman,1999:45; Başaran, 1974:38).

1.1. Ergenlik Döneminin Gelişimsel Özellikleri

İnsanlar yaşamları boyunca değişim içindedir ancak ergenlik döneminde görülen değişiklikler oldukça belirgindir. On yaşında iken çocuk olduğunu düşündüğümüz biri on dört yaşına geldiğinde neredeyse bir yetişkin görüntüsünü almıştır. Bu değişiklikleri doğal karşılarken aynı zamanda biraz zorlayıcı da gelebilir. Ergenin içinde bulunduğu bu değişim sürecinde sahip olduğu gen yapısı, ailesi, arkadaşları, içinde bulunduğu çevre ile bu çevrenin sahip olduğu değerler ve toplumdaki diğer problemler gencin gelişimini etkiler (U.S. Department of Education, 2005:5). Ergenlik döneminde görülen farklı yönlerdeki değişimlerin bilinmesi, onların içinde bulunduğu durumu kavramak, olaylar karşısında gösterecekleri tepkileri ya da sahip oldukları becerileri bilmek açısından da

önemlidir. Bu değişimler kişiden kişiye farklılık gösterebilir ancak genel özellikler de taşımaktadır (Şenol, 2006:1). Ergenlik dönemindeki gelişim aşamalarını şu şekilde özetleyebiliriz:

- A) Fiziksel-cinsel gelişim
- B) Zihinsel gelişim
- C) Ahlaki ve sosyal gelişim
- D) Duygusal - ruhsal gelişim

1.1.1. Fiziksel Gelişim

Bu dönemde büyüme çok hızlıdır. Yaşamın ilk on yıllık dönemindeki kadar hızlı bir büyüme ve gelişme süreci gerçekleşebilir. Ergenliğin en belirgin ilk değişimi çok kısa sürede dikkati çekecek bir biçimde çok yönlü olarak büyüme (CETAD, 2007). Fiziksel gelişme sırasında görülen değişimler; “boy, kilo, iskelet sistemi, kas ve yağ dokusu, solunum ve dolaşım sistemleri, merkezi sinir sistemi ve üreme organlarındaki gelişimi kapsar” (Semerci, 2007:7). Önce eller ve ayaklar büyür, sonra kollar ve bacaklar daha sonra da beden gelişir. Kızlarda yağ dokusu erkeklerde kas dokusu fazlaşır (Cüceloğlu, 1998: 345). Bireydeki bu değişimler, vücudun hızla büyüyerek gelişmesi sonucunu verir. Bedenin gelişmesiyle birlikte hormonların çalışmasında görülen değişikler cinsel dürtüleri artırır. Bunun yanında zekânın kavrama gücü gelişir. Bütün bu biyolojik gelişmeler ve bireyin bu gelişmelere ayak uydurabilmesi, kişiye kendine özgü bazı nitelikler kazandırır. Ergenlik dönemi gelişmeleri, yaşamın daha önceki gelişmelerinden çok farklıdır (Yavuzer, 1998:279).

1.1.2. Zihinsel Gelişim

Zihinsel gelişim bireylerdeki düşünme, akıl yürütme, bellek ve kavrama, sorunlarla başa çıkabilme kapasitesi sistemlerinde meydana gelen değişmelerdir (Semerci, 2007:15).

Ergenlik döneminde zihinsel gelişme, fiziksel gelişme kadar hızlı değildir ancak 15–16 yaşlarında doruğa ulaşır. Daha sonra yavaşlayarak yirmi yaşına kadar

gelişimi devam eder (Yörüköğlü, 2004:49). Fiziksel görünümünün bir yetişkine benzemesi dışında ergen artık zihinsel yönden de bir gelişme göstererek bu gelişimin en son aşamasına ulaşmıştır ve artık yetişkin dünyasıyla tam bir iletişim içine girmeye hazırdır. Çünkü soyut düşünce gelişmeye başlamış ve formel işlemler dönemine geçmiştir (Cüceloğlu, 1998:352). Bu dönemde ergen, yetişkine benzer bir düşünce sürecine girmeye başlamıştır. Ancak bu durum, onun bir problemin çözümünde ya da karşılaşılan yeni bir duruma uyum sağlamada bir yetişkinle eş değer kararlar aldığı anlamına gelmez. Ergen, soyut olan hakkında düşünme, soyutlamaları kullanarak işlemler yapma gücünü geliştirir (Yapıcı ve Yapıcı, 2006:7). O içinde bulunduğu şimdiki zamanın ötesinde düşünebilir, içinde bulunduğu durum dışındaki başka olasılıkları düşünerek geleceği hesaplayabilir (Kulaksızoğlu, 2001:137), varsayımlar kurarak mantıksal sonuçlar çıkarır, karmaşık problemleri sistematik bir yol izleyerek çözebilir (Gander ve Gardiner, 1998:424).

Bilişsel gelişim; kendilerini, ailelerini, arkadaşlarını, çevrelerinde iletişim halinde buldukları diğer insanları ve dünyayı algılama biçimleri yönünden de önemlidir. Ergenlerin tüm düşünce süreçlerinde görülen değişiklikler gelecekle ilgili soyut düşünceler, planlar, hedefler, cinsellik, ahlak ve din gibi konularla ilgili değerler ön plana çıkmaya başlar (Gander ve Gardiner, 1993:422). Birçok açıdan düşünebilme ergene düşünce esnekliği sağlar, zihninde birçok seçeneği eşleştirebilir, herhangi bir problemin çözümünde birçok olasılık üzerinde durabilir (Gallagher ve Mansfield 1995), kuramlar biçimlendirip farklı sosyal sistemleri karşılaştırarak içinde bulunduğu standartları ya da o güne kadar aileden alarak sahiplendiği değerleri eleştirme, reddetme veya değiştirme noktasına gelebilir (Yavuzer, 1998:283).

1.1.3. Ahlaki ve Sosyal Gelişim

Formel operasyonların gelişmesiyle birlikte bireyin kişilik yapısında, ahlak anlayışında ve kendini algılama biçiminde de değişiklikler görülür (Cüceloğlu, 1998:352). Ahlak gelişimini açıklayan üç temel görüş vardır; Freud'un psikanalitik kuramı, toplumsal öğrenme kuramı ve bilişsel gelişim kuramıdır (Windmiller, 1995). Bununla birlikte "Ahlak gelişimi ile ilgili literatürün önemli bir kısmı Jean Piaget

(1932) ve Lawrence Kohlberg (1984) tarafından ortaya konulan kuramlardır ki, onlar ahlaki akıl yürütme aşamaları üzerine vurgu yapmalarından dolayı bilişsel psikoloji ile ilgilidir” (Clouse, 2000).

Kohlberg ve Piaget Ahlaki gelişim ile bilişsel gelişimin paralel olduğunu belirtir. Ahlak gelişimi konusunda en kapsamlı çalışmayı Piaget yapmış ve çocukların oyunlarını izleyerek deneysel bir şekilde açıklamaya çalıştığı iki gelişim evresi belirlemiştir. Piaget’e göre çocuklar değerler sistemini düzenli ve sistematik bir biçimde kazanırlar (Windmiller, 1995). Kohlberg, ahlaksal düşüncesinin temelini Piaget’nin kuramına dayandırarak üç düzey ve altı aşamalı bir tablo oluşturmuştur (Çileli, 1987; Gander ve Gardiner,1998:432-433; Windmiller, 1995). Ancak bireyin bu aşamaların tamamını gerçekleştirmesi beklenemez. Sosyal ve kültürel çevreye bağlı olarak birey ahlaki gelişimini sürdürür (Cüceloğlu, 1998:354). “Ahlaki gelişim, ahlaki kuralların ve onların izlenmesinin geçerlilik nedenlerine ilişkin gittikçe artan bir bilinçlenme –bilincin derinleşmesi– ile oluşur” (Çiftçi, 2003).

“Kohlberg’e göre ahlak, hak-haksızlık, doğru-yanlış, iyi-kötü konularında bilinçli yargılama ve karar vermeyi ve bu karar doğrultusunda davranışta bulunmayı kapsayan bilişsel bir yapıdır” (Çiftçi, 2003:50). “Psikolojik açıdan ahlak, kişinin davranışlarına yön ve şekil veren, inançları, tutumları, huyları, duyguları, melekeleri ve bunların sonucu ortaya çıkan, kişinin iyi veya kötü olarak nitelenebilecek davranışlarının bütünü ifade eder” (Aydın, 2003).

Ahlaki gelişim, kişilik gelişimindeki en önemli öğelerden biridir. Ahlaki gelişim çocuğun iyi ve kötü konusunda bilinçlenmesiyle ortaya çıkar ve beraberinde toplumsal gelişme sürecinde de bir gelişme görülür. Ahlaki gelişimle birlikte kişi toplumun sahip olduğu değerler ve kurallar konusunda bilinçlenir ve bunlara uygun davranışlar çerçevesinde kendisini denetlemeye çalışır. Kişi, toplumsal kurallara uygun bir şekilde kendisini denetleyebiliyorsa içten–denetimli, çevresindeki kişilerin etkisiyle karar veriyorsa dıştan-denetimli bir ahlaki gelişim göstermektedir (Selçuk, 1995:82). Ahlaki gelişim bireyin topluma uyum sağlaması için gerekli olan inanç tutum ve değerleri yanında onun kişisel yetenek ve özelliklerindeki değişiklikleri de içerir (Şengün, 2006).

İnsan yaşamında ahlakın ve değerlerin sorgulanması bilişsel gelişmeyle birlikte ilk kez ergenlik döneminde karşımıza çıkar ancak bu bir tesadüf değildir. Bu dönem kişinin hayatın tüm oluşumlarına karşı en duyarlı olduğu, her şeyi eleştirip kendine özgü hale getirmeye çalıştığı, entelektüel ve moral etkilerin yoğunlaştığı bir çağdır. Ayrıca soyut düşüncenin gelişmesiyle birey hem kendi içinde gerçekleşen sıkıntıları hem de dış dünyada karşı karşıya olduğu problemleri aşma sürecinde, kendisini sınırlayan tekil ve şimdiki zamana bağlı düşünme çerçevesinden kurtulup tümel üzerinde düşünmeye ve kuramlar oluşturmaya başladığı bir dönemdedir (Mercin, 2005).

Ahlak gelişimi, ergenin kendini gerçekleştirme süreciyle de ilişkilidir. Kendini özgür hissetme, sorumluluk alabilme, kendine uygun prensipler geliştirerek bunlar doğrultusunda düşünme ve davranma, başkalarıyla sağlıklı ilişkiler kurarak onların yaşamlarına saygı duyma, kendini başkalarının yerine koyabilme, doğru yanlış ayrımı yaparken bağımsız kararlar alabilme, toplumsal kalıplaşmaya karşı direnç gösterme gibi özellikler kendini gerçekleştirme eylemi olarak kabul edilebilir. Bunlar aynı zamanda ahlaki gelişim aşamalarından son evrelere ulaşan bireylerin özellikleri olarak da sayılabilir. Aynı şekilde ahlaki gelişim düzeylerinin alt evrelerinde olan bireylerin bu nitelikleri göstermesi oldukça zordur (Çırak, 2006:7).

Ergenin ahlaki gelişimine katkıda bulunan önemli unsurlardan birisi de bireyin kimlik ve benlik duygusundaki değişimlerdir. Bu dönemdeki bir kimsenin kendi benliğini bulması ve tanımlaması en önemli basamağı oluşturur (Cüceloğlu, 1998:359; Windmiller, 1995). Erikson, ergenlik döneminde kimlik duygusuna karşılık gençlerin aynı zamanda bir rol karışıklığı yaşadığı görüşünü savunur (Crain, 1987). Bu dönemde çok çabuk kurulan ve aynı çabuklukta sona eren ilişkiler söz konusudur. Genç birey, kendisine toplumda bir yer bulmaya çalışır ve çevresinin ilgisini çekmek için çaba harcar. Bunları yaparken amacı kendisine toplumda bir yer edinmek, saygınlık kazanmak ve değer görmektir. Bu ihtiyacını sağlayabilirse toplumsal uyum da elde edilmiş olur. Ergenlik döneminin başında aile önemli bir yer tutarken ilerleyen zaman içinde arkadaşlar ve içinde bulunduğu grup daha fazla önem taşımaya başlar ve grup normlarına uymada çaba harcar (Çiloğlu, 2006:23). Ancak henüz kimlik oluşumu tam anlamıyla gerçekleşmediğinden başka insanlarla yakın ilişkiler kurmakta zorlanır, yalnızlık hisseder ve gerçekçi olmayan ilişki beklentileri

içine girer. Başkalarının zihinleri okumaya çalışarak gerçekçi olmayan tahminlerde bulunur ve kendini yalnızlığa itebilir (Kılınç ve Sevim, 2005). Sosyal beceri eksikliği olan, ilişkiyi başlatma ve sürdürme konusunda gereken bir takım sözel olan ya da olmayan davranış becerilerini öğrenememiş durumdaki ergenlerin genellikle utangaçlık sorunları vardır. Bunlar zamanla arkadaşları tarafından da kabul görmeyen kişiler haline gelerek daha da yalnız kalırlar (Kozanoğlu, 2006:55).

“Acı çekme, neşe, kaçış, saldırganlık gibi aşırılıklar dönemi olan bu çağ, ana babalar olduğu kadar çocuklar için de yaşanması zor bir dönem olarak kabul ediliyor. Kendini bir sosyal gruba ait hissetme isteğinin, herkesten farklı olma isteğiyle çakışması, ergenlik çağındaki gençleri tereddüte itiyor ve ilişkilerinde değişken bir yapıya sokuyor” (Tok, 2005).

Ergenlik dönemindeki bu kimlik krizi, normal gelişimin bir parçasıdır. Bu kriz döneminde, önceden kabul edilen fikirleri, değerleri ve inançları sorgulayarak, farklı inanç sistemlerini ve hayat tarzlarını keşfetmeye, daha iyi olana ulaşmaya çalışır. Kriz dönemi bu sorgulamadan vazgeçip toplumun sahip olduğu inanç ve değerler sistemine bağlılıkla sona erer (Arslan ve Arı; 2008).

Tüm bunlar yanında ergen kendi davranışlarını içinde bulunduğu toplumun standartlarına göre değerlendirmek zorundadır. Ancak dürtü, yetenek ve ilgilerini grup istekleri doğrultusunda kontrol edebildiği zaman başarılı bir birey olduğunu ve toplum tarafından kabul edildiğini hissedebilir. Grubun beklentisi doğrultusunda istek ve ihtiyaçlarını giderme çabası içine girerek bu doğrultuda çeşitli girişimlerde bulunur (Yavuzer, 1999:244). Bu dönemde iyi davranış başkalarını sevindiren davranıştır. Her zaman böyle olmasa da iyi davranışı ceza almaktan korktuğu için değil toplum yararına uygun bulduğu için benimser. Ayrıca genç; ahlak kurallarının göreceli olduğunu, yere, zamana ve koşullara göre değişebildiğini kabul eder (Yörükoğlu, 2004:53).

1.1.4. Duygusal Gelişim

Ergenlik döneminde görülen değişimler birbirinden bağımsız değildir. Hatta bunlar birbiriyle tamamen iç içe geçmiş durumdadır ve tümüyle biyolojik kökenli

olan bu değişikler bir takım önemli psikolojik sonuçlara da neden olur (Şenol, 2006:19). Diğer gelişim alanlarında olduğu gibi duygusal bakımdan da önemli değişme ve gelişmeler meydana gelir. Bu dönemde heyecan ve duyguların olgunlaşması beklenemez. Aşk, öfke, korku, keder, şefkat vb. gibi duygular ve gencin sahip olduğu tecrübelerin azlığı dolayısıyla bu alandaki olgunlaşma için uzun bir zaman dilimine ihtiyaç vardır (Jersild, 1978:12).

“Bu evrede genç, duygusal, dengesiz, önseziden yoksun bir bireydir” (Yavuzer, 1999:244). Yalnızlıktan duyulan hazzın yanı sıra ‘bir gruba katılma özlemi, yetişkini hor görme ama ona dayanma, endişe ve umutsuzluğa karşın geleceğe coşkuyla yöneliş’ bu dönemin belirgin çelişkili duyguları arasında sayılabilir (Yavuzer, 1998:284). Ergenin duyguları çoğunlukla abartılı, davranışları tutarsız görünür. Bir ergen için kısa aralıklarla değişen hislere ve durumlara sahip olmak normaldir. Çok mutluysen birden bire üzülebilir ya da kendilerini çok zeki ve mükemmel hissederken birkaç dakika sonra tamamen değişip sessizleşebilirler, kendine olan güven, güvensizliğe dönüşebilir. İlgi duyduğu bir şeye karşı çok kısa bir sürede vurdumduymaz hale gelebilen bir ergen bazen aniden gözyaşı dökerken birkaç dakika sonra kahkahalarla gülmeye başlayabilir. Bazen küçük bir çocuk gibi davranırken beş dakika sonra karşımıza tamamen değişmiş büyük bir insan gibi çıkabilir (U.S. Department of Education, 2005:7; Hurlock, 1987; Kulaksızoğlu, 1991:67).

Ergenlik döneminde bir yandan fiziksel görünüş ve beden imajı büyük bir önem kazanırken, diğer yandan hormonlardaki değişimlerin neden olduğu sivilce kilo problemi gibi çeşitli sıkıntılar yaşanır. Bu dönemde ergen hem çevresi tarafından beğenilmek ve ilgi görmek ister, hem de kendisinin oldukça “çirkin” ve “yetersiz” olduğunu düşünebilir. Cinsiyet hormonları sisteminin fizyolojik olarak gelişmesiyle dürtülerde yoğunlaşma görülür. Bu durum ergenin benliğiyle ilgili sorunlar yaşamasına ve kişilik oluşumunda gerilemeyle karşılaşmasına neden olur (Şenol, 2006:18).

Çoğu araştırmacı ergenlerin değişen hormonların etkisiyle sahip oldukları heyecanlar tarafından yönetildiğine inanırlar. Duygusal değişimleri kendileri konusunda daha hassas davranmalarına neden olur. Bazen kişisel nitelikleri ya da

kusurları hakkında abartılı bir şekilde kaygılanarak içine kapanık olabilirler. “Bu geceki partiye gidemem, çünkü alnımdaki top büyüklüğünde sivilceyle herkes bana güler” diye düşünür. Gerçekteyse sivilce küçüktür ve saçları tarafından gizlenmiştir. Kendisini sadece onunla aynı tecrübeleri yaşayan birisinin anlayabileceğine inanır. Bu sıradan biri değil, ailesi kadar yakın, çok özel biri olmalıdır. Çoğunlukla bu düşünce onu yalnızlığa ve kendini soyutlamaya iter (U.S. Department of Education, 2005:6). Ergenler kendileri dışında kalan diğer insanların da kendileri gibi sadece dış görünüşleriyle ilgilendiklerini sanırlar. Kendilerinden emin olmadıkları zamanlarda başkalarının onlar hakkındaki görüşleri konusunda endişeleri daha da artar (Hamachek, 1995). Onları tek kaygılandırıcı durum fiziksel gelişmeleri değildir. Buna bağlı olarak okuldaki ve çevredeki popülariteleri, yeterli arkadaşına sahip olamama, okul performansları, karşılaştığı şiddet ya da zorbalık, anne babanın boşanması, aileden herhangi birinin ölümü gibi durumlar yanında iyi bir iş için yeterli kapasiteye sahip olamama, ülkedeki açlık ya da fakirlik, nükleer bombalar, terörist saldırıları gibi sadece bu güne değil, geleceğe ait durumları da düşünüp üzülebilirler (U.S. Department of Education, 2005:7).

Aslında duygularındaki bu değişimlere rağmen ergenler bunları açıklayacak farklı yolları da keşfetmişlerdir. Örneğin küçük bir çocuk eve gelen misafiri sarılıp öperken ergen daha mesafeli davranır, hatta bazen sadece uzaktan bir hoş geldinizle geçirir. Aileye karşı olan sarılma ve öpmeler de artık çok uzaktadır. Bunların yerini “Of, aman anne” gibi ifadeler almıştır. Olumsuz duygular bir takım el kol hareketleri, yüz ifadeleri, bağırıp çağırma şeklinde dışa yansırken; sevgi, aşk vb. gibi olumlu duygularını şiir, öykü ya da hatıra defteri yazarak dışa yansıtır. Arkadaşları, anne babası ve ailenin diğer fertleri hakkındaki gerçek hisleri de sık sık değişiklik gösterir (Kulaksızoğlu, 2001:67; U.S. Department of Education, 2005:7). Ergenin işlerini tek başına yapma isteği yanında başkalarına bağımlı olduğunu fark etmesi onda bir gerilim yaratır (Yavuzer, 2005:24). Ergen, kendi kaderini tayin etmeye ve bağımsız olmaya çalışır. Bu durum gelişimsel zorluklarla birleşince öfke ve saldırganlığa neden olabilir. Bu nedenle ergenlikte öfke en yoğun şekilde, aile içinde yaşanmaktadır (Kesen, Deniz ve Durmuşoğlu, 2007). Ergenin yaşadığı gerilim ana baba ve otoriteye karşı çıkmasına neden olur. Bu durum anne babası tarafından sık

ve katı bir şekilde cezalandırılan bireylerde başkaldırı şeklinde de görülebilir (Blum, 1987:185).

Kişilik değişmesi ve psiko-patolojik sorunlar büyük bir hız kazanırken beraberinde kimlik bunalımı ve davranış bozuklukları ortaya çıkabilmekte, genç bu dönemde güvensizlik, mutsuzluk, saldırganlık, alkolizm ve uyuşturucu madde alışkanlığına kadar uzanan geniş bir problemler zinciriyle karşılaşabilmektedir. Aynı zamanda gençler insanlarla ilişkiler kurmakta da güçlük çekebilmektedir. Bütün bunlar sağlıklı bir biçimde atlatılmadığında, etkisi ileri yaşlarda artabilmektedir (Kocacık, 2003).

Ergenlik dönemi, bedenin gelişmesiyle birlikte bireyin benliği ve bedeni hakkında yargılarda bulunduğu ve kaygılarının arttığı bir dönemdir. Ruhsal savunma mekanizmaları bu dönemde oldukça belirgin olan dürtüsel uyanışlar karşısında yetersiz kaldığından uyumsuzluklar belirir. Duygusal ve zihinsel olarak bir birey olduğunu fark eden ergen, artık kendini ispatlama mücadelesi verir ve böylece gençlik krizleri ortaya çıkar (Parman, 2008:43). Hatta bazen gençler bundan önce, çocukluk döneminde karşılaştığı örseleyici yaşantıların da etkisiyle farklı ruhsal sorunlara sahip olabilirler, sosyal ilişkilerde içine kapanık, anti sosyal, korkak ve çekingen davranışlar gösterebilirler (Durmuşoğlu ve Doğru, 2006). Hızlı bir değişim içinde olan ergen, bunlara uyum sağlamaya, kendine göre yeni baş etme yolları geliştirmeye çalışır. Bazılarında ise ergenlikteki psikolojik değişiklikler çoğunlukla strese yol açar ve bir tehdit olarak algılanır. Bu gibi durumlarda benlik algısı güçlü olmayan bir ergen korunma yolu olarak madde kullanımına başvurabilir (Tamar, Ögel, ve Çakmak, 1997). Ya da karşılaştığı sorunları çözemeyen birçok genç bunalıma girerek aile geçimsizliği, öğrenim başarısızlığı, duygusal ilişkilerde zorlanma, arkadaş ilişkilerinde bozukluklar, ekonomik güçlükler vb. nedenlerle intihar etme noktasına kadar gelebilirler (Gidiş ve diğerleri, 1997). Kriz durumları ister gelişimsel, ister travmatik olsun birçok depresif belirtilerle seyredebilir ve yaşamda bir tıkanma dönemi anlamına gelir. İntihar girişimleri ise bunun yanında birçok bireysel ve çevresel faktörden de etkilenerek ortaya çıkar (Palabıyıköğlu ve diğerleri, 1997)

Bu intihar kararı ergen için önceden planlanmamış olan, onun kolaylıkla ümitsizliğe kapılması sonucunda gerçekleşen bir durumdur. Bu yolla aslında ölmek isteğinden çok çevresine ve ailesine “beni duyun, beni önemseyin” demeye çalışmaktadır. Ancak böyle bir girişimde gerçekten istemese de ölebileceği bir gerçektir (Hocaoğlu ve diğerleri, 2001).

Ergenlik dönemi problemleri, hızlı beden gelişimi ve gencin bundan duyduğu yabancılaşma, utanç ve huzursuzluk ile başlasa da tek problem bu değildir. Bağımsızlık mücadelesi dolayısıyla aileden uzaklaşma, karşı cinse duyulan ilgi karşısında kendini ifade edememe, utanma, çekinme ve toplumun koyduğu kural ve kısıtlamalar, kendisi için bir hayat felsefesi belirleme çabası gibi durumlar gencin baş etmesi gereken sıkıntılardandır (Tan, 2000:63-64). Ayrıca ağır ders programları ve sınavlar, özellikle orta öğretimin son yılında gerçekleştirilen üniversiteye giriş sınavı öğrenciler için büyük bir duygusal baskı ve kaygı nedeni olmaktadır (Abalı, 2006; Ören ve Gençdoğan, 2007). Bu nedenle ergenlerin gerilimlerini azaltmaya yönelik ders dışı etkinlikler ve rehberlik çalışmaları üzerinde de durulmalıdır (Ceyhun ve Ceyhun, 2003). İçinde bulunduğu zorluklar karşısında uyum sağlamasını kolaylaştıran, sosyal destek sağlayan koruyucu etmenler bu dönemde ergen için önemli yararlar sağlamakta, ergenin sevildiği, önemsendiği bir sosyal ağın üyesi olduğu inancını güçlendirmektedir (Gökler, 2007).

Tüm bu sorunlar, insanlarda ergenlik döneminde bulunan bir gencin düşünmeden hareket eden, bencil, karamsar, çatışma dolu bir varlık olduğu düşüncesini uyandırır. Ayrıca dürtülerdeki şiddetlenme de ego üzerinde bozucu bir etkiye sahip olduğundan bazı araştırmacılar ergenlik dönemini bir fırtına, stres, karmaşa ve kriz dönemi olarak tanımlamışlardır (Gallatin, 1995; Gander ve Gardiner, 1998:404; Haran, 2004; Palabıyıköğlu, 1992).

Ergenliğin bir kriz dönemi olduğunu söyleyenlere karşı bazı araştırmacılar ise bunun böyle olmadığını insanın olgunlaşma sürecinde geçirdiği bir gelişme dönemi olduğunu ifade ederler. Bu dönem sorunlarla ve intihar eylemleriyle dolu olan bir dönem değildir (Kuruoğlu, 2008). Yaşanan sorunlar sadece çocukluktan gençliğe geçerken her insanın yaşadığı "bağımsızlık" ve "kimlik arayışı" isteğinden kaynaklanır. Bireye “ben kimim?” sorusunu sorduran uyarılara karşı daha önce

kullandığı savunma mekanizmalarının yeterli olmadığının bir göstergesi olarak ortaya çıkar ve ergene yeni bir düzenlemeye ihtiyacı olduğunu gösterir. Hatta bu dönem Schaffer'e göre krizden çok birey için "odipus, erinlik, cinsel ilişki, menopoz" gibi yaşamsal geçişlerin başarılmasında yapıcı özellikler taşıyan bir dönemdir. Bireyin hayattaki zorluklara alışmasını bu zorluklardan kaçmak yerine mücadele edebilme gücünü geliştirmesini, dürtüsel şiddetin yıkıcılığından uzaklaşarak onun besleyici yanını kazanmasını sağlar. Bu da bireyde esnek bir ruhsal yapı oluşturur. Oysa ağır patolojiler kriz yaşayamazlar. Bu durumda gerçek kriz olarak değerlendirilmesi gereken, bu gelişme özelliklerini yaşamak değil bunları yaşayamamaktır (Parman, 2006). Yaşadığı ortamla kusursuz bir uyum içinde olan kişinin durumu normal olarak nitelendirilemez. Normal insanı belirleyen çatışmasız durum değildir. Tam tersi, normal olarak gelişen kimse bu çatışmalar içinde çözümler üretmek öne doğru ilerleyebilen kimsedir. Oysa nevrotilerde bu çatışma bir kilitlenmeyle son bulur ve tüm evrimleşme durur (Corman, 1998:77). Bazı araştırmacılara göre ise yetişkinlikteki benlik ideali ergenlikteki bu karmaşaya yaslanarak ortaya çıkan bir ruhsal yapıdır (Emmanuelli, 2006). Bu dönemin normalin üstünde bir kriz olarak değerlendirilmesi, ergenin yanlış algılanmasına ve sağlıklı olmayan çözüm yöntemleri geliştirilmesine neden olabilir (Dinçel, 2006:140).

Ergenleri tanıma ve onları teşhis etmeye yönelik çalışmaların her zaman zor olduğunu söyleyen Offer ve diğerleri (1990), yaklaşık yirmi yıllık bir süreçte Amerika'da farklı sosyo-ekonomik çevrelerde yaşayan ergenler üzerinde araştırmalar yaparak normal ergen gelişiminin nasıl olduğunu açıklamaya çalışmışlardır. Ergenliğin bir kriz dönemi olmadığı yönündeki bu çalışmalarında ergenin karşılaştığı gelişim problemleriyle psiko-patolojik problemleri birbirinden ayırma yoluna gitmişler ve ciddi bir kimlik krizinin ve duygusal kargaşanın normal büyümenin bir parçası olmadığını savunmuşlar; Psiko-patolojik problemleri bulunmayan ruhsal açıdan sağlıklı kabul edilen ergenlerin dünyayı algılayış biçimlerini; psikolojik, sosyal ve cinsel gelişim alanlarını, sorunlarla baş etme durumlarını ve ailesel yapılarını araştırmışlardır. Ayrıca yetişkinlerin, karşılaştıkları problemler konusunda gençlere yardım etmediğini ifade etmişlerdir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre, ergenlerin yüzde seksen oranındaki büyük bir çoğunluğu bu dönemi bir kargaşa dönemi olarak yaşamamakta ve sakin bir yaşam içinde erişkinliğe geçiş yapmaktadır.

Çünkü ortaya çıkan değişimler, ergenliğin normal bir parçasıdır, ergenler birbirine benzer ya da farklı gelişme özellikleri gösterebilir ve onların psikolojik dünyaları ve görüşleri dikkat çekecek bir çeşitliliğe sahiptir. Bu nedenle ergenlik artık günümüzde bir kriz değil bir geçiş dönemi olarak kabul edilmektedir (Kuruoğlu, 2008).

2. DİNDARLIK

2.1. Dindarlığın Tanımı

Din gözle görülen törenler, ibadet yerleri, ortaya konulan sanat eserleri gibi somut bir yan taşımasına rağmen daha çok kişinin iç dünyasına hitap eder. Oldukça zengin, hem dışa yansıyan, hem de iç dünyamızda gerçekleşen iç içe geçmiş unsurlardan oluşur (Smart, 2001). Bundan dolayı din ve dindarlık her zaman aynı şekilde anlaşılmadığından karşımıza farklı yorumlar çıkmıştır. Dinin kendi içinde oluşan cemaat ve mezheplerin aynı dinle ilgili yorumları bile birbirinden farklı olmuştur (Yıldız, 2006c:77). Bunun yanında dinin çok boyutluluğu, tanım yapan kişilerin dine yaklaşımları ve bakış açıları gibi durumlar dolayısıyla bugüne kadar dinin birçok tanımı yapılmıştır (Geniş bilgi için bkz. Yaparel, 1987: Yıldız, 2006c:80-101). Bununla birlikte çalışmamızda benimsediğimiz dindarlık modelinden Glock'un (1998) dindarlık tanımı ve boyutları çerçevesinde sözetmeye çalışacağız.

2.2. Glock'un Dindarlık Modeli

Glock dindarlığın farklı yönleri üzerinde durarak beş boyutlu bir dindarlık modeli sunmuştur. İnanç, ibadet, duygu, bilgi, etki boyutları olarak belirlenen bu çerçeveyi, dindarlığın temel boyutları olarak ele alabiliriz.

Buna göre dindarlığı; kişinin din olarak kabul ettiği durumla ilgili bilgisi, bu bilgiye dayalı oluşan inancı, inancına uygun olarak ortaya koyduğu dinî tutum ve davranış biçimi, dinin emir ve yasaklarına uygun bir şekilde gerçekleştirdiği ibadetleri, tecrübeleri, duyguları, dini hayata ait tüm yaşantıları ve bunların hayatın din dışında kalan diğer alanlarında oluşturduğu etki şeklinde algılayabiliriz.

2.2.1. İnanç Boyutu

Dinin temelinde her şeyden önce yüce bir varlıkla ilişki kurma düşüncesi vardır. Bu şekildeki bir dini yaşayış, kişinin tüm yaşamını etki altına alır. Dindar insan kendisine ilahi varlığa bağlayan ve dini hayatın özünü oluşturan inançlar taşır (Hökekleli, 1996:74).

Her dinin inanç sistemini belli kısımlara ayırabiliriz. Öncelikle bunların dayandığı belirli ilkeler vardır ve bu ilkelerin temelinde ise ilahi bir varlığa inanmak gelir. Bu ilahi varlık zati nitelikleri olan bir tanrıdır ve insan yaratıcı varlık karşısındaki rolünü bu inanç esaslarıyla belirler (Glock, 1998).

Tanrı düşüncesi bireye, kültüre, inanca göre değişmekle birlikte tanrı tasavvurunun oluşumunu sağlayan ortak noktalar vardır: “Yaratıcılık, Ezelilik-Ebedilik, Adil olma, Merhametli ve Bağışlayıcı olma, Sınırsız güç sahibi olma, Her yerde olma, Her şeyi bilme, Hiçbir şeye benzetilememe, Yargılayıcı ve Cezalandırıcı olma” (Yıldız, 2007:13).

İnanç boyutu aynı zamanda dinin doktrinel boyutunu oluşturur. Bu noktada dinde var olan içsel ya da dışa yansıma şeklinde gerçekleşen durumları, inanç ve ibadetleri sistemli hale getirmek, akla dayalı bir şekilde açıklama çabaları vardır (Smart, 2001). Kısaca bu boyut bireyin neye inandığıdır. Ancak dindarlığın derecesi sadece inanç ilkelerinin kabul edilmesine göre belirlenemez (Glock, 1998).

2.2.2. İbadet Boyutu

Dine inanan kimse inandığı dinin gerektirdiği bir takım uygulamaları gerçekleştirir. Bu bireyin taşıdığı inancın dışa yansıyan kısmıdır. Her türlü dua, ayin, din adına yapılan, özel, kutsal kabul edilen davranışlar bu boyut içinde yer alır. İbadet boyutu aynı zamanda dinler arasındaki farklılıkları da ortaya çıkaran bir görünüm içerir (Glock, 1998; Hökekleli, 1996:74; Mehmedoğlu, 2004:28).

Bu boyut, dini tutumun davranışa dayalı öğeleri olarak ifade edilebilir. İbadetler, çeşitli faaliyetler ve davranışlar bu boyutta yer alır ve dini davranış eğilimi olarak görülür. Bu davranışlar kişinin dini tutumunu da yansıtır. Dinin davranışa

dayalı olan bu yanını duygusal ve normatif olarak ikiye ayırabiliriz. Tutum konusunda hoş giden ya da gitmeyen bölüm duygusal davranış, dine ait bilgi ve inançlara dayalı olanlar ise normatif davranış olarak isimlendirilir. Örneğin kişi dine karşı olumlu bir tutum geliştirirken dini ibadetleri bu tutum doğrultusunda gerçekleştiremeyebilir. Kişinin dine ait duygu ve düşünceleri ile davranışları her zaman birbirine uymayabilir (Kaya, 1998:47).

Yapılan dua ve ibadetlerde amaç çoğunlukla Yüce Varlıkla iletişim kurma çabasını içerir. Bu çabayla gerçekleştirilen ibadetler bu iletişimin belirli söz, jest ve davranışlar şeklinde ortaya çıkan kısmıdır (Koç, 2004; Smart, 2001).

2.2.3. Duygu Boyutu

Sevgi, korku, neşe, ümit gibi günlük hayatımızda karşılaştığımız duygular dini yaşayışımıza, inanç ve davranışlarımıza da yön verirler. Dine ait bu duygular güvenlik, sevgi, kendine saygı, ölüm korkusunun giderilmesi gibi ihtiyaçlardan ortaya çıkar (Konuk, 1994:15).

Din ve dinle ilgili konulara ilgi duyma ya da duymama, bunları sevme ya da sevmeme, beğenme ya da beğenmeme gibi durumlar dini yaşayış içinde gösterilen duygusal tepkilerdir. Dindarlık kapsamında oluşan bu duygular uzun sürelidir. Edinilen dinle ilgili bilgiler zaman içinde değişiklik gösterebilir ancak buna rağmen duygu boyutunun değişmesi zordur. Hissedilen bu duyguların önceki yaşayışlarla da ilişkisi vardır. Olumlu duygulara sahip olan bireyler dini yaşantıdan mutluluk duyarken, olumsuz düşüncelere sahip olanlar sıkıntı duyarlar (Kaya, 1998:46).

Yüce varlıkla kurulan iletişimde duygu boyutu önemli bir yer tutar. Bu duygunun niteliği “korku, sevgi, sevinç, huşû veya vecd hali olabilir” (Yıldız, 2006c:92). Dinin duygu boyutu olmadan diğer boyutlar tek başına yeterli değildir. Dinin anlaşılabilmesi için görünen yanlarının ölçülmesi önemlidir. Ancak bu görüntüler duygulardan bağımsız bir şekilde gerçekleşmez. Örneğin bir Budist rahibi Nirvana’yı ümit ederken bunun yanında aşkın varlığa katılma, orada huzur ve sükun bulma isteğini de taşır (Smart, 2001).

2.2.4. Bilgi Boyutu

Bu boyut dini tutumun bilişsel yanını oluşturur. Din konusundaki bilgiler aile, okul, kitle iletişim araçları, cami, buradaki görevliler ve çevredeki diğer kimselerden alınabilir. Dini tutumun belirleyicisi bu konuda elde edilen bilgidir. Kişinin bir dinle ilgili fikirleri, duyguları ve yaklaşımı bu öğrendiği bilgiler doğrultusunda ortaya çıkar (Kaya, 1998:46).

Dini yaşayışın bilgiye bağlı olarak şekillenmesinden dolayı dinler, o dine inanan kimselerin dinin inanç sistemleri hakkında bilgi sahibi olmasını ister. Ancak bu bilginin neye ait olması gerektiği dinden dine değişebilir. Aynı zamanda inanç ilkeleri olmadan sadece bilgi boyutunda dindarlığa yaklaşmak yeterli olmaz. Çünkü bir ateist de din konusunda en az o dine inanan insan kadar bilgi sahibi olabilir fakat dindar diye nitelendirilemez. Bundan dolayı dini bilgi; dini inanç, dini uygulama ve yaşantılarla ilişkili olmalıdır (Glock, 1998).

2.2.5. Dinin Etki Boyutu

Dinin bu boyutu insan hayatının din dışında kalan diğer alanlarına dinin yaptığı etkiyi içerir. Bazen dinin etkileri çok somut iken bazen de aynı açıklığı taşımayıp soyut bir nitelik taşıyabilir. Dinin sosyal yapıyla ilişkisi ve uyumu ne kadar fazlaysa günlük yaşamın diğer alanlarına yansması da o kadar fazla olacaktır.

Dinler ne kadar çeşitlenirse çeşitlensin dine bağlılığın ve iman etmenin her din için belirli sonuçları ve ödülleri vardır. Manevi huzur ve güven duygusu sağlama, sosyal çevre oluşturma, çeşitli endişe ve korkulardan, ümitsizlikten kurtarma, zorluklarla baş etme gücü verme, gelecekle ilgili ebedi hayatta mutluluğu yakalama, daha iyi şartlarda bir yeniden doğuş gerçekleştirmeyi bekleme vb. gibi etkileri olabilir (Glock, 1998).

2.3. Ergenlik Döneminde Dindarlık

Geçmişten günümüze dek birçok toplumda bireyin ergenlik döneminde karşılaştığı değişimler karmaşık bir törenler sistemiyle ifade edilmiştir. Bu törenlerle bireyin toplumdaki yeni rollerinin durum değişikliğinin kutsanması amaçlanmıştır. Bu törenler çoğunlukla dini nitelikler taşımaktadır. Kuzey Amerika'daki bazı kızıl derililerde ve bazı Afrika halklarında görüldüğü gibi bu süreçte acı veren çeşitli sınavlarla gencin dayanıklılığı da sınanır (Gök, 2005; Yörükoğlu, 2004:14).

Törenlerin gerçek amacı yetişkinler sınıfına adım atmaya başlayan ergenin toplumsal bakımdan ahlaki yükümlülüklerini vurgulamaktır. Örneğin on dört yaşına gelen bir Yahudi gençliği hem topluma hem de Allah'a karşı sorumlu kabul edilir ve bu geçiş aşaması büyük ve uzun hazırlıkları içeren çok büyük bir düğün havasında kutlanır (Pardo, 2007:104).

Dinler açısından baktığımızda çocukluk çağı, çocuğun ergenliğe girmesiyle sona erer ve kişinin dini sorumluluğu başlar. Dolayısıyla inanç, ibadet ve ahlak konularında iyi ve kötüyü birbirinden ayırabilme dönemine girmiştir. Bu dönemde karışık duygular ve problemler içinde bulunan genç, problemlerini kendisi çözmeye çalıştığında büyükler tarafından olumsuz görülen birtakım davranışlar gösterebilir. Din konusunda ailenin etkisi yerine arkadaşların etkisi ağırlık kazanmıştır. Bununla birlikte içinde bulunduğu çevre, aile, herhangi bir felaketle ya da istenmeyen durumla karşılaşma, okul ve çevresi, öğretmenler, televizyon programları ve örnek aldıkları kimseler, diğer kitle iletişim araçları, ibadet yerleri, dinle ilgilenen insanlar din konusunda ergeni etkileyici roller üstlenebilirler (Kaya, 1998:27; Peker, 1993:106).

İnancın ilk ergenlikteki aldığı şekil geleneksel bir din yaşamını sergiler. Sonrasında ise kişilik oluşumundaki değişimlerle birlikte diğerleriyle kurduğu ilişkinin önemi dolayısıyla yaratıcıyla kurulan ilişki yeniden gözden geçirilir. Dine en çok ilgi duyanlar yaşı ilerlemiş olan, hayatın amacını ve ne yapması gerektiğini irdeleyen ergenlerdir. Genel olarak baktığımızda dini duygular genç için önemli olan diğer değerlerle çatışmadığı sürece geleneksel değerinden dolayı çok fazla reddedilmez (Mehmedoğlu, 2004:90-91).

Ergenlik çocuğun inanç veya inançsızlık arasında gidip geldiği, zaman zaman dine yönelirken zaman zaman da uzaklaştığı bir dönemdir. Bu süreçte kişisel bir tanrı inancının yerini başka bir yüksek güce inanma eğilimi alabilmekte ancak bununla birlikte dine duyulan ilgi de en doruk noktaya ulaşabilmektedir (Argyle ve Beit-Hallahmi, 2004).

Bu dönemde zekâ yönünden görülen gelişmeler sonucunda ergen din konusunu yeniden sorgular ve şüpheyle yaklaşmaya başlar. Özellikle o güne kadar edindiği bilgilerin dinle çelişmesi, farklı dine mensup kimselerle karşılaşması, her şeyin gerçek nedenini öğrenme çabası onun şüphelerini daha da artırır (Pazarlı, 1972:50; Peker, 1993: 107). Dini konularda yaşadığı şüphe ve çatışmalar akılcı olmaktan daha çok duygusal nitelikler taşımaktadır. Aniden ortaya çıkan bu şüpheler ergende hoşnutsuzluk yaratabilir. Kendi iç dünyasını keşif ve bağımsızlık arayışı içinde otoriteyi reddetmesi, cinsel güdülerin şiddeti, yaşadığı sevgi ve barış problemiyle birlikte hayatın anlamsız görülmesi gibi durumlar bu şüphelerin nedeni olarak gösterilebilir. Ayrıca psikolojik ve sosyal faktörlerin de bunda etkisi vardır. Ve bu durum ergenin dini gelişiminde görülen doğal bir süreçtir (Kasapoğlu, 2005; Yavuz, 1983:260).

Çocuklukla ergenlik dönemi inançları arasında uyum sağlayan genç şüpheden kurtulur. Din konusunda duyulan şüphenin getirdiği suçluluk duygusunun zamanla azalmasıyla ergen ya dine yönelmekte ya da tamamen dini reddederek ateist veya agnostik olmaktadır. Ancak çoğu gencin hayatında dine yer ayrıldığından aşırı dindar ya da dine karşı gelen grup azınlıkta kalmakta, çoğunluk ortada toplanmaktadır (Özbydar, 1970:16).

3. Benlik Saygısı

Benlik saygısı literatürdeki çalışmalarda genellikle "self esteem" in karşılığı olarak kullanılmış, kişinin kendisini sevmesi ve kendisine değer vermesi anlamını içeren bu kavram "self confidence", "self regard", "self worth", "self love", "self respect", "self-maintenance motive" ve "self-enhancement" terimlerinin karşılığı olarak da ifade edilmektedir (Çuhadaroğlu, 1986:1; Rosenberg, Schooler ve Schoenbach, 1989). Bu ifadelerden de gördüğümüz gibi benlik saygısı "self", yani

benlikle ilişkili bir kavramdır. Benlik sözcüğü bazen self yerine ego kelimesiyle de ifade edilmiştir. Ancak bu kavram “self”in anlamını daraltmaktadır. Çünkü benlik, id, ego ve süper egoyu da içeren bir yapıdır. Benlik hem bilinçli hem bilinçsiz yanları içerirken, ego bilinçli olan durumları içermektedir (Çuhadaroğlu, 1986:2; Yörükoğlu, 2004:82).

Benlik; benlik saygısı, benlik kavramı, benlik imgesi, benlik tasarımı, benlik farkındalığı, benlik bilinci, benlik kurgusu, benlik yeterliği, benlik ayarlaması, kendini gerçekleştirme gibi birçok öğeden oluşmaktadır (Yıldız, 2006a). Bunlardan konumuzla yakından ilgili olan kavramlar; benlik kavramı, ideal benlik ve gerçek benlik terimleridir.

Benlik, “insanın kendi kişiliğine ilişkin kanılarının toplamı, insanın kendisini tanıma ve değerlendirme biçimi” (Köknel, 1997:64) olarak tanımlanabilir. Benlik kavramı bizim kendimizle ilgili tüm görüşlerimizi, görünüşümüzü, yeteneklerimizi, tutumlarımızı ve inançlarımızı içerir (Plumber, 2005:13). Aynı zamanda benlik bir kimsenin zihinsel ve fiziksel nitelikleri ve bunlara biçtiği değerdir. Benlik kişinin kendi kimliğini fark etmesiyle oluşur (Lawrence, 2006:2). Bireyin benlik farkındalığı kendini başka insanlardan ayrı özelliklere sahip olarak görebilmesi, kendi gereksinimleri, duyuları, görünüşü, standartları gibi farklılıklarını ayırt edebilme bilincine ulaşabilmesidir (Yıldız, 2006a). Benlik imgesi bir kimsenin kendi zihinsel ve fiziksel özelliklerinin farkında olması, yaşamının ilk dönemlerinden başlayarak kim olduğu, ne olduğu ve taşıdığı değerle ilgili bir fikir sahibi olmasıdır. Örneğin çocuk ilk olarak aile içinde sevmeye değer olup olmadığı, zeki olup olmadığı vb. durumlarla ilgili fikirler edinir. Okula başlamasıyla birlikte ise diğer çocuklar arasında benliğiyle ilgili başka şeyleri öğrenir. Yaşadığı tecrübeler ne kadar fazla olursa benlik imgesi de o kadar zengin olur. Okulda zihinsel ve fiziksel yeteneklerini ve gücünü keşfederek kapasitesinin farkına varır (Lawrence, 2006:4).

Benlik imgesi kişinin gerçekte olduğu şey iken, ideal benlik, kişinin ne olmak istediği, kendi kendine “keşke olsaydım” şeklinde ifade ettiği durumdur. Bir kişinin olduğu ve olmak istediği şey arasındaki farkla ilgili hisleri ise onun benlik saygısını oluşturur (Altuğ, 2004:12; Lawrence, 2006:4). Dolayısıyla olumlu duyguları içerebildiği gibi olumsuz duyguları da içerebilecektir.

Benlik bireyin kendine duyduğu saygı ve kendisi için hissettiği değere de etki eder. Bu etki benlik saygısının oluşumunu sağlar. Benlik saygısı kendine güven, kendine değer verme ve kendini sevme unsurlarını taşır (André ve Lelord: 2001:16). Benlik saygısı, kişinin kendini olduğu gibi görerek, başka insanlara göre daha iyi ya da daha yetersiz olma durumunu da göz önünde bulundurarak kendini olduğundan daha üstün ya da daha aşağı görmeksizin sevmeye ve değer görmeye layık bir varlık olduğunu kabullenmek ve kendi benliğine güven duymak şeklindeki bir ruh halidir (Yörükoğlu, 2004:105).

Benlik saygısı kavramı üzerinde çok uzun yıllar çalışılmış ve yeni çıkan psikoloji disiplinleri tarafından insan tecrübe ve güdülerinin temelinde yer alan bir gerçeklik olarak kabul edilmiştir (Ward, 1996). Bazen negatif olarak ele alınmış çocuğun ben merkezli davranma ve benlik disiplinini sağlayamama gibi olumsuz durumları benlik saygısıyla eşit sayılmıştır (Brooks, 2008:2). Ancak benlik saygısı bu olmadığı gibi, aksine, hem kişinin ruh sağlığı için hem de bireysel uyum için gerekli olan ilk koşullardan biridir (Dilmaç ve Arıca, 2003).

Benlik saygısı bazen bir sonuç bazen bir güdüleyici bir neden bazen de tampon vazife gören arada kalan bir unsur olarak düşünülmüş ve farklı açılardan bakılarak tanımlanmıştır. Bunun yanında benlik saygısı benlik kavramının en önemli parçalarından biri olarak kabul edilmiştir (Cast ve Burke, 2002).

Benlik saygısı konusunda yapılan ilk çalışmalar W. James, G. H. Mead ve C. Cooley ile başlar. Aslında onlar bu kavram üzerinde çalışmaktan çok benliğin doğası ve özellikleri üzerinde durmaya çalışmışlar benlik saygısının öneminden bahsetmelerine rağmen teorik bir çalışma oluşturmamışlardır. Rogers bireyin başkaları tarafından beğenilmesi, kabul edilmesi durumunu olumlu saygı, kendisine karşı duyduğu saygıyı ise olumlu benlik saygısı olarak isimlendirir. Bu alanda çalışan bir diğer isim Maslow'dur. O, benlik saygısını da kendini gerçekleştirme kapsamında ele almış ve beş basamaklı ihtiyaçlar hiyerarşisi oluşturmuştur. İnsanın benlik saygısının gelişebilmesi için temel fizyolojik ihtiyaçlar, güvenlik ihtiyacı, ait olma ve sevgi ihtiyacının giderilmesi yanında sevgi ve kabul görmesi gerektiğini de belirtmiştir. Fromm, benlik saygısında toplumdaki soyutlanma, ait olma ve özgürlük kavramlarının üzerinde durarak sosyal süreçlerin kişiyi etkilediğini, grup içerisinde

bireyin sevgi, saygı ve değer görmesinin önemli olduğunu söylemiştir. Freud benlikten çok “ego” kavramı üzerinde durmuş benlik saygısı kavramıyla ilgilenmemiş ancak kendinden nefret etme, kendini suçlama gibi güçlü duygular üzerinde çalışmıştır. İnsan davranışının biyolojik güçler tarafından değil, sosyal güçler tarafından belirlendiğine inanmış olan Adler, kişiyi güdüleyici bir etki olarak üstünlük duygusu ve aşağılık duygusundan söz etmiştir. Harry S. Sullivan benliğin kişiler arası öğrenilmiş ve değer biçilmiş yapısından söz eder. Ona göre bir çocuk, aileyle etkileşimine bağlı olarak “iyi ben”, “kötü ben” ya da “benim önemim yok” anlayışı geliştirmekte ve kendini benlik saygısının kaybına karşı korumaktadır. Horney' e göre ise çocuk var olan potansiyelini kendisi gerçekleştiremez. Anne ve babası bu konuda önemli bir rol oynarlar. Ailesi çocuğun kendini gerçekleştirmesine yardımcı olamazsa çocuk da gerçek benliğinden uzaklaşarak düşük bir benlik saygısı geliştirecektir. Fekler, benlik saygısının gelişiminde övgüye ve gerçekçi değerlendirmeye dayalı beş adımdan söz eder. Anne babaların bu beş adıma göre hareket etmesinin çocuğun benlik saygısını da geliştireceğini söyler. Allport, ego ve benlik yapılarının bileşiminden oluşan “proprium” kavramından bahsederek kişiliğin tüm içsel yönlerini kapsayan yedi proprium duygusunun zamanla gelişip kaynaşarak bir bütün oluşturduğunu belirtir (Yenidünya, 2005:36-51).

3.1. Benlik Saygısıyla İlgili Kavramlar

3.1.1. Global Benlik Saygısı (Global Self Esteem) ve Özel Benlik Saygısı (Specific Self Esteem)

Benlik Saygısını global benlik saygısı ve özel benlik saygısı olmak üzere iki grupta ele alabiliriz. Rosenberg (1995), Global benlik saygısıyla özel benlik saygısının bir arada alınmasının yanlışlığından söz ederek bunların birbirleriyle olan farklılıkları ve ilişkileri üzerinde durmuştur. Ona göre Global benlik saygısı psikolojik iyi hissedişle ilgili iken özel (akademik, kişisel vb.) benlik saygısı daha çok davranışlarla ilgilidir. Bu özel benlik saygısı kişisel başarının da bir ön habercisidir. Benlik saygısı insanların nesnelere ve nesnelere özel başka yönlerine doğru takındıkları tavırları dikkate almak zorunda olan bir tutumdur. Örneğin bir öğrenci üniversitesine karşı bütün olarak bir tutuma sahip olabilir. Ama aynı

zamanda o öğrenci üniversitenin özel bölümlerine, fakültenin kalitesine, kampüsün çekiciliğine karşı da farklı tutumlara sahiptir. Buna rağmen bu özel ve genel tutumlar arasındaki bu farklar çoğunlukla dikkate alınmaz, gözden kaçır. Bunlar birbirine eşit ya da birbirinin yerine geçebilir durumlar da değildir. Bu nokta benzer şekilde benlik saygısına da uygulanabilir.

Başka bir ifadeyle benlik saygısı, global benlik saygısı olarak tanımlandığında kişinin bir bütün olarak kendini değerli görmesiyle ilgili tüm hisleri olarak anlaşılır. Global benlik saygısı, benliğimizle ilgili değeri bir bütün olarak ele alarak tüm yönlerimizle değerli olduğumuzu hissetmektir. Ancak bunun dışında da özel bir durumumuz ya da yeteneğimizden dolayı kendimizi özel ve değerli hissedebiliriz. Bununla birlikte herhangi bir özel durumun eksikliği global benlik saygısı üzerinde çok büyük bir etki bırakmayabilir. Örneğin matematik ya da bir spor dalında kendimizi yetersiz hissettiğimizde özel benlik saygımız düşük olur ancak bu bizim genel benlik değerimizi etkilemez.

Benlik saygısını hiyerarşik bir sıralama ile ele alırsak şu şekilde bir şemayla gösterebiliriz (Lawrence, 2006:11-12):

3.1.2. Yüksek ve Düşük Benlik Saygısı

Benlik Saygısı değerini düşük benlik saygısı ve yüksek benlik saygısı şeklinde ayırabiliriz. Düşük benlik saygısı bireyin kendine güveninin ve saygısının az olması demektir. Kendini eksik, yetersiz, değer ve saygı görmeye layık bulmama

durumudur. Yüksek benlik saygısı ise bunun tersi bir durumdur. Yani kişi eksik yanlarının farkında olsa bile kendini sevmeye ve önemsenmeye layık bulur.

Sağlıklı benlik saygısı ve pozitif benlik değeri kendimizi yeterli hissetmemiz, başkaları tarafından onaylandığımızı ve sevilmemizi hissetmemizle ortaya çıkar. Algılanan benlik ile ideal benlik arasındaki fark bizim benlik saygısı düzeyimizi gösterir. Eğer bir kimse ne olmak istediğine, yani ideal benliğine yakın olduğunu düşünüyorsa benlik saygısı yüksektir. Bu ideal olan mükemmele eşit olmayabilir. Ancak bireyin ne olmak istediği ya da ne olmak zorunda olduğunu gösterir. Algıladığımız benlikle ideal benlik arasındaki fark ne kadar fazlaysa benlik saygısı değerimiz de o kadar düşüktür (Plumber, 2005:14).

Benlik saygımız sahip olduğumuz özel kimlikleri nasıl değerlendirdiğimize bağlıdır. Bu nitelikleri bazen olumlu, bazen olumsuz olarak değerlendiririz. Bazı alanlarda çok yetenekli ve başarılı, bazı alanlarda ise başarısız olabiliriz. Eğer olumlu yanlarımızı ön planda tutup kendimizi değerli görüyorsak benlik saygımız da yüksektir. Oysa olumlu niteliklerimize ve birçok yeteneğimize rağmen kendimizi hala yetersiz hissediyorsak, olumsuz özelliklerimizi daha çok ön planda tutuyorsak bu durumda düşük benlik saygısına sahip olduğumuz söylenebilir (Kasatura, 1998:278). Benlik saygısındaki düşüklük özellikle karşılaşılan acı ve rahatsızlık verici bir durumun sonucunda ortaya çıkabilir. Özellikle sevilen birinin kaybedilmesi, herhangi bir hastalıkla karşılaşma, sahip olduğumuz yaşam koşullarının olumsuz olarak değişmesi, rol karmaşası vb. gibi en kırılgan ve savunmasız olduğumuz durumlarda benlik saygısı olumsuz olarak etkilenir (Plumber, 2005:15).

Sahip olduğumuz benlik saygısının düşük ya da yüksek algılanmasında birçok faktör rol oynar ve hayat boyunca birçok önemli sonuca sebep olur. Düşük benlik saygısı çekingenlik, riskten kaçınma, sorumluluktan kaçma, kendini ifade edememe, stresli ve gergin olma gibi sorunlara neden olur. Kişi değerli ve güçlü yanlarını göremez, olumsuz tecrübelerin etkisinden kurtulamaz ve kendisini hep başkalarından daha aşağıda görür (Maxwell ve Dornan, 2000:37). Kendilerini yeterince tanıyamaz, kendilerinden söz ederken ölçülü ve net olmayan bir tarzda çoğunlukla çelişkili ifadeler kullanarak istikrarlı olmayan yargılar kullanarak söz

ederler (André ve Lelord, 2001:33). Başarısız olduklarında duygusal tepki verir, eleştiriye tahammül edemez, kendini haklı çıkarmaya çalışır ve dışlanmış hissederler. Gereksiz kaygı, üzüntü ve korku yaşarlar. Herhangi bir alanda başarılı olduktan sonra bu başarının sürekli olmayacağı korkusunu yaşayarak mutlu olamazlar. Rahatlamak için daha aşağıda olan insanlara bakarlar, risk almaya çekinirler ve kendilerine sınırlar çizer, onun dışına çıkmazlar (André ve Lelord, 2001:48-54).

Yüksek benlik saygısı ise öncelikle kendimizi sevmemiz ve kendimizle barışık olmamız ve değerli olduğumuzu hissetmemiz sonucunu ortaya çıkarır. Dolayısıyla kendimizi tanıdığımız için zayıf yönlerimizi değerlendirmeye çalışır, hatalarımızdan ders çıkarır, kendimiz başkalarıyla kıyaslamak yerine başarılı yönlerimizi ortaya çıkarmaya çalışırız. Böylece zorluklar karşısında daha güçlü oluruz (Maxwell ve Dornan, 2000:37). Benlik saygısı yüksek olan kimselerin kendileriyle ilgili düşünceleri nettir. İfadelerinde kesin bir üslup taşırlar ve kendilerine bakış açıları olumludur. Kendileriyle ilgili kesin ve istikrarlı bir yargıya sahip olduklarından düşünceleri kişiden kişiye değişkenlik göstermez (André ve Lelord, 2001:33). Önemli kararlar alırken zorlanmazlar, kendi düşüncelerini dikkate alırlar, başarısızlıklarıyla ilgili çok az olumsuz etki yaşarlar. Herhangi bir başarısızlık durumunda kendilerini haklı çıkarmaya çalışmazlar, tarafsız davranırlar ve eleştiriye açık olurlar. Aynı zamanda risk almaktan çekinmeyerek kendilerine sınırlar çizmezler (André ve Lelord, 2001:48-54).

Rosenberg (1962), bir kimsenin taşıdığı benlik saygısının bireysel ve toplumsal açıdan farklı sonuçlar doğuracağını söylemiştir. Bireysel olarak bir kimsenin benlik saygısından yoksun olması benlik nefretini (self-hatred) beraberinde getirir. Depresyon, gerilim ve kaygının bir bileşimi olan bu nefret etme durumu karşılaşılan zor durumların verdiği acıya bağlı olarak gerçekleşir. Bunun topluma yansıyan tarafındaysa birey kendi iradesiyle hareket edemeyeceği için toplumun demokratik ortamına uygun davranışlar da gösteremez. Bireyin değer hissi yıkıldığı gibi toplumsal açıdan da kendini yetersiz hissederek üzerine düşen görevleri yerine getiremez.

3.2. Ergenlik Döneminde Benlik Saygısının Gelişimi

Benlik saygısı insanın bütün yaşamında önemli bir yer tutmakla birlikte özellikle ergenlik döneminde çok daha önemlidir. Ergenlik döneminde kazanılan kimlik duygusunun gelişimi çocuğun kendini önemli ve değerli hissetmesi yanı sıra kendine güven ve saygı duymasıyla gelişir (Çuhadaroğlu, 1986:2).

Benlik gelişimi doğuştan başlar ve bütün yaşam boyunca insanın diğer kişilerle ilişkileri, etkileşimi, toplumsallaşması, başkaları tarafından değerlendirilişi, bu değerlendirmelerin kişi tarafından algılanışı, benimsenmesi, çevresindekilere bakışı, oluşturduğu tutum ve davranış özellikleri kişinin benlik saygısını etkiler (Köknel, 1997:66).

Benlik saygısı gelişiminin dört prensibi; sosyal karşılaştırma süreci (social comparison processes), kişinin kendine ilişkin değerlendirmesinin başkalarının onu değerlendirmesine ilişkin algısına dayalı olarak şekillenmesi, Kendi benliğini oluşturan şeylerin, yani kendi eşsiz duygularının, dürtülerinin, özlemlerinin, kişilik özelliklerinin, vb. farkında olma ve psikolojik merkezilik (psychological centrality) olarak belirtilebilir (Rosenberg ve Pearlin, 1978).

Sosyal karşılaştırma sürecinde insanlar kendilerini başkalarıyla kıyaslayarak düşüncelerini, tutumlarını ve yeteneklerini değerlendirirler. Bu kıyaslama genellikle aynı akran grubu içinde veya benzer nitelikleri taşıyan kimseler arasında gerçekleştirilir. İki tür kıyaslamadan söz edebiliriz. Yukarı doğru sosyal kıyaslama, bizim, bizden daha iyi olduğuna inandığımız kişilerle, aşağı doğru sosyal kıyaslama ise bizden daha kötü durumda olduğuna inandığımız kişilerle kendimizi kıyaslamamız şeklinde gerçekleşir (Van Vagner, 2008). Farklı ihtiyaçlara göre gerçekleşen bu karşılaştırmalar, bir kimsenin benlik saygısının artmasına, umut ve motivasyonunun güçlenmesine etki eder (Taylor ve Lobel, 1989).

Bireyin kendini görme biçimi her zaman gerçeğe uygun olmayabilir. Burada rol oynayan bireyin kendisinde bulunduğu inandığı nitelikler, yetenekler, eksiklikler ya da sınırlar onun kendine biçtiği değeri de etkiler. Özellikle ergenlik döneminde bu çok daha etkilidir. On altı yaşında bir genç kız kendisini çirkin ve

yeteneksiz görürken annesinin onu çok güzel ve akıllı bulması buna örnektir (André ve Lelord: 2001:16).

Benlik saygısının oluşumunda bireyin yetenekleri, başarıları, başarısızlıkları, statüleri, kendi değerinin takdir edilmesi ya da önemsenmemesi, saygınlık ve kabul görmesi gibi durumlar benlik saygısını etkiler. Bunlar gerçekleşirken bizim diğer insanlardan aldığımız geribildirimler önemli bir yer tutar (Altuğ, 2004:12).

Geribildirim diğer insanların bizim yaptıklarımızla ve söylediklerimizle ilgili olarak gösterdikleri tepkilerdir. Ancak biz bu tepkileri alırken benliğimize uygun olmadığını düşündüklerimizi kabul etmez, onları ayırırız. Ancak kendimizi nasıl gördüğümüzle tutarlıysa bu geribildirimleri alırız (Plumber, 2005:14). Bu geribildirimler olumlu ise benlik saygısını artırır, ruh sağlığının onarılmasında da yapıcı bir rol oynar. Negatif geribildirimler ise yapıcı bir şekilde kullanılırsa aynı görevi yerine getirebilir ve bireylere güvenli bir denge alanı sağlar (Altuğ, 2004:17).

Benlik gelişimi toplum içinde gerçekleşir, çocuk büyüdükçe çevresindeki insanların kendisi hakkındaki değerlendirmelerini bir mesaj olarak algılar ve kendisiyle ilgili yargılara ulaşır (Cüceloğlu, 1996:101). Küçük bir bebek dünyaya geldiğinde kendi değeri hakkında herhangi bir yargıya sahip değilken zamanla çevresindeki diğer insanlardan gelen söz ya da davranışa dayalı olan geribildirimler onun kendi değeriyle ilgili bir yargıya varmasını sağlayarak benlik saygısını etkiler. Eğer bu geribildirimler yargılayıcı olmaktan uzak, açık ve net ifadeler şeklinde ortaya konuluyorsa çocuğun olumlu benlik saygısı geliştirmesine yardımcı olur ve böylelikle çocuk benlik saygısını içselleştirir (Plumber, 2005:15).

Ergenlik dönemi kişinin kendisiyle en ilgili olduğu dönemdir. Öyle ki sadece kendilerini değerlendirmekle kalmaz, aynı zamanda çevrelerinde hayali seyirciler oluşturarak ergen benmerkezliliğinin en önemli özelliğini de ortaya koyarlar. Bu dönemde başkalarının düşüncelerini dikkate alırken kendileriyle o kadar ilgilenirler ki kendi ilgileriyle diğerlerinin kendilerine bakışı ve düşünceleri arasında ayırım yapamazlar. Kendileri gibi başka insanların da onların dış görünüşleriyle ilgilendiklerini sanırlar (Hamachek, 1995). O nedenle bu dönemde onlar için oluşan geribildirimler daha farklı bir etki oluşturur.

Benlik saygısını ergenlik döneminde kazanan bireyler; sorunların üstesinden gelebilecek, kendilerine güvenecek, kişilik bozuklukları yaşamayarak kendilerini bulacak, yaptıklarının ve yapacaklarının sorumluluğunda olarak sağlıklı toplum oluşturacaklardır (Tatoğlu, Ocakcı ve Öztürk, 2006). Bir insanın kendini sevmesi, kendine değer vermesi yaşamının anlamlı olmasını sağlar (Cüceloğlu, 1996:17).

Ancak ergenlik dönemi bir geçiş ve kırılganlık dönemidir. Çoğunlukla bu dönem karmaşasındaki birey, kaybolan benliğini yeniden arama çabası içindedir. Kendini tanıma, benlik saygısı oluşturma mücadelesi verirken aynı zamanda aileden uzaklaşma, bağımsız olma dönemine de girmiş, başkaları tarafından kabul edilebileceği, toplumdaki yerinin ne olduğu, düşüncelerinin gerçekliği ve değerliliği konusunda şüphelere düşmüştür (Plumber, 2005:16).

Düşük benlik saygısı ergenlik döneminde yüksek düzeyde depresyon, umutsuzluk, alkol ve uyuşturucu kullanımı, ergen hamileliği gibi riskleri beraberinde getirebilir (Özmen ve diğerleri, 2008; Plumber, 2005:16). Rosenberg, Schooler ve Schoenbach (1989), benlik saygısı ve ergen problemleri konusunda yaptığı bir araştırmada düşük benlik saygısının ergenlik suçluluğu, zayıf okul performansı ve depresyona neden olduğunu, benlik saygısı düştükçe bunların yükseldiğini ortaya koymuştur. Ancak ilginçtir ki bu dönemde görülen suçluluk ergenin benlik saygısının da yükselmesine etki etmektedir. Bununla birlikte bu etkileşim farklı sosyal statülerdeki gençlerde farklı sonuçlar göstermektedir.

3.2.1. Ergenlik Döneminde Benlik Saygısını Etkileyen Faktörler

İnsanın tüm gelişme aşamalarında olduğu gibi burada da ergenin benlik, dolayısıyla benlik saygısı gelişimine etki eden faktörleri kalıtım ve çevre olmak üzere iki temel aşamada ele alabiliriz (Güngör, 1997:13). Psikologlar insanın gelişimini etkileyen faktörleri kalıtım çevre ve bunların birbirini etkilediği durumlar açısından ele almışlardır (Cüceloğlu, 1998:332).

Balkwell (1969) yaptığı bir çalışmada benlik saygısının oluşumunu etkileyen unsurlar olarak kişisel, yapısal ve kültürel faktörlerden söz etmiştir. Ona göre kişisel faktörler; kişinin kendisiyle ilgili inanç, tutum ve değerlerinden kaynaklanan bir

yapıdır. Değişken olmakla birlikte bu yapı genel olarak olumlu bir benlik saygısı geliştirilmesini sağlar ancak ruhsal açıdan sağlıklı olmayan kişilerin kendileriyle ilgili değerlendirmeleri de olumsuz olur. Kültürel faktörler ise kişinin önemli kabul ettiği, onun benlik saygısını etkileyen kültürel tanımlamaların bir grubudur. Bu faktörler kişinin kendi idealleri doğrultusunda gerçekleşen ilgileri, din, bilimsel girişim veya kültürel yönden zahmete değer olarak tanımlanan herhangi bir şey de olabilir. Kültürel faktörlerin etkileri oldukça değişken olmasına rağmen genellikle kişinin benlik saygısına olumlu etkide bulunur ancak tersi durumlar da görülebilir. Yapısal faktörler olarak bahsettiği durum ise; kişinin gücü ve becerileri çerçevesinde başkalarıyla kurduğu ilişkiler ağının bir grubudur. Etkisi de kişinin sahip olduğu güç ve yeteneğin derecesine göre farklılık gösterir. Çoğu durumda benlik saygısı üzerinde olumlu bir etkiye neden olur.

Her insan, aile sistemi, eğitim sistemi, siyasal sistem, inanç sistemi, ekonomik sistem ve çalışma hayatını içeren iş sistemi gibi farklı sistemlerden oluşan bir çevre içerisinde doğar ve gelişir. Tüm bu sistemler içinde diğer insanlarla duygu, düşünce, bilgi ve değer paylaşımında bulunur onlarla karşılıklı olarak pozitif ya da negatif yönde etkileşim kurar. Bu olumlu ya da olumsuz etkileşimler ise bireyin davranışını, biyolojik, psikolojik ve sosyal gelişimini belirlemede etkili olur (Danış, 2006).

Benlik oluşumu çevremizdeki olay ve kişilerin etkisiyle ortaya çıkar. Bu gelişimde aile, kardeş sayısı, aile ilgisi, doğum sırası, anne babadan birinin ölümü ya da boşanması, sevilen bir yakının ölümü, bulunduğu çevreden taşınma, hastalık, sosyo-ekonomik ve kültürel durum, okul başarısı, arkadaşlık ilişkileri, inanç ve değerler vb. gibi birçok faktör rol alabilir ve yaşadığımız her olay bu gelişime etkide bulunabilir. Ancak bunlar yanında özellikle diğer insanlarla kurduğumuz ilişkiler ve bu insanların bizimle ilgili olumlu ve olumsuz yargıları hepsinden daha önemli bir yer tutar (Yıldız, 2006a).

Biz bu çalışmamızda benlik saygısını etkileyen durumları ergenin gelişimini de göz önünde bulundurarak kalıtım, aile, ve diğer çevresel faktörler açısından ele alacağız.

3.2.1.1. Kalıtım ve Bedensel Özellikler

Kişinin benliğine ait özellikleri doğrudan doğruya onun doğuştan getirdiği özellikler değildir. Ancak kalıtsal etkilerden bağımsız olduğu da düşünülemez. Kişinin doğuştan sahip olduğu bir takım özellikler onun benliğinin şekillenmesinde de rol oynar. Örneğin kişinin sahip olduğu zeka düzeyi, cinsiyet özellikleri, bedensel diğer nitelikleri gibi durumlar onun doğuştan sahip olduğu özellikleridir. Kalıtsal bazı nitelikler çocukların çevresini veya çevresindeki insanların onlara bakışını etkiler (Güngör, 1997:14). Ancak bu doğrudan doğruya bir etkileyiş değildir, sadece kişinin taşıdığı özelliklere göre bazı sınırlar koyar. Örneğin hormonların çalışma düzenine göre çabuk yorulan, ağırkanlı ya da çöküntü halinde, insanlardan uzak duran biri olabileceği gibi daha canlı, daha enerjik ya da hemen öfkelenen biri de olabilir (Güngör, 1997:15) ve yine bir çok beyin fonksiyonu hormonlar arasındaki dengeyle gerçekleşir. Otistik çocuklarda hormonlarla yapılan bazı çalışmalarda onların bu hormonlara göre davranış ve tepkilerinin değiştiği gözlemlenmiş, göz temasında, sözel iletişimde, sosyal etkileşimde, amaçlı oyun oynamada artma ve stereotipik davranışlarda ise azalma gözlenmiştir (Yorbık, 2008). Gelişimin en çok etkilenen yönleri arasında bulunan dil, uyum davranışları, iletişim ve sosyal beceriler üzerinde kalıtımın etkisi belirgin ve kalıcıdır (Şenol, 2006:216).

Ergenlik süreci daha önce de belirttiğimiz gibi bedensel değişimle başlamaktadır. Bu değişimi ise ruhsal değişim izler. Ruhsal değişimin bedensel gelişime uyum sağlaması için ergenin özel bir çaba harcaması gerekir. Bu çaba bazen uyum sağlama şeklinde gerçekleşirken bazen de gelişen bedene karşı koyma şeklinde de olabilir (Kayaalp, 2006). Ergenlik dönemi çocuğun beden imgesi kazandığı ve beden görünümünü çok fazla önemseydiği bir dönemdir. Ergenler bedenlerinin görünümü ve yapısıyla ilgili önemli kaygılar taşırlar. Cildin yapısı ve görünüşü, boyun uzunluğu ya da kısalığı, saç biçimi, vücudunun gelişimi, yüzde çıkan sivilceler, yaşlılarına göre erken ya da geç gelişme vb. özellikler ergenlerin kendi bedenleriyle ilgili algılarını, beden imgesi ile ilgili algılar ise benlik saygısını etkiler (Kulaksızoğlu, 2001:41, Williams ve Currie, 2000). Bir yandan çirkinleştiğini düşünerek sıkılıp üzülürken diğer yandan güzel bulduğu yanlarını herkese göstermek ister. Bedeniyle ilgili gerçekleştirdiği bu farklı duygular sevilmediği beğenilmediği

hissine kapılmasına ve başkalarıyla sağlıklı ilişkiler kuramamasına da neden olabilir (Köknel, 1998:160; Yörükoğlu, 2004:37).

Ayrıca bedensel görünümü etkileyen bazı rahatsızlıklar ya da engeller “beden imgesinin değişmesine neden olarak, kişinin kendisini normal birisi olarak kabul etmemesine, işe yaramadığı hissine kapılarak, normal bir insan olmadığını düşünmesine ve yetersizlik duygusu yaşamasına yol açabilir. Bu durum ise beraberinde benlik saygısında zedelenmeyi ve bir takım psikolojik rahatsızlıkları getirir (Kılıç ve diğerleri, 2007; Pınar, 2002; Üstündağ ve diğerleri, 2007). Strauss (2000), obezitenin çocuk gelişiminde benlik saygısını nasıl etkilediğiyle ilgili yaptığı çalışmada; on yaşına kadar olan süreçte aşırı şişman olan çocuklarla, şişman olmayan çocuklar arasında önemli bir fark bulmazken, ergenlik döneminde bulunan aşırı şişman çocukların diğerlerine göre daha düşük benlik saygısına sahip olduklarını bulmuş, özellikle kızlarla erkekler kıyaslandığında kızların benlik saygısının erkeklere göre, aşırı şişman olma durumundan olumsuz olarak daha fazla etkilendiği görülmüştür.

Beden algısının şekillenmesi ve bunun benlik saygısına etkisinde cinsiyetin de önemli bir etkisi vardır. Kızların bedenleriyle ilgili hoşnutluk düzeyleri erkeklere göre daha düşüktür. Artan yaşla birlikte de beden imaj doyumu azalmakta, bu da onların bedenleriyle ilgili etkilenmeden dolayı erkeklere göre daha düşük benlik saygısı taşımalarına neden olmaktadır. Özellikle ergenlik döneminde kızların diyeteye yönelmeleri bedenleriyle ilgili bu hoşnutsuzluktan kaynaklanmaktadır (Örsel ve diğerleri, 2004). Bu dönemle ilgili yapılan çalışmalar kızların erkeklerden daha depresif olduğunu ve daha düşük benlik saygısına sahip bulunduğunu ortaya koyar. Avison ve Mc Alpine (1992), cinsiyet farkına göre ergenlerdeki depresyon üzerine çalışmalarda bulunmuş ve kızların erkeklere göre depresyon düzeylerinin daha yüksek olduğunu ve ergenlerdeki cinsiyet farkının büyük ölçüde özellikle erkek ergenler arasında benlik saygısının daha da yükselmesine neden olabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca yaş dönemlerine baktığımızda da ergenliğin ilk yıllarında depresyon düzeyi daha düşük, benlik saygısı daha yüksek iken; yetişkinliğe doğru ilerledikçe umutsuzluk ve stresle ilgili algılarında artış, kendi benliklerine karşı daha olumsuz ve şüpheli bir yaklaşım ve bunun etkisiyle daha düşük bir benlik saygısı taşıdıkları görülür (Wilkinson, 2006).

Yapılan çalışmalarda benlik saygısıyla beden şekli ve beden algısı arasında pozitif bir korelasyon olduğu bulunmuştur. Ergenlerde beden imajından hoşnutsuzluk kendilik kavramının ve kendilik değerinin olumsuz şekillenmesine ve düşük benlik saygısına ve yaşam kalitesinin düşmesine neden olmaktadır. Benlik saygısı düşük olan ergenler depresyon anksiyete ve ruhsal bozukluklara da daha yatkındır (Canpolat ve diğerleri, 2003; Keppel ve Simon, 2000).

3.2.1.2. Aile

Benliğin ve benlik saygısının gelişimi konusunda çevresel ve toplumsal faktörlerin rolü kalıttan daha fazladır. Çocuk her durumda çevresinden etkilenir ancak bu etkileşimin çocuğun yararına gerçekleştirilmesi büyük ölçüde ailesi ve çevresindeki diğer insanlarla kurulan ilişki türüne bağlıdır (Horney, 1998:37). Bu çevresel etkilerin en yoğun biçimde görüldüğü yer ise ailedir. Üreme, çocuğun bakımı, eğitimi, sosyalleşmesi vb. ailenin başlıca fonksiyonlarından (Turinay, 1996:146). Çocuğa verilen ödül ve cezalar, anne babanın tutumu ve anne baba ve çocuk arasındaki diğer etkileşimler çocuğun şimdiki ve gelecekteki davranışlarını ve kişilik özelliklerini belirleyerek onun kendini algılayışını da etkiler. Bu nedenle aile ile ilişki çocuğu şekillendiren en önemli etken olarak görülür (Erbil, Divan ve Önder, 2006; Yeşilyaprak, 1993). Ailenin ne yaptığı ve söylediği çocuk için önemlidir. Ailenin çocukla etkileşimi, çocuğun birebir davranışlarına yansiyacak kadar etkilidir ve hiçbir şey çocuğun benlik saygısını ailesinin kendisini desteklemesinden daha çok etkilemez (Bettelheim, 1988:236; Önder ve Gülay). Aile desteği ve kontrolü çocuğun benlik gelişiminde özellikle kendine duyduğu saygıda önemli bir rol oynar. Çocuğa gösterilen ilgi ve destek ona değerli olduğunu hissettirir bu da benlik saygısını olumlu yönde etkiler (Gecas ve Schwalbe,1986). Özellikle ergenliğin ilk yıllarında anne ve babaya bağlılığın benlik saygısı üzerindeki etkisi çok daha önemlidir (Wilkinson, 2006).

Ailede oluşan şekillenme ileriki yıllar için temel teşkil eder. Birey çocukluğundan başlayarak fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişimini aile içinde gerçekleştirir; davranışların sonucunda neyle karşılaşacağını ve bunlarının ne kadarının kendisinden ne kadarının kendisi dışındaki kimse ve durumlardan

kaynaklandığını öğrenir. Bu nedenle aile çocuğun olumlu bir biçimde gelişip şekillenmesinde önemli bir role sahiptir (Şahin ve Özbey, 2007; Yavuz, 1992:20; Yeşilyaprak, 1993, Ercan, 2004:51). Önemli bir kültür üreticisi olan aile bu rol modelini çocuğa sunarken çocuk gördüğü davranışları ve tutumları örnek alarak farkında olmadan pasif bir şekilde benimseyerek benliğini oluşturur ya da aile aktif olarak kendi görüşlerini benimsetmek için çocuklar üzerinde gerekli kontrolü sağlar (Gecas ve Seff, 1990; Turinay, 1996:147).

Bireyin benlik saygısı kazanmasında ebeveyninin çocuk yetiştirme biçimi ve kullanılan otorite tipi önemli bir yer tutar ve özellikle çalkantılı bir dönem olan ergenlik dönemi için de anne baba tutumları en temel stres kaynağıdır. Literatürdeki bulgulara göre ailenin sosyal ve ekonomik durumu, aile bireylerinin birbirleriyle ilişkileri, aile içi şiddet, gencin etiketlenmesi, gencin ve ailesinin madde bağımlılığı, vb. durumlar ile gencin hayatı yaşamaya değer bulmaması ve hayata ait düşüncelerinin katılığı, gencin vücuduna zarar verme davranışı, okula devamsızlığı, evden kaçma davranışı ve arkadaşları ile ilişki kuramaması arasında güçlü ve anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Ayrıca kullanılan otoritenin aşırı yoğun ve tutarsız olması durumunda çocuk, intihar da dahil olmak üzere bir çok sapmış davranışa yönelebilir (Ulusoy, Demir ve Baran, 2005).

Ülkemizde aile tutumlarını beş şekilde ele alabiliriz. Bilgili aile; Çocuğun gelişimi hakkında bilgi sahibi olan, yaşına ve sahip olduğu niteliklere göre ilgi gösteren, anlayışla yaklaşır çocuğunun eksik yönlerinin nedenlerini arayan ve gidermeye çalışan ailedir. Sert ve sıkı aile; Çocuğun kimliğini ve kişiliğini önemsemeyen, kendi isteğine göre sert kurallar koyan, ağır cezalar veren, baskıcı ailedir. Gevşek aile; Çocuğa karşı ilgisiz davranan, onun hiçbir davranışını engellemeyen, denetlemeyen, çocuğuna sorumluluk veremeyen ailedir. Tutarsız aile; çocuğa karşı farklı kurallar koyan, birinin izin verdiği diğeri karşı çıkan ailedir. Boşlayan ihmal eden aile; çocuğun içinde bulunduğu yaş dönemi özellikleri ve ihtiyaçlarına göre değil, kendi isteğine göre hareket eden, kurallar koyan, çocuğu kendi uzantısı gibi gören ailedir (Köknel, 2001:142-143).

Ailelerin çocuklarına karşı tutumlarını demokratik tutum ve otoriter tutum olarak da ayırabiliriz. Demokratik ailede ergen, bir birey olarak kabul edilerek

eleştiride bulunmasına, alınan kararlara katılmasına imkan sağlanır. Bu durum, ergenin sağlıklı bir kişilik geliştirmesine yardımcı olur ve onun kendisini değerli hissetmesini sağladığı için benlik saygısını da artırır. Otoriter tutum da ise anne babalar kendilerini çocukların hakimi gibi görüp kesin itaat beklerler (Erbil, Divan ve Önder, 2006). Baskıcı bir tavırla yaklaşıp, çeşitli zorlamalarla ve aşırı sınırlamalarla karşılaşan ergen, nazik, dürüst ve dikkatli olmasına karşılık, çekingendir. Kendine güveni gelişmediği için kolayca başkalarının etkisinde kalabilir. Yanlış yapmaktan korkar ve aşırı hassas davranır. Bunun uzantısı olarak da girişimcilik ve atılganlık düzeyi düşük, varlığı ve yokluğu bulunduğu ortamda hissedilmeyen bir özellik edinerek kendi kimlik ve kişiliklerinin farkında olamazlar. Dolayısıyla tüm bunlara bağlı olarak düşük benlik saygısı taşırlar (Öksüz, 2002; Özkan, 2006:78).

Yapılan çalışmalar; ana ve babanın bir arada ve uyum içinde yaşadığı, amaçlarına ulaşmasında çocuğu destekleyerek ona ilgi ve şefkat gösterdiği, güvenli bir aile ortamının çocuğun kişiliği ve ruh sağlığı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Sağlıklı bir aile ortamı; çocuğa sevgi veren, girişim yeteneğini ve özgüvenini geliştirebilmesi için onu destekleyen, fiziksel cezaların ve duygu sömürsünün kullanılmadığı bir ortam olmalıdır. Anne babanın çocuğa sağladığı destek ve sevgi onun kendisiyle ilgili olumlu algılar geliştirmesine, kendisini değerli hissetmesine neden olur. Kendi değeri konusunda olumlu düşüncelere sahip olan bir kimsenin benlik saygısı da gelişir (Gecas, 1972; Yeşilyaprak, 1993, Yörükoğlu, 2004:31).

Aile desteği, çocuğun aile içindeki rahatının sağlanması ve onun aile tarafından bir birey olarak kabul edildiğinin, tüm özellikleriyle onaylandığının ona hissettirilmesi olarak tanımlanabilir. Örneğin, çocukların övülmesi onlara sevgi gösterilmesi veya çocuklar konuştuğunda onların dikkatle dinlenilmesi onlara destek verildiğinin de bir işaretidir. Bu davranışlar çocuğun kabul edildiğini ve onaylandığını iletir. Ancak diğer taraftan, ergenin her davranışını eleştiren hatta cezalandırma yoluna giden veya onların kardeşlerini, arkadaşlarını çocuğundan üstün tutan aile, destek göstermekte başarısız olur. Gencin güvенеbileceği yetişkinle sıcak ilişki kurabilmesi sağlıklı ruhsal gelişim için temeldir. Eğer çocuk ve genç ailenin güçlü desteğini alabilmişse, karşılaştığı zorluklara dayanma gücü daha büyük olur.

Aile desteğinin artması benlik saygısının da yüksek olmasını sağlar. Düşük benlik saygısı çocukların davranışlarını olumsuz etkiler. Benlik saygısının düşük olmasından dolayı çocuk çoğunlukla savunma halinde veya depresyondadır ve birçok uyumsuz davranışlar gösterebilir. Bu olumsuzluk, ailelerin çocuğa karşı olan gerçek davranışlarını öyle etkiler ki; aile bazen kendini çaresiz hissedip, istemediği davranışlar gösterebilir (Ekşi, 2003; Felson ve Zielinski, 1989).

Bazen de aile çocuğa destek ve ilgi göstermede çok ileri gidebilir. Her istediğini hemen yapma, o üzülmesin diye çırpınma, aç kalmasın diye zorla yemek yedirme, ihtiyacı yokken bile yardım etme vb. gibi davranışlar çocuğun sorumsuz yetişmesine ve sosyal uyumsuzluk yaşamalarına neden olur. Çünkü böyle ailelerde çocuk yeteneklerinin farkına varamaz, dolayısıyla kendini işe yaramaz hissettiği için de özgüveni ve benlik saygısı düşüktür (Özkan, 2006:70).

Ergenlikten erişkinliğe geçiş esnasında ebeveynlerle ilişkilerin, benlik saygısı üzerinde uzun dönemli sonuçları da bulunmaktadır. Ailesiyle sıkı ilişkiler içinde olan ergenlerin bunu takip eden yıllarda da yüksek benlik saygısına sahip olduğu ve aile bağlarının uzun dönemli bir etki taşıdığı görülmüştür. Aynı zamanda aileyle çocuk arasındaki duygusal bağların kalitesi uzun vade de çocuğun benlik saygısı gelişiminde etkilidir. Bir kimsenin kendisini erişkinlikte iyi hissetmesinin kökleri geçmişte sahip olduğu ailenin oluşturduğu duygusal ortama bağlıdır ve ailenin bebeklikten itibaren çocuğuna sunduğu ortam kişinin tüm ömür boyu sağlığını, ilişkilerini ve verimliliğini etkileyecek şekilde oluşmaktadır (Bettelheim, 1998:12; Özmert, 2006). Yapılan çalışmalar ergenlik döneminde aileleriyle duygusal yönden yakın ilişkiler içinde olan ergenlerin erişkinlikte daha güçlü bir ruh sağlığına sahip olacaklarını gösterir. Birçok çalışma, ailesi tarafından sevildiğini hisseden çocuğun benlik saygısının, kendine verdiği değer, aynı sevgiyi ve yakınlığı görmeyen diğerlerine göre daha yüksek olduğunu ortaya koyar (Erbil, Divan ve Önder, 2006; Roberts ve Bengtson, 1996).

Ayrıca ailenin sosyo-ekonomik ve kültürel düzeyi, ana-babanın öğrenimi ve ana-baba arasındaki ilişkilerle, ana-babanın sağ-ölü ya da öz-üvey olması gibi durumlar da ergenin kendi benliğini algılaması ve değer vermesi üzerinde etkili olmakta, bu değişkenler açısından avantajlı durumda bulunan ergenler kendilerine

daha çok değer vermektedirler (Gürhan, 1991). Ailede çatışma ve kavgaların sık yaşandığı bir ortamda yetişen gençte çeşitli çatışma ve karmaşalarla birlikte saldırganlık, narsist duygular, benlik saygısında düşüklük, düşük benlik algısı, üstbenlik yetersizliği görülür (Ünal, 1991).

Tüm bunlarla birlikte ergenlik döneminde aile ile ilişkiler yönünden özel bir değişim göze çarpmaktadır. Önceleri aileyle daha iyi ve sorunsuz ilişkiler kurulabilirken, ergenliğin başlamasıyla birlikte aile-çocuk çatışmaları artmaktadır. Çocuk, sosyal politik ve dini görüşlerini edinirken aileden etkilense de aynı şeylerden aynı sonuçları çıkarmaz ve aynı yolda ilerlemezler. Çocuklar arasında paylaşılan tutumlar, istekler, değerler ve hayat görüşü çoğunlukla aileden farklı gelişmektedir. Ergen birey, ailesinin onun her şeyine karıştığını düşünerek daha çok bağımsız olma isteği duyabilmektedir. Kendi hayatını kendisi yönetmek istemektedir. Aile ise bugüne kadar çocukluk dönemi boyunca gösterilen davranışlara odaklandığı için bu değişimleri kabullenmekte zorlanmakta, hatta bu davranışları düzeltmeye değiştirmeye kalkışmaktadır. Ancak ergenlik döneminde bulunan bir çocuk ailesinin baskısını ve yönlendirmesini kabul etmeyerek bu duruma karşı çıkmaktadır (Feldman, 2003:482-483). Ergenlik, çocuğun aileyle en çok çatışma yaşadığı dönemdir. Bu dönemde ergen, bir yandan çocukluğa ait bağımlılık durumundan kurtulmaya çalışırken diğer yandan aileye bağımlı olduğunu fark etmektedir veya ergenliğin getirdiği bir takım istek ve dürtüleri engellemek zorunda kalmaktadır. Bu durumda da çatışmalar ortaya çıkmaktadır (Güleç,1999:63). Bu çatışmalar; kardeşler arası ilişkiler, beslenme alışkanlıkları, gürültülü müzik dinleme, arkadaş seçimi, odasını ve ders araç gereçlerini temiz ve düzenli kullanma, giyim tarzı, kişisel bakım, arkadaşlarla gezilere katılma, kız/erkek arkadaşlarını eve getirme, sigara, alkol vb. kullanma, duygu ve düşüncelerin paylaşılması, siyasi konular, harçlık miktarı ve kullanımı, ders çalışma düzeni, gibi konularda daha çok yaşanmaktadır (Çopur, Erkal ve Şafak, 2007). Bu dönem çocuğu edindiği değerler, giyim biçimi, estetik zevki, saç şekli, etek boyu, pantolonunun darlığı, ahlak görüşü, politik görüş ve amaçlar, inançlar, kişisel alışkanlıklar, arkadaş seçimi gibi konularda inandıkları şeylerden ödün vermeyip haklarını korumak için savaşırlar (Gordon, 2001:220). Ergenin buradaki mücadelesi aslında “Ben” olma savaşıdır (Buscaglia,

1987:52). Tüm bu çatışma ve ayrılıklar gerçekleşirken çocuk ailesini sevmekten hiçbir zaman vazgeçmez ve onlardan da aynı karşılığı bekler (Feldman, 2003:484).

3.2.1.3 Sosyal Sınıf ve Ekonomik Düzey

Yapılan çalışmalar aile ilgisinin ve sosyo-ekonomik düzeyin çocuğun benlik gelişimini en çok etkileyen faktörlerin başında geldiğini göstermektedir (Torucu, 1990:13). Sosyo-ekonomik durumun etkileri gelişmenin bir parçasıdır. Çocuğun ailenin içinde bulunduğu ekonomik durumdan etkilenme düzeyi bulunduğu yaşa göre farklılık gösterir. Çocuklar sosyal farklılıklardan haberdar oldukça, kendilerinin bir sosyal sınıfa ait olduğunu, bu sosyal sınıfın sahip olduğu özellikleri ve bunun benlik sunumuna etkisini fark ettikçe ya da benliklerini sunmada kendilerini sorumlu hissettikçe ailenin içinde bulunduğu sosyal şartlardan ve ekonomik durumlardan etkilenirler. Ve hatta çoğunlukla çocuklar ve ergenler, ailenin ekonomik durumunun ciddiyetinin farkında olmasalar da ebeveynlerinin, onlara nasıl davrandığını çok iyi fark edebilirler. Bu nedenle çocuk ve ergenler ailelerinin değişen davranışlarından dolayı ekonomik sıkıntıyı daha etkili bir şekilde yaşarlar (Rosenberg ve Pearlin, 1978).

Sosyo-ekonomik düzen kişinin yaşam kalitesini ortaya koymaktadır. Eğitim düzeyi yüksek ailelerin ekonomik düzeyi de yükselmekte ve yer aldığı daha yukarıda bulunan bir sosyal statüye uygun bilgi kültür ve davranışlara sahip olmaktadır. Aile sahip olduğu zenginlikle birlikte kültür düzeylerini de birleştirerek çocuklarının yetiştirilmesiyle ilgili planlar yapabilmektedirler (Yıldız, 2006b).

Çocuğun en çok desteğe ihtiyaç duyduğu ergenlik döneminde bu döneme ait görev ve sorunlarla baş etmeye çalışırken ailenin çocuğu yalnız bırakan yaklaşımı, ergenlerin kendilerini desteksiz hissetmelerine yol açabilir. Ancak sosyo-kültürel düzey bu algıyı etkilemektedir. Alt sosyo-kültürel düzeydeki gençler daha çok risk altındadır. Üst sosyo-kültürel düzeyde yer alan gençlerin algıladığı aile desteği diğerlerine göre daha yüksektir. Bu da üst düzeyi temsil eden ailelerin çocuk yetiştirme tutumlarına, çocukların fiziksel ve ruhsal yönden sağlıklı yetişmelerine daha çok özen göstermelerinden, onlarla iletişime daha çok önem vermelerinden kaynaklanmaktadır (Çakır ve Palabıyıköğlü, 1997).

Aile, içinde bulunduğu ekonomik zorluklar nedeniyle taşıdığı kaygıları farkında olmadan çocuğuna da yansıtır. Ekonomik zorluklar zamanında ailenin çocuğa verdiği destek, ona sunduğu sıcaklık ve yakınlık azalır. Dolayısıyla çocuğun kendi benliğine verdiği değer de bu durumdan olumsuz olarak etkilenir. Ailenin ekonomik problemleri çocuğa sunduğu desteğe ve onunla oluşturduğu yakın ilişkilere yansıtması durumunda ise bu olumsuz durumun benlik saygısına etkisi en az düzeydedir. Bununla birlikte yine de çocuğun var olan problemleri hissetmemesi ve bunlardan etkilenmemesi mümkün olmaz. Özellikle aileden uzaklaşıp arkadaş grupları içinde yer almak isteyen ergen kendini onlarla kıyasladığında onlarla aynı imkanlara sahip olmadığını onlar gibi giyinemediğini ya da onlarla aynı faaliyetlere katılmadığını görecektir. Bu tür problemler ergenin arkadaşlarıyla yaptığı kıyaslama sonucu kendine verdiği değeri azaltacak ve düşük benlik saygısına neden olacaktır (Whitbeck ve diğerleri, 1991).

Ailenin sosyo-ekonomik ve entelektüel düzeyi yükseldikçe ergenlik döneminde çocuğun aileyle yaşadığı çatışmaların düzeyinde de azalma görülmektedir (Ertem ve Yazıcı, 2006).

Yapılan bir çalışmada üst sınıflarda yer alan gençlerin benlik saygıları ekonomik yetersizliği fazla olan gençlere göre daha yüksek bulunmuş ancak kızlarda bu fark azalmıştır. Bunun da yüksek ve orta sınıflarda erkeklere daha çok değer verilmesinden kaynaklandığı belirtilmiş ayrıca gencin benlik saygısıyla babanın mesleği arasında da bir ilişki bulunduğu saptanmıştır (Cüceloğlu,2004). Bir başka çalışmada ise alt sosyo-ekonomik düzeydeki annelerin daha koruyucu davrandığı, annelik rolünü daha fazla reddettikleri, aile içinde daha geçimsiz bir özellik gösterdikleri ve daha sıkı disiplin uyguladıkları görülmektedir. Ayrıca çalışmayan annelerin çalışan ve emekli olan annelere göre daha çok, aşırı koruyucu oldukları ve daha sıkı disiplin uyguladıkları belirlenmiştir. Emekli olan annelerin ise çalışan ve çalışmayan annelere göre daha fazla rolünü reddettiği ve daha geçimsiz davrandıkları saptanmıştır (Demiriz ve Öğretir, 2007). Ergenlik döneminde benlik saygısı gelişimine etki eden faktörlerden birisi de anne babanın eğitim düzeyidir. Örneğin annenin eğitim düzeyinin yükselmesi özellikle kız çocuklarının benlik gelişimini olumlu etkilemektedir (Yeşilyaprak, 1993). Köker, Evrengöl ve Canat (1994) ise gerçekleştirdikleri çalışma sonucunda ergenlerin ana babaları ile iletişimde sosyo-

ekonomik düzey açısından bir fark olmadığını bununla birlikte her iki cinsiyetten ergenlerin anneleri ile daha iyi iletişim kurduklarını belirtmiştir.

3.2.1.4. Çevre ve Akran ilişkileri

Ergenlik döneminde tutum ve davranışlarında, bunlara uygun amaç ve inanışların geliştirilmesinde, giyim, kuşam, saç şekli, aksesuar kullanma, moda uyma vb. gibi durumların ortaya çıkmasında arkadaş çevresi diğer faktörlerden daha etkilidir (Köknel, 2001:209).

Ergen, özgürlük arayışı içinde, günün büyük bir çoğunu arkadaşlarıyla geçirmeyi tercih eder hatta onlarla görüşemediği zamanlarda telefonda saatlerce arkadaşlarıyla konuşabilir, günün birkaç saatini arkadaşlarıyla arasındaki bağları güçlendirmek için harcar. Bu iletişim arkadaşlarının onun hayatındaki rolünü ispatlayabilmesi için zorunludur. Ve yaşamın hiçbir döneminde arkadaş edinme ihtiyacı ergenlikteki kadar büyük değildir. Ergenlikte arkadaşlığa bu kadar ihtiyaç duyulmasının en büyük nedeni; gencin, diğer ergenlerin de kendisiyle aynı problemleri yaşadığını görerek tek başına olmadığını anlama ihtiyacıdır. Ayrıca vücudunda gerçekleşen değişiklikleri, gelişen yeteneklerini, şüphe ve düşüncelerini arkadaşlarıyla paylaşarak içinde bulunduğu karmaşanın gerginliğinden kurtulmaya çalışır. Bazen ergen, ailenin otoritesi karşısında onlara soru sormaktan çekinebilir ya da aile çocuğunun ona sorduğu sorular karşısında veya onu anlama konusunda yetersiz kalabilir (Feldman, 2003:486-487). Böylece ergenler, aile çevresinde ihtiyaçlarına aradığı desteği tam olarak bulamadıklarında bu ihtiyaçlarının çözümünü arkadaş çevresinde, kendi akran grupları içinde bulmaya çalışırlar. Hem bu sebeple hem de ergenliğin bir geçiş ve değişme dönemi olması sebebiyle ergenlikte ilgi ve bağlılık aileden çok arkadaş çevresine yönelik durumdadır (Wilkinson, 2004).

Her ne kadar ergenlik dönemi arkadaşlığın önem taşıdığı bir dönem olsa da arkadaşlık ilişkilerinin sorunsuz öğrenilmesinde ailenin rolü devam eder. Ergenlerin sosyal ya da anti sosyal olması durumlarına baktığımızda, onların genellikle ergenlikten önceki dönemlerde de aileyle olumsuz ilişkiler yaşadığını ve olumsuz benlik kavramı geliştirdiğini görürüz. Bunun da çocuğun sosyalleşmesinde önemli bir etkisi vardır (Östgard-Ybrandt, 2003:30:31). Ayrıca yapılan bir çalışmada kendini

ifade etme, kendine güven, arkadaşlarca kabul görme, diğer bireyler tarafından kabul edilme, sosyal bağımsızlık, destekleyici sosyal çevre gibi sosyal becerilerin gerçekleşmesinde çocuklarla ebeveynlerin sosyal beceri düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu da görülmüştür (Özabacı, 2006). Aile sosyal kabulü sağlayacak, akranlar tarafından ihmal hatta reddedilmeye neden olacak olan tutum ve davranış örüntülerini oluşturur. Gereğinden fazla korunan ergenlerin arkadaşlarının arasına kabul edilmemesi onun evde öğrenilmiş olan kendine güvensizliği veya kendini beğenmişliği olabilir. Çocuk evde sorumluluk almayı ne kadar öğrenirse arkadaşlık grupları içinde daha çok işbirliğine gidebilir ve daha çok kabul gören kişi olur. Aileler çocuğunun arkadaşlarının evine gitmesine ya da arkadaşlarını kendi evinde ağırlamasına izin verdiğinde çocuğun arkadaşları arasında daha popüler olmasını ya da daha çok kabul görmesini de sağlamış olur. Genel olarak ailesinde olumlu tutumlar içinde olan bir ergen, mutlu ve huzurludur. Ev, diğer insanlarla ilişkilerin, sosyal yeteneklerin öğrenildiği yerdir. En az mutlu olanlar ise ailesine ve kardeşlerine karşı paylaşımcı duygular taşımayan ve gruplar tarafından çok fazla kabul görmeyen kimselerdir (Hurlock, 1973:100).

Ergenlik döneminde birey bir gruba ait olma ihtiyacı hisseder. Ergenlik döneminde grup dışındaki çevreye ilgi azalır. Ergen, gruba katıldığı zaman bu ona ayrı bir saygınlık kazandırır. Özellikle aile, çocuğa duygusal olarak yakınlaşmada başarısız olmuşsa çocuk bir gruba ait olma ihtiyacını daha çok hisseder. Aslında bir gruba üye olmak, çocuğun gelişen bilişsel gücünün ve yeteneklerinin diğerlerinden ayrıldığı bir sonucudur. Ayrıca katıldığı grubun kendisini ne kadar önemli gördüğü ölçüsünde de kendini büyük ve önemli hisseder ve grubun ona bakışına göre de benlik kavramı şekillenir (Feldman, 2003:487).

Bu gruplar çok sayıda üyesi bulunan, aynı amaca yönelik olan ve birbirini etkileyen gruplardır. Aynı zamanda birçok yeni roller ve ilişkiler bu gruplar içinde denenir. Tutum, davranış ve ilgiler büyük ölçüde sosyal katılımın şeklini de etkiler. Grup tarafından kabul gören ergen, farklı etkinliklere katılmak ve gruba daha çok şey paylaşmak ister. Böylece akran grupları; sosyal katılımın özümsemesi, grup değerlerinin kabulü gibi sosyal yeteneklerin kazanılmasına fırsat verir. Ergen, grup içinde hangi rol ve davranışların daha çok beğenildiğini görür ve öğrenir. Gruplar arasındaki bu etkileşim bazen sigara, hap, uyuşturucu gibi maddelerin kullanımı ya

da çocuk suçluluğu gibi çocuklara zarar veren boyutlara da ulaşabilir (Feldman, 2003:487; Hurlock, 1973:101-102; Özkan, 2006:93). Ergenlik döneminde bu gruplar içinde vakit geçirmek onlar için ayrı bir heyecan demektir. Bazen yetişkinlerin hiç anlamayacağı bir dille; nerde başladığı, ne içerdiği, nasıl bittiği belli olmayan konular konuşur, argo kelimeler kullanmaktan hoşlanırlar. Sırdaş olma düşüncesini çok önemsedikleri için çok yakın oldukları arkadaşlarıyla önemli gördükleri her şeyi paylaşırlar. Fakat bunu yaparken diğerleriyle de aralarına mesafe koyarlar. Hatta aynı grup içinde adını bilmedikleri ya da kendilerine rakip kabul ettikleri insanlar da olabilir (Morgan ve Cole, 1968:174-181).

Bazen ergenlik dönemi arkadaşlıklarında bireyler statülerini sağlamlaştırmak için rakiplerinin otoritesini sarsmaya çalışırlar, mızımızlanır ya da küserler. Aslında onu kabul edecek biri tarafından da hemen etkilenebilmektedir. Kabul edilmemek ya da ihmal edilmek her yaşta benlik saygısını olumsuz etkiler ancak ergenlikte bu durum çok daha etkilidir (Hurlock, 1973:103). Benlik saygısı düşük olan ergenler kendilerini arkadaşlarına karşı olumlu ve yeterli gösterme ihtiyacı duyarlar. Bu ihtiyaç onların akran grubunun kontrolüne girerek, akran baskısına uğramalarına da yol açabilir (Çiğdemoglu, 2006:14). Akran baskısı benlik saygısını olumsuz etkiler; akran baskısı arttıkça benlik saygısının da düştüğü görülür (Aktuğ, 2006:76).

Benlik saygısının derecesi, zamanla veya sosyal bağlamla değişir. Ergen başkalarının kendisine değer verdiğini düşünerek onların kendisini gördüğü şekle uygun roller takınmaya çalışır ve bunu geliştirir. Eğer onlar, pozitif değer biçmeleri yansıtan destekleyici davranışları algılasa; bu durum, onların benlik saygısının gelişmesinde önemli bir değişken olabilir (Felson ve Zielinski, 1989). Arkadaşlık ilişkileri ergenliğin ilk yıllarından itibaren gittikçe daha da artan bir önemle benlik saygısı üzerinde açık bir etkiye sahiptir (Wilkinson, 2006). Arkadaşlarıyla olan iletişimi, bireyin kendini algılamasında da önemli ve belirleyici bir nitelik taşır. Arkadaş grubu tarafından sevilme ve aranılan bir birey olmak olumlu benlik algısına neden olmakta ve benlik saygısının yükselmesini sağlamaktadır. Bunun tersine arkadaş grubu tarafından reddedilme, arkadaşlarla anlaşmazlık yaşama gibi durumlar, ergenlik döneminde olumsuz benlik algısı geliştirilmesine ve düşük benlik saygısına neden olmaktadır. Yapılan araştırmalarda arkadaş ilişkileri iyi olan çocukların benlik algıları ve benlik saygıları düzeyi daha yüksek bulunmuştur (Çelik,

1994; Gürhan, 1991). Arkadaşları tarafından kabul görme gencin kendine olan güvenini artırır, kendini arkadaşları arsında rahatça ifade edebilir, ne istediğini ne düşündüğünü söylemekten çekinmez, daha az başkalarının etkisinde kalır (Kulaksızoğlu, 2001:88). Herkesin kendisini sevdiğini ve istediğini bilmek benliğine saygı duymasına, kendini güçlü ve büyük görmesine, kimsenin kendisini arkadaş olarak istemediğini düşünmek ise kendini değersiz hissetmesine ve toplumdaki soyutlamasına neden olur. Arkadaşları tarafından kabul görmeyen bir çocuk mutsuzdur. Hayata karamsar bakar ve savunmacı bir tutum geliştirir. Bu durum, onun utangaç veya kırgın ve kızgın tavırlar takınmasına neden olur. Ergenler zaten kendine güvensiz ve mutsuz olmaya eğilimlidir. Sahip oldukları statüleri kaybetme konusunda sürekli bir korku içinde yaşarlar. Bu özgüvenin gelişmesine engel olur ve onları aşırı derecede alıngan yapar (Hurlock, 1973:102-103).

Ergenlik dönemindeki cinsel ve duygusal gelişimle birlikte çocuk aynı zamanda karşı cinse de ilgi duymaya başlar. Bu durum onun en sevilen, en iyiyi başaran, en ilgi gören kişi olma isteğini artırır. Karşı cinse özel bir yakınlaşmaya girmeyi istese de kızlar vakitlerini daha çok kızlarla, erkekler ise erkeklerle geçirir. Ancak ergenliğin sonlarına doğru kız erkek grupları artık birbirine karışmış durumdadır (Feldman, 2003:487). Lise son sınıf öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada karşı cinsten romantik bir arkadaşı olanların benlik saygısı puanlarının olmayanlara göre daha yüksek olduğu görülmüş, sosyal benlik saygısı düzeyi ve aile ile ilgili benlik saygısı düzeyinin karşı cinsten romantik bir arkadaşının olmasına göre değiştiği ifade edilmiştir. Bu durumda karşı cinsten bir arkadaşın varlığı sosyal benlik saygısını etkilemekte, benlik saygısı ve dolayısıyla kimlik gelişimi açısından önemli bir yer tutmaktadır (Çevik Büyükşahin, 2007:91).

3.2.1.5. Okul

Ergenin benlik gelişiminde okulun ayrı bir önemi vardır. Aile ortamı dışında bireyin uyum sağlaması gereken yeni ve yabancı bir ortamdır. Okul çağı çocuğu aile ortamı dışında ilk kez sosyal bir çevre ile ilişkiye girmektedir. Bu yaş grubundaki

birey, gelişim çağındadır. Okul, alma ve etkilenme ortamıdır. Çocuğun aileden uzak kalabilmesi, arkadaşlarıyla, öğretmenleriyle ya da okulda görev yapan diğer insanlarla uyum sağlayabilmesi, başarı gösterebilmesi ya da kendini ispatlayabilmesi sistemli olarak bu kurum içinde gerçekleşmektedir (Koşar, 2004; Torucu, 1990:2).

Okul, oldukça kompleks bir sosyal organizasyondur. Çocuk buraya en doğru bilgileri okulda alacağı inancı ile gelmektedir. Okulların bulunmuş olduğu yerleşim yerinin çevresinde onu kuşatan sosyal çevre (kafeler, barlar gibi) sağlıklı davranışların oluşmasının önünde önemli bir direnç olabilir (Koşar, 2004). Fakat bunun dışında okulun sınırları dış dünyaya kapatılmış, sadece öğretmen ve öğrencilere özgü bir alan olarak kabul edilebilir ve dış dünyadan ayrılmış haliyle bile okul, hem çocuğa hem de aileye fiziksel, zihinsel, sosyal ve duygusal gelişim sırasında birçok alternatif çevre de sunar. İçinde bulunduğu düşünce şeklinden ya da öğretmenin öğrettiklerinden çok daha fazlasını kazanma fırsatı verir. Okulun sunduğu sosyal çevre, çocuklar üzerinde güçlü bir etki bırakır. Temiz ve düzenli olmayı öğretir, çocuğun farklı ilgi ve meşguliyetleri keşfetmesini sağlar, çocukların birbirleriyle ilişkiler kurması için fırsatlar oluşturur, resmi olan ve olmayan gruplar içinde çocuğun farklı roller denemesine imkan verir (Bleyth ve Milner, 1998:11). Okulun çocuğa sunduğu çevrenin öğelerine baktığımızda; öncelikle çocuğun kişiliğini geliştirmeye yönelik, onun gelişimine uygun ve kontrollü programların yapıldığını, aynı zamanda bu programların yürütülmesinde aileyle işbirliğine gidildiğini görürüz. En etkili öğelerden birisi de öğretmendir. Öğrencilerle kuracağı ilişkiler, öğrenme teknik ve yöntemlerinin öğrenciler tarafından kullanılması vb. gibi konularda örnek teşkil ederek, çocuğun yeteneklerini keşfetmesine katkıda bulunur (Ercan, 2004:53-55). Ayrıca okul ergenin toplum kurallarını öğrenmesine ve bu kurallara uymasına yardımcı olur. Çocukluktan itibaren okulda eğitim gören birey, konuşma ve dinleme yeteneğini geliştirerek duygularını düşüncelerini kişilik değerlerini dile getirme yeteneği kazanmakta, bununla birlikte başka yetenekleri artmakta ve daha başarılı ve mutlu olma imkanına kavuşmaktadır. Düşünceye saygı, işbirliği, grup kararlarını benimseme, eleştirileri kabul etme gibi olumlu kişilik özellikleri geliştirmekte (Ercan, 1998:23-24) ve aynı akran grubunda bulunanlar birbirleriyle eğlenceli ya da üzüntülü anlarını paylaşmaktadırlar. Bu resmi olmayan ortam, okulun yüksek gayeler ve hedefler içeren resmi ortamına uygun olup olmadığı

düşünülmeden resmi olmayan gurupların oluşmasına da neden olur. Bu guruplarda okul karşıtı ya da suçla yönelik olumsuz davranışlar da görülebilir. Bununla birlikte arkadaş guruplarına katılan öğrenciler için oldukça doyurucu ve yararlı bir bilgi yapısı sunar. Arkadaşlığın şekli okulun resmi kültürünü de etkiler. Ergenin benlik imgesi ve benlik değeri okulun resmi olmayan kültüründen çok güçlü bir biçimde etkilenir. Okulun etkisi çok doğrudan olmak zorunda da değildir ve doğrudan olmayan etkiler daha da güçlüdür. Ancak okulun tüm öğrenciler üzerinde faydalı etkileri vardır. Okul benlik saygısını geliştirir, bireyin kendi yeteneğine olan güvenini artırır (Bleyth ve Milner, 1998:12).

Yapılan çalışmalar incelendiğinde öğrencilerin benlik saygısı düzeyinin yüksek veya düşük olması ile okul başarısı arasında bir ilişkinin olduğu ortaya konulmuştur (Somunoğlu, Kısakürek ve Kuzu, 2007; Yenidünya, 2005:136). Okulda başarılı olması öğrencinin kendisini daha önemli ve değerli görmesini sağlayarak benlik saygısını artırabilir (Frerichs, 1971). Ayrıca yüksek benlik saygısına sahip olanların okulda başarılı olma ihtimalleri de daha yüksektir. Okul; çocukların yeteneklerini geliştirme fırsatı buldukları, neyi yapabileceklerini keşfedebildikleri ve benliklerini tanımlayabilecekleri bir yerdir. Akademik öğrenmedeki başarı, benlik saygısının gelişimine olumlu etkide bulunabilir. Bununla birlikte başarıyı tehlikeye düşüren her hangi bir durumun varlığı onun benlik saygısını olumsuz da etkileyebilir (İkiz, 2000:35).

Benlik saygısı yüksek olan öğrenci, ilişkilerinde daha atak ve girişimci davranırken benlik saygısı düşük olan öğrenci, derslerde söz almakta zorluk çeker, içine kapanır, kendisini yeterince ifade edemez ve bildiklerini ortaya koyamaz. Ders dışında da aynı ya da farklı cinsten akranlarıyla arkadaşlık kurmakta zorlanır ve boyun eğici davranışlar gösterir (Arslan Özkan ve Özen, 2008).

Ayrıca benlik saygısı, öğrencinin devam ettiği okula göre de değişkenlik gösterebilir. Ülkemizde yapılan bir çalışmada genel lise öğrencilerinin benlik saygıları Kız Meslek Lisesi ve Endüstri Meslek Lisesi öğrencilerine göre anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur (Çiğdemoğlu, 2006:82).

3.2.1.6. Kitle İletişim Araçları

Günümüzde kitle iletişim araçları insanlar özellikle de ergenler üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Radyo, televizyon, sinema, gazete, dergi, internet vb unsurlar sürekli olarak birey için yeni tecrübeler oluşturmakta, bilgiye ulaşmayı kolaylaştırmaktadır (Doğan, 1987:104). Ergenler yakın çevresi dışındaki dünyayı ve o dünyanın özelliklerini bu araçlar aracılığıyla öğrenmektedir. Yetişkinler için olanlar yanında ergen için olan birçok program da vardır. Bunlar gençlerin değer yargılarını, hayata bakışlarını, kelime haznelerini geliştirmek gibi yararlı sonuçlar sunabilir. Ancak şiddet, cinsellik, pornografi içerikli programlar ve bunlara rahat ulaşım gibi yanlış kullanımlarda ise ergenlerin psiko-sosyal ve fiziksel sağlığı için olumsuz etkiler içerebilir (Yılmaz, 2007).

Tatoğlu, 457 lise öğrencisi üzerinde yaptığı araştırmada öğrencilerin boş zamanlarında yaptıkları etkinliklere bakarak % 24.1'inin ders çalıştığı, % 16.6'sının spor yaptığı, % 14.9'unun kitap okuduğu, % 8.3'ünün televizyon izlediği, % 8.1'inin gezdiği, % 3.3'ünün dinlendiği, % 2.6'sının ailesine yardım ettiği, % 0.7'sinin resim yaptığı sonucunu elde etmiştir (Tatoğlu, 2006:62). Yine yapılan bir araştırmaya göre ergenler günün ortalama üç saatini televizyon başında geçirmektedir ve ayrıca oyun, video vb. durumlar için harcanan vakit buna dahil değildir. ABD.'de yapılan bir çalışmada ise gençlerin her günün ortalama 6 saat 32 dakikasını çeşitli medya araçları ile ilgilenerken harcadıkları ortaya konmuştur (AAP., 2001).

Medya hem ergen için bir risk faktörü oluşturabilir hem de olumlu yönde kullanılarak topluma ve ergenlerin ruh sağlığına yönelik eğitim veren bir araç olarak kullanılabilir (Yörükoğlu, 2006). Ergen, değişen toplumsal yapıdan ve çevresel şartlardan kolayca etkilendiği bir dönemdedir. Medya ise ergen nüfusu için daha dramatik sonuçlar doğuran, toplum tarafından kabul edilmeyen davranışların yaygın hale gelmesine neden olabilir. Ergenler için önüne geçilmesi zor sorunları beraberinde getirebilir (T.C.B.A.S.A.G.M., 2008). Örneğin; internet ağının yaygınlaşması ve korsan CD satışlarının artmasıyla pornografik filmlerin ergenler üzerindeki etkisi de artmış, sağlıklı bilgi kaynakları yerine kullanılır hale gelmiştir. Böylece yıllar içerisinde gençler arasında erken yaşlarda cinsel ilişkiye girenlerin sayısında da aynı oranda artış görülmüştür (Korkmaz Çetin ve diğerleri, 2008).

Ergenlik döneminde şiddet eğilimi, medya ile pozitif ilişkilidir. Gençler, izledikleri şiddete yönelik programlardan etkilenmektedirler ve şiddet normal karşılandığında ya da arkadaş grubu tarafından desteklendiğinde bu eğilim daha da artmaktadır. Bu durum onun kendini yeterli hissetmesini (özyeterliliğini) ve benlik saygısını olumsuz olarak etkilemektedir (Balkıs, Duru ve Buluş, 2005). Yine bir araştırma grubunda yer alan dört ergen, televizyonda izledikleri bir yapımın ardından merak nedeniyle uçucu madde kullanmaya başlarken; bir başka ergen ise aynı programın etkisiyle kullandığı uçucu maddeyi bırakma yoluna gitmiştir. Bu durum; zararlı bir madde konusunda, bilinçlendirme amacıyla yapılan bir programın bile gerekli özen gösterilmezse ergenleri olumsuz etkileyebileceğini ortaya koymaktadır (Akdemir ve diğerleri, 1995).

Ergenlik dönemindeki gelişimsel özelliklerin ve sıkıntılarının depresyona neden olabileceğini, bunun çeşitli etkenlerle birleşerek genci intihara kadar sürükleyebileceğini daha önce belirtmiştik. İntihar olgusu ile medya ilişkisine baktığımızda, intiharın dinamiklerini anlama ve önlemede medyanın önemli bir yere sahip olduğunu görürüz. Bunun yanında yapılan araştırmalar, kitle iletişim araçlarında intihar haberlerinin belli bir tarzda ve dramatize edilerek verilmesinin intihar davranışına özendirici, uyarıcı özelliğe sahip bir nitelik taşıyabileceğini belirtmişler. İntiharla ilgili bir filmin televizyonda gösterilmesinin, hatta basında tartışılmasının öğretici, özendirici olacağı ve taklit edileceği görüşü üzerinde durulmuş ve çözüm olarak bu tür haberlerin basın-yayın organlarında yer almaması gerektiği öne sürülmüştür (Palabıyıköğlü, 1994).

Bunun yanında gerekli olan enerji tüketiminin yetersiz olması, çocuğun internet ya da oyun tutkusuyla bilgisayar başında vakit geçirmesi, televizyon başından kalkmaması ya da reklamların etkisinde kalarak şeker, bisküvi vb. gibi besinleri aşırı tüketmesi, yeme bozuklukları gibi durumlar onun aşırı kilo almasına (Carter, 2005; Yılmaz, 2007) ve bunun yanında okul başarısının düşmesine, cinsel davranış sorunlarına, düzensiz uyku, sinirlilik, şiddete eğilim gösterme, çeşitli korkular edinme gibi durumlara ve beden algısı ve benlik imgesinde olumsuzluğa da neden olabilir (AAP, 2001; Duyan Çamurdan, 2007). Kitle iletişim araçlarıyla ergene sunulan moda anlayışı, yaşının üstünde giyim, kozmetik ürünler ve makyaj, kredi kartları ile gereksiz ve aşırı harcamaya teşvik etme gibi unsurlar nedeniyle de

yaşından önce ve zamansız bir şekilde büyüklere özenme ve onlar gibi davranma ile karşılaşabiliriz (Dinçel, 2006:132).

Yapılan bir çalışmada, Türk toplumunda en çok izlenen programın bilgi alma ihtiyacından kaynaklı bir şekilde ana haber bülteni olduğu ortaya konmuştur (Koçak, 2001:149). Rosenberg (1962), benlik saygısı düşük ergenlerin ulusal ya da uluslararası önem taşıyan konulara çok ilgi duymadığını, görmezden geldiğini, hatta bu tür bireylerin bu konularla ilgili tartışmalara girmekten de kaçındığını belirtmiştir. Ancak bunlarla birlikte ergenlik dönemi aynı zamanda bireyin toplumsal olaylara ilgisinin arttığı, politika ve toplumla ilgili görüşler öne sürdüğü, coşkulu ve idealist olduğu bir dönemdir (Yörükoğlu, 2004: 41). Kitle iletişim araçları ise siyasi ve toplumsal konularla ilgili etkinlikleri en hızlı şekilde aktarma gücüne sahiptir. Ancak bununla birlikte ergen birçok yanlış ve zararlı dizi ve programların etkisinde kalarak orda gördüğü karakterleri örnek alarak olumsuz etkilenmektedir.

Ergenlik dönemi, bireyin örnek alıp hayran olacağı kişiler aradığı bir dönemdir. Bu konuda yapılan bir araştırmada öğrenciler, Kurtlar Vadisi dizisindeki Polat Alemdar karakterinin sigara içişini beğendikleri için onun gibi sigara içmeye çalıştıklarını belirtmişlerdir. Ve yine bu dizinin gösterildiği dönemde öğrencilerin okullarda gözlenen davranışlarında değişiklikler olmuş, onun giydiği takıma benzer kıyafetler diktirip giydikleri görülmüş, öğrencilerin % 44'ü bu diziyi izledikten sonra hayata bakışlarının farklılaştığını ifade etmişlerdir (Sadi, 2007:166-167).

Beden imgesinin çok önemli olduğu ergenlikte, kadının televizyonda bir reklam aracı olarak kullanılması, kadının değerinin her zaman genç ve ince olmasına bağlı olduğu izleniminin uyandırılmasına, bu nedenle ergenin bedeninden hoşnut olmamasına, dolayısıyla da düşük benlik saygısına ve yeme bozukluklarına neden olmaktadır. Buna bağlı olarak toplum tarafından beğenilmeyeceklerini düşünerek toplumsal anksiyete geliştirmektedirler (Esenay ve Conk, 2006; Erol, Toprak ve Yazıcı, 2002).

3.2.1.7. Din

Bireyin benlik gelişimini etkileyen en önemli sosyal faktörlerden biri de dindir. Ergenin kendi kimlik arayışıyla veya hayattan beklentileriyle ilgili soruları bazen din tarafından cevaplandırılabilir ve bu durumda din ergenin anlam arayışına da cevap vermiş olur. Din bunun yanında kriz durumlarında ya da herhangi bir zorluk karşısında bunlarla nasıl baş edeceği konusunda da destek sağlayıcı olabilir. Ayrıca gencin sosyalleşmesi, benim dinim benim grubum” düşüncesiyle hareket ederek kendini belli bir sosyal oluşuma ait hissetmesi de dini sistemlerle gerçekleşebilir. Genel olarak baktığımızda dinin benlik gelişimi üzerinde olumlu bir etkisi vardır ancak yanlış bir din eğitimiyle olumsuz benlik gelişimi de ortaya çıkabilmektedir (Yıldız, 2006a). İnsanın temel ihtiyaçlarından birisi de hayata anlam verme isteğidir. İnsanın evrendeki yeri, nereden geldiği ve nereye gideceği, yaşamını en doğru şekilde nasıl düzenleyeceği konusunda arayış içindedir. Bazen zihinsel merakını bazen de ruhsal ihtiyaçlarını tatmin için bu soruların cevabını bulmaya çalışır (Akıncı, 2005).

Ergen bu dönemde hayatın anlamını ararken, bilim tarafından tamamen cevabı verilemeyen dünyanın başlangıcı, yaşamın amacı, grup ve bireylerin hayatın akışı içinde karşılaştığı eşitsizlik ve engellenme, mistik tecrübe, estetik duygu, yaratıcılık, var olmanın amacı ve kimlik problemleri, kötülük problemi, ölüm vb. gibi konularda dinden yardım alabilir.

Bireyin karşılaştığı çeşitli yoksunluklar açısından baktığımızda; örneğin aşağı statüde olan kimselerin de yukarı statüye sahip kimselere göre daha dindar olduğunu görmekteyiz. Bunun ekonomik ve sosyal yoksunluğa gösterilen bir tepkiden kaynaklandığını ve kişinin dinden kaynaklı bir şekilde başa çıkma gücünü artırdığını söyleyebiliriz. İnançlar sosyal yoksunluklardan kaynaklanan memnuniyetsizliği gidermekte, inançların, sosyal ve politik isteklerin engellemesi hissini hafifletmektedir (Argyle ve Beit-Hallahmi 2004). Ergenlik aynı zamanda bir sorgulama dönemidir. Yaşamda var olan ölüm, bedensel eksiklik, sevdiklerini kaybetme gibi acı verici olayları anlamlandırırken Allah'ın varlığı, adaleti ve merhameti gibi durumları yeniden sorgular. Bazen bunlardan şüphe duyma ya da Allah'ın yaşanılan olay sebebiyle kendilerini cezalandırdığı düşüncesiyle aşırı

suçluluk ve günahkarlık duygusu yaşama noktasına da gelebilir. Böyle bir durumda ahiret inancı, günahları affeden ve yarattıklarını seven bir yüce varlık inancı ümitsizliği aşmaya yardım ederek bu acıyla başa çıkmasına destek sağlayabilir (Kula, 2003). Güçlü bir varlığa duyulan güven zorluklarla mücadeleyi kolaylaştırır. Aynı şekilde zorluklara sabır, kader, ve tevekkül inancıyla hareket etmek de ruh sağlığını güçlü tutmaya yardımcı olabilir. Allah'la kurulan bir iletişim olan dua ise ümitsizlik, karamsarlık, çaresizlik duygularının giderilmesine, ruh sağlığının korunmasına yardımcı olur (Cengil, 2003).

Din, ergenin kafasındaki sorulara yanıt verirken nerede nasıl davranabileceği konusunda yol göstererek gelişimine katkı sağlar. Böylece o, maddî-manevî konularda neyin üstesinden gelebileceğini tespit ederek kendi sınırlarını bilir, uygun çözümler üretebilir. Bunun yanında dinin metafizik boyutu ergene çeşitli savunma mekanizmaları sunarak ona güç verir. Engellenmeler ve baş edemediği sorunlar karşısında yıkılmaz. Güvenebileceği yüce bir güce sığınarak direnç kazanabilir (Bahadır, 2002a). Ergen bir dine inandığında Allah'ın varlığı gücü onun kendisine yardım edeceği düşüncesiyle destek bulur ve yalnızlık duygusundan uzaklaşır. Dinin gence yaşattığı duygular onun farklı heyecanlar yaşamasını sağlar. Dinin kazandırdığı ahlak eğitimi onun kendini kontrol edebilmesini, çevreye uyum sağlamasını ve başkaları tarafından sevilen bir kimse olmasını da kolaylaştırır (Yavuzer, 2005).

Dini, kişinin kimliğini etkileyen bir faktör olarak da görebiliriz. Bazen kişiler bir dinin emirlerini yerine getirmese de o dinin kültürel yönünü taşımakta, bir başka dinin yaşandığı yere gittiğinde bunu daha net fark ederek kendi dinsel kimliğini korumaya çalışmaktadır. Kendi inancına karşı bir tehdit hissettiğinde bunu kendi benliğine karşı yapılmış olarak algılayabilmektedir. Bununla mücadele ederek iyi işler yaptığına ve sosyal çevrenin olumlu tepkilerini aldığına inanan bireyin benlik saygısı da bu durumdan olumlu etkilenmektedir (Yıldız, 2006b). Bu alanda yapılan deneysel araştırmalarda, içselleştirilmiş bir dini yaşayışın daha düşük anksiyete, depresyon ve sosyal işlevsizlikle ve daha yüksek benlik saygısıyla ilişkili olduğu ifade edilmiştir (Pargament, 2005).

Genel olarak din; haksızlığa uğramış, zor durumda kalmış, yetki tanınmamış kimseler için bir umut ve güç kaynağı olma niteliği taşısa da kişilerin dinden etkilenmeleri ve dini yaşayış düzeyleri birbirlerinden oldukça farklıdır. Dinin etkisi insanların ihtiyaçlarını ve ilgilerini ne ölçüde karşılayabildiğine bağlıdır. Farklı özelliklere sahip bireyler, farklı hedefler belirleyip farklı yollar seçebilir ve dolayısıyla dinin kişiler üzerindeki etkisi de farklılık gösterebilir (Pargament, 2005).

Din eğitiminin de dinin çocuk üzerinde bırakacağı etki konusunda önemli bir yeri vardır. Din eğitiminin verilmesinde, çocuğunun ihtiyaç duyduğu bilgiyi ona aktarmada ve istenilen modeli oluşturmada da en büyük rol ise yine aileye düşmektedir. Aile bu konuda ihmalkâr davrandığında ya da yetersiz kaldığında genç, çevresindeki diğer bireylerden etkilenerek ailenin istemediği bir dini tutum içine girebilir.

Klinik olgu olarak aktarılan bir çalışmada, 19 yaşındaki N. Ç.'nin yaşamından alınan bazı kesitler buna örnek teşkil edebilir. Lise 1. sınıfa gidene kadar sporla ilgilenen bu genç kız, bu dönemde geçirdiği sakatlık sonucu spordan uzaklaşmış, samimi olduğu arkadaşlarından ayrılarak yeni bir arkadaş edinmiş ve bu arkadaşının ablası aracılığıyla da yeni dini bilgiler edinmeye başlayarak bunları uygulamaya çalışmış, beraberinde ise aileyle çatışma ve kavga dönemine girmiştir. Ailenin onu dinlemek yerine baskı uygulaması, hakaret ve kavgalar N.Ç.'nin ailesiyle yaşadığı çatışmayı daha da artırarak, zaman içinde onun gittikçe içine kapanan, mutsuz, dalgın, durgun, kimseyle konuşmayan, kendi dünyasında yaşayan bir kız haline gelmesine neden olmuştur. Çocuk Psikiyatrisi ile işbirliğine girilerek ilaçla tedavi, aile ve hastayla yapılan görüşmelerle tarafların birbirini anlaması sağlanmış ve N.Ç. tıp fakültesini kazanarak bir başka şehre gitmiştir. Verilen destekle ailedeki öfke, kırgınlık, nefret gibi duygular yerini sevgiye, anlaşmanın verdiği rahatlığa ve ilgiye bırakmıştır. Anne ile kızın paylaşımları artmış, ağabeyi ve babasıyla da iletişim sorunlarını çözmüşlerdir (Haran, 2004).

Dinle ilgili tutumların oluşması çocukluk döneminde başlamakla birlikte soyut kavramlara dayalı din yapılanması ergenlikle birlikte olmaktadır. Ergenlik dönemindeki gençlerin sahip oldukları dini bilginin elde edilmesinde ailenin ve beraberinde okulda aldığı din eğitiminin rol oynadığı söylenebilir. Bu dönem ergenin

yoğun olarak duygusallık yaşadığı bir dönemdir ve dinin anlaşılması ve yaşanmasında da sevgi önemli bir yer tutar. Bu nedenle din eğitimi de sevgi ağırlıklı olduğunda özellikle duygu boyutunda pozitif bir etkide bulunacaktır. Bu durumda dini ibadet etme, emir ve yasakları yerine getirme dışında hoşgörü, saygı, başkalarına değer verme gibi uygulamaları da gerçekleştirir. Aynı zamanda kendine güveni yüksek, kişiliği sağlıklı gelişmiş bireyler olarak yetişirler. Oysa sevgiden uzak bir şekilde, sadece korkuya dayalı bir din eğitimi ise gencin dini inanç ve tutumlarını olumsuz yönde etkileyecek ve sapmalara neden olacaktır (Albayrak, 1995:142-144).

4. Konuyla İlgili Çalışmalar

4.1. Ergenlerin Benlik Saygıları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Ergenlik döneminin insan hayatında belirgin izler bırakan önemli bir dönem olması dolayısıyla bir çok araştırmacı tarafından ergenliği kapsayan birçok çalışma ortaya konmuştur. En çok ilgi çeken yönlerden biri ise ergenin benlik gelişimi ve bunu etkileyen unsurlardır. Özellikle lise yılları ülke geleceğinde önemli roller üstlenecek olan üniversite gençliğinin de altyapısını oluşturduğundan bu dönemi ele alan çok sayıda inceleme ve araştırma bulunmaktadır.

Benlik saygısı kavramının gelişimini teorik olarak ele alan Rosenberg ve Coopersmith'in çalışmaları literatürde önemli bir yere sahiptir. Coopersmith'in ve Rosenberg'in geliştirdikleri benlik saygısı ölçekleri kullanılarak yurt içinde ve yurt dışında birçok empirik çalışma yapılmıştır.

Rosenberg, benlik kavramını bireyin kendisine ait düşünce ve hislerinin toplamı olarak tanımlamıştır. Benliğin bölümlerini geçmişten bugüne gelen benlik, arzulanan benlik ve şu an mevcut olan benlik olarak ayırmış ve mevcut benliği, sosyal kimlik unsurları, hazırlık ve planlar fiziksel karakteristiklerden oluşan bir yapı olarak kabul etmiştir. Kişinin iç dünyasında gerçekleşen psikolojik durumu kadar, sosyal unsurlar, global ve özel benlik düzeyleri, bunların hiyerarşik örgütlenmesi ve bireyin ilgilerinin merkeziliği tarafından belirlenen bir yapıya sahiptir (Stryker, 1980).

Rosenberg, daha çok ergenler üzerinde çalışmış, ergenliğin bir karmaşa dönemi olup olmadığı ile ilgili çalışmasında; özellikle ergenliğin ilk yıllarında kararsız bir benlik imgesine sahip olunması dolayısıyla böyle bir karmaşanın var olduğunu, bunun da onların benlik saygısını olumsuz etkilediğini söylemiştir. Ona göre ergenlik döneminde yaş arttıkça global benlik saygısının da arttığı görülür. Lise dönemindeki öğrencilerin benlik saygısı yaşça kendisinden küçük olanlara göre daha yüksektir (Simmons, Rosenberg ve Rosenberg; 1973).

Gönüllü (2003) tarafından, liselerde öğrenim gören öğrencilerin kimlik gelişimi ile ilgili karşılaştıkları durumlarını ve geleceğe yönelik beklentilerini belirlemek amacıyla yapılan bir çalışmada; örneklem grubu Sivas ilinde bulunan tüm liseler olarak belirlenmiş ve bunlar arasından üniversiteye öğrenci göndermelerine ve öğrencilerin farklı sosyo-ekonomik düzeye sahip olmalarına göre üç kategori oluşturularak bu üç kategoriden seçilen 532 öğrenci üzerinde çalışılmıştır. Üst sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerin çocuklarının bulunduğu ve üniversiteye en çok öğrenci veren liseler birinci grup, orta durumdakiler ikinci grup, en alt düzeydekiler ise üçüncü grup olarak belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre annelerin ev dışında çalışması, öğrenim düzeyleri, babanın öğrenim düzeyi, ailenin ekonomik durumu ve kendileri hakkında kararlar alabilme durumları ile okul grubu arasında anlamlı ilişkiler bulunduğu tespit edilmiştir. Bu öğrencilerin hayatta en çok önem verdikleri şeyleri sıralamaları istendiğinde birinci grup liselerde yer alan öğrenciler ilk sıraya % 35.9 oranla mesleği, ikinci sıraya % 31.9 oranla aile ilişkilerini, üçüncü sıraya % 23.9 ile insan ilişkilerini yerleştirmiştir. İkinci gruptakiler için ilk sırada % 56.5 oranla meslek, ikinci sırada % 40.6 oranla başarı, üçüncü sırada % 35.5 oranla dini inanç ve ibadetler yer almaktadır. Üçüncü gruptakiler de diğer iki grup gibi ilk sıraya % 54.8 oranla mesleği, ikinci sıraya % 53.8 oranla başarıyı, üçüncü sıraya ise % 45.2 oranla dini inanç ve ibadetleri yerleştirmişlerdir. İkinci ve üçüncü grupta yer alan öğrencilerin önem verdikleri durumların sıralaması aynı olsa da oranları farklılık göstermektedir.

Ergenlik dönemindeki kimlik duygusunun kendini değerli hissetme duygusuyla birlikte geliştiğini ifade eden Çuhadaroğlu (1986:2), 15-18 yaşları arasındaki gençlerde benlik saygısının gruplara ve cinslere göre dağılımını incelemek üzere 10 kız 10 erkekten oluşan 20'şer kişilik üç grup belirlemiş ve bu gruplara

Rosenberg Benlik saygısı ölçeğini uygulamıştır. Bunun yanında insanlara güvenme, eleştiriye duyarlılık, depresif duygulanım, hayalperestlik, psikosomatik belirtiler, kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme, tartışmalara katılma, ana baba ilgisi, babayla ilişki ve sosyo-demografik faktörlere göre benlik saygısının gösterdiği değişkenlikler incelenmiştir. Kontrol grubuyla kıyaslandığında benlik saygısının her iki hasta grubunda da düşük olduğu, bunun kızlarda daha belirgin bir şekilde görüldüğü belirlenmiştir. Ayrıca üç ergen grubunda da insanlara güvenme orta düzeyde bulunmaktadır. Bunun yanında depresif duygulanımla benlik saygısı arasında ilişki bulunduğu, benlik saygısında azalmanın depresif duygulanımda artmaya neden olduğu belirlenmiştir. Sosyo demografik açıdan ele alındığında ise benlik saygısı ile annenin yaşı, eğitimi ve mesleği arasında ilişki bulunduğu görülmüştür (Çuhadaroğlu, 1986:69-74).

Çankaya (2007:49-50), lise 1. ve 2. sınıf öğrencilerinin algılanan benlik saygılarının; cinsiyete, sosyal kaygı düzeyine ve akademik başarı düzeyine göre değişip değişmediğini incelediği tezinde 500 öğrenciye Coopersmith Benlik Saygısı Envanteri ve Sosyal Durumlarda Kendini Değerlendirme Envanteri uygulamıştır. Araştırma sonuçlarına göre akademik başarısı yüksek öğrencilerin benlik algısı puanları da yüksek bulunmuş, sosyal kaygısı alt düzeyde olan öğrencilerin benlik saygısı düzeylerinin yüksek olduğu ve öğrencilerin benlik saygısı düzeylerinin cinsiyete göre değişmediği görülmüştür.

Chapman ve Mullis (2002), 146'sı erkek, 215'i kız toplam 361 orta ve lise öğrencisine Coopersmith Benlik Saygısı Envanterini uygulayarak envanterin 25 maddesinin altısında cinsiyet farklılığının ortaya çıktığını belirlemişler ve bu 5'inde erkeklerin lehine sonuçlar bulunduğunu ve erkeklerin benlik saygısı puanlarının kızlarinkinden daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir.

Aktuğ (2006:76), hazırladığı tez çalışmasında lise öğrencilerinin cinsiyetlerine göre akran baskısı düzeyleri ve benlik saygıları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu çalışmada; Mersin Büyükşehir Belediyesi sınırları içindeki altı liseden rastgele seçilen 600 birinci sınıf öğrencisi için Akran Baskısı Ölçeği, ile Coopersmith Benlik Saygısı Envanteri kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre akran baskısı ile lise öğrencilerinin genel benlik saygıları, aile benlik saygıları ve

akademik benlik saygıları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu ancak akran baskısı ile akademik benlik saygısı, genel benlik saygısı ve aile benlik saygısı arasında görülen bu ilişki öğrencilerin cinsiyetine göre ele alındığında aralarında bir farklılığın bulunmadığı, sadece sosyal benlik saygısı puanlarının cinsiyete göre farklılaştığı gözlenmiştir.

Çiğdemoğlu (2006:5-6), farklı lise türlerindeki lise birinci sınıf öğrencilerinin akran baskısına uğrama düzeyleri, özsaygı düzeyleri ve dışadönük kişilik özellikleri ile ilgili çalışmasında örneklem grubu olarak Keçiören İlçesindeki 3 farklı lise türünden (Genel Lise, Kız Meslek Lisesi ve Endüstri Meslek Lisesi) 600 öğrenci seçmiştir. Araştırma sonucunda, Endüstri Meslek Lisesi öğrencilerinin, Genel Lise öğrencilerine göre, Genel Lise öğrencilerinin ise Kız Meslek Lisesi öğrencilerine göre; ayrıca Genel Lisedeki erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre anlamlı olarak daha fazla akran baskısına uğradıkları, ancak benlik saygısı ve dışadönüklük açısından erkek ve kız öğrenciler arasında anlamlı bir fark bulunmadığı görülmüştür.

Ergenlik döneminde cinsiyetin ve beden algısının benlik saygısını etkilediğini gösteren başka çalışmalar da bulunmaktadır (Avison ve Mc Alpine, 1992; Canpolat ve diğerleri, 2003; Esenay ve Conk, 2006; Erol, Toprak ve Yazıcı, 2002; Kayaalp, 2006; Keppel ve Simon, 2000; Kılıç ve diğerleri, 2007; Kulaksızoğlu, 2001:41; Örsel ve diğerleri, 2004; Pınar, 2002; Strauss, 2000; Türkbay ve diğerleri, 2005; Üstündağ ve diğerleri, 2007; Williams ve Currie, 2000; Wilkinson, 2006).

Uyanık (2000:84), farklı sosyo-ekonomik düzeydeki öğrencilerin benlik saygısı ile ruhsal durumları arasındaki ilişkiyi incelemiş, Ankara il merkezinde bulunan 482 lise öğrencisine Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ve Kendini Değerlendirme Ölçeği uygulamış ve lise öğrencilerinin benlik saygısı düzeylerinin yüksek olduğu sonucunu elde etmiştir. Ayrıca benlik saygısı ile öğrencilerin cinsiyetleri, öğrenim gördükleri sınıf, sosyo-ekonomik düzeyleri açısından bir fark bulunamamıştır. Kendini Değerlendirme Ölçeği sorun davranışlar alt testlerinde ise, somatik sorunlar, anksiyete-depresyon, içe yönelim ve toplam sorunlarda kızlar; suça yönelim alt testinde ise erkekler daha yüksek puan almışlardır.

Kulaksızoğlu ve Arıca (2000) ise saldırganlık, benlik saygısı ve denetim odağı ilişkisini araştırarak, benlik saygısı ile denetim odağı arasında anlamlı bir ilişki

bulduğunu, benlik saygısı yüksek olanların içten denetimli olma yönünde, benlik saygısı orta ve düşük düzeyde bulunanlara göre farklılık gösterdiklerini tespit etmişler ancak saldırganlıkla benlik saygısı arasında bir ilişki bulamamışlardır. Ayrıca erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre saldırganlık düzeyleri daha yüksek iken kız öğrencilerin denetim odağı puanı erkek öğrencilere göre anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur. Aynı zamanda bireylerin öğrenim gördükleri alanlar ile benlik saygısı düzeyleri arasında da anlamlı fark bulunduğunu ortaya koymuşlardır.

Balkaya ve Ceyhan (2007), lise öğrencilerinin suç davranışı ile cinsiyet, yaş, öğrenim görülen okul türü, serbest zaman etkinliklerine katılma durumu, anne-babanın öğrenim durumu, anne babanın çocuk yetiştirme tutumları, aile ortamında kendini mutlu hissetme durumu ve ailenin arkadaşları onaylama durumu arasında önemli ilişkiler elde etmişler, suç davranışı ile sosyo-ekonomik düzey ve anne babanın birliktelik durumu arasında ise önemli bir ilişki bulunmadığını belirtmişlerdir.

Rosenberg (1989), düşük benlik saygısının suçluluğu artırdığını, suçluluğun ise benlik saygısını yükselttiğini ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte bu sonuç farklı sosyo-ekonomik düzeydeki gruplarda değişiklik gösterebilir. Rosenberg aynı çalışmada depresyona benlik saygısı arasında karşılıklı bir ilişki bulunduğunu belirtirken, benlik saygısının okul başarısı üzerinde de etkili olduğunu ifade etmiştir.

Tatoğlu, Ocakcı ve Öztürk (2006), İl Merkezinde 15–17 yaş grubunda bulunan 5694 lise öğrencisinin tanımlayıcı ve kişisel özellikleri ile benlik saygısı ve okul başarısı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırma sonucunda düşük ve orta düzeyde benlik saygısına sahip öğrencilerin başarı puanları arasında anlamlı bir fark görülmezken yüksek benlik saygısına sahip olanların başarı puanlarının orta ve düşük benlik saygısı düzeyindeki öğrencilere göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Benzer olarak, okul başarısı ile benlik saygısı arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşmış çok sayıda araştırma vardır (Arslan Özkan ve Özen, 2008; Bleyth ve Milner, 1998:12–14; Ercan, 1998:23-24; Frerichs, 1971; İkiz, 2000:35; Somunoğlu, Kısakürek ve Kuzu, 2007; Yenidünya, 2005:136).

Eskin ve diğerleri (2008), lise öğrencilerinde depresyonun etkisini araştırırken üç liseden 805 (367 kız, 438 erkek) öğrenci ile çalışmışlar ve

depresyonun lise öğrencilerinde yaygın olduğunu, depresyona girmiş olan öğrencilerin çoğunluğunu ise kızların oluşturduğunu ifade ederek, ergenlik döneminde düşük benlik saygısının, zayıf sosyal destek, ve yetersiz sorun çözme becerisinin bu dönemdeki depresyon için önemli bir risk faktörü olduğunu ortaya koymuşlardır. Erkekler için akademik başarısızlık, kızlar için ise düşük baba eğitimi cinsiyete göre değişen risk unsurlarıdır.

Şahin (2006:11), bireylerin proaktif başa çıkma becerileri ile benlik saygısı düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmaya katılanların cinsiyet, kardeş sayısı, ekonomik durum ve yaşadıkları coğrafi bölge özelliklerine bağlı olarak yapılan varyans analizi, t testi, sonucunda, bireylerin proaktif başa çıkma düzeyleri ile benlik saygısı düzeyleri arasında anlamlı farklılıklar olduğu saptanmıştır.

Lise öğrencilerinin benlik saygısının gelişiminde en önemli faktör ailedir. Yapılan çalışmalar çocuğa anne baba tarafından gösterilen desteğin¹, ergenlik döneminde anne babaya bağlılığın², kullanılan otorite türünün³, ergenlikten erişkinliğe geçiş sırasında ailenin çocuğa sunduğu ortamın⁴, çocuğun ailesi tarafından sevildiğini ve onaylandığını hissetmesinin⁵, ana-babanın sağ-ölü ya da öz-üvey olmasının⁶, aile içindeki çatışma ve kavgaların⁷, ailenin sosyo-ekonomik düzeyinin⁸, anne babanın eğitim düzeyi ve mesleğinin,⁹ benlik saygısı üzerinde önemli etkileri bulunduğunu göstermiş, Ayrıca algılanan ana babaya ait reddin hem depresyonla hem de ergenlerde düşük benlik saygısıyla ilişkili olduğu belirlenmiştir¹⁰.

1 Bettelheim, 1988:236; Ercan, 2004:51; Gecas ve Schwalbe,1986; Gecas ve Seff, 1990; Önder ve Gülay, 2007; Şahin ve Özbey, 2007; Yeşilyaprak, 1993.

2 Wilkinson, 2006.

3 Gecas, 1972; Öksüz, 2002; Özkan, 2006:78; Ulusoy, Demir ve Baran, 2005.

4 Bettelheim, 1998:12; Özmert, 2006.

5 Erbil, Divan ve Önder, 2006; Roberts ve Bengtson, 1996.

6 Gürhan, 1991.

7 Ünal, 1991.

8 Rosenberg ve Pearlin, 1978; Torucu, 1990:13; Whitbeck ve diğerleri, 1991.

9 Demiriz ve Öğretir, 2007; Yeşilyaprak, 1993.

10 Robertson ve Simons, 1989.

4.2. Din ve Benlik Saygısı İlişkisi Konusunda Yapılan Çalışmalar

Ergenlik döneminde dinin önemi ile ilgili olarak yapılan bir çalışmada; dinin birbirini etkileyen inançlar, değerler ve grup tanımlaması için gerekli pratikler gibi öğelerin Yahudi ergenlerde birbirini nasıl etkilediği konusu ele alınmış, Yorktown, Philadelphia, Omaha, Lincoln ve, Nebraska'da yaşayan Yahudi gençlerine anket ve karşılıklı görüşme uygulanarak veriler elde edilmiş, ailenin, akran grubunun, azınlık grubunun, ve genel toplumun bu gençlerin dinsel inançları ve uygulamaları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu grup, değişen sosyal koşulların grup kimliği ve dayanışması üzerindeki etkilerine ışık tutar. Yüzyıllar boyunca Yahudi inanç ve uygulamaları grup kimliği ve dayanışması için merkezi bir temel teşkil etmiş ancak Amerika'nın farklı yaşam koşulları Yahudi kimliğinde belirsizlik yaratmıştır. Önemli bulgulardan birisi de doktrin ile ibadet arasındaki ilişidir. Ergenler neredeyse istisna olmadan, dini uygulamalar bakımından dini tanımlamışlardır. Yahudi ergenlerine göre eğer bir kişi Koshev yiyeceğini yiyor, et ve süt ürünleri için ayrı aletler kullanıyor, kutsal kitapları çalışıyor ve Cumartesi günü ve diğer kutsal günleri önemsiyorsa o kişi dindar olarak kabul edilmiş ve çok az bir grup dindarlığın inançların bir bütünü olduğunu söylemiştir. Değişen sosyal çevrede ergen dinin kuralları ile toplum kurallarının çatıştığı durumlar yaşayabilir. Örneğin Amerika'daki bu Yahudi gençlerinden çevrelerindeki arkadaşları cuma akşamları buluşmayı beklerken Yahudi alt kültürünün kuralları gencin Cuma akşamı dini uygulamalara katılmasını bekler. Gence karşıt basınç uygulayan bir diğer durum ise dini inançlarla bilimsel açıklama arasındaki çatışmadır. Dini uygulamalar bazen sağlık kurallarına göre açıklanır. Örneğin domuz etinin yenmemesi tirişin tehlikesinden kaçınmak, ellerin yıkanması töreni hijyeni sağlamak vb. durumlarıyla açıklanırken değişen ve gelişen koşullar karşısında yetersiz kalan bu açıklamalar, inanç ve uygulamaların temelini sarsabilir. Bir başka nokta ise referans gruplarının önemidir. Ergenin gelenekçi yapısının oluşumunda aile gelenekselliğinin önemli bir yeri vardır. Ancak ailenin bu önemine rağmen daha az ya da daha çok dindar olması konusunda aileden çok arkadaş gruplarının etkili olduğu bulunmuştur (Rosenberg, 1966).

Başka bir çalışmada, gencin dinle meşgul olduğu çeşitli boyutlarda ölçüler kullanılarak gençlik risk davranışları ile dindarlık arasındaki ilişki

değerlendirilmiştir. Yaşları 11-18 arasında bulunan 2004 ergenle çalışılmış ve dini önemli olarak algılayan gençlerin dini ibadet ve aktivitelere daha çok katıldığı, dine verilen önem ve dini faaliyetlere katılım arttıkça sigara, alkol ve uyuşturucu kullanımı, okuldan kaçma, erken yaşta cinsel ilişki gibi gençlik risk davranışlarının azaldığı görülmüştür. Aile arka planı ve benlik saygısı değişkenleri kontrol edildiğinde dindarlık değişkeni ile bu altı risk davranışının azalması arasında önemli bir ilişki bulunmuştur (Sinhaa, Cnaanb ve Gellesb, 2007).

Cochran, Wood ve Arneklev'in (1994) gerçekleştirdiği benzer bir çalışmada ise 15-21 yaşları arasındaki 1600 lise öğrencisinin dini katılım ve dine verdikleri önem düzeyiyle suçluluk düzeyi arasında bir ilişki saptanmamış, bu ilişki sadece dindarlık ile uyuşturucu bağımlılığı arasında ortaya çıkmıştır.

Onlarca yıldır dindarlıkla, dini uygulamalarla ve bunların doğurduğu sonuçlarla ilgili birçok çalışma yapılmış, dini ilgi ve uygulamaların hipertansiyon, depresyon, alkol ve hap kullanımı, intihar gibi fiziksel ve zihinsel sağlık üzerindeki yararı ile ilgili birçok sonuç ortaya konmuştur. Bu kategorilere tek tek baktığımızda şu sonuçlar elde edilmiştir:

Kan basıncının yükselmesi olarak tanımlayabileceğimiz hipertansiyonla dindarlık arasındaki ilişki konusunda yapılan 29 çalışmanın % 76'sında dini uygulamaların hipertansiyon düzeyinin düşmesini sağladığı, dini faaliyetlere katılım ile daha uzun bir ömür arasındaki ilişkiyi gösteren 61 çalışmanın yüzde 75'inde dindarlıkla daha uzun bir yaşam arasında ilişki olduğu, dünyada milyonlarca insanın temel sorunu ve erken ölüm için de önemli bir risk kaynağı olan depresyon ile dindarlık arasındaki ilişki konusunda yapılan 103 çalışmanın % 68'inde dindarlığın depresyonu azalttığı, intiharla dindarlık arasındaki ilişkiyi inceleyen 70 çalışmanın % 87'sinde dinsel katılımın sıklığı, ibadetin sıklığı, ve dinsel belirginliğin derecesi gibi dini yönlerin intiharla negatif ilişkili olduğu Ergenlik döneminde erken yaşta görülen cinsel beraberlikler ve evlilik dışı istenmeyen gebelik ile dindarlık arasındaki ilişkiyi inceleyen 38 çalışmanın % 97 sinde erken yaştaki cinsel aktivitelerin artan dindarlık düzeyiyle birlikte azaldığı, dindarlık ve alkol kullanımı arasındaki ilişkiyi ele alan 97 çalışmanın % 94'ünde, hap kullanımıyla ilişkisini ele alan 54 çalışmanın % 87'sinde dindarlığın artmasıyla bu maddelerin kullanımının azaldığı ergenlik

dönemi suçluluğu ile dindarlık arasındaki ilişkiyi ele alan 46 çalışmanın % 78'inde dindarlığın ergenlik dönemi suçluluğunu azaltma konusunda önemli bir etkiye sahip olduğu, gençlerin toplum yararına olan davranışlarını arttırarak başkalarıyla empati kurmasını kolaylaştırdığı, böylece artan dindarlık düzeyinin ergen suçluluğu olarak kabul edilen davranışları azalttığı sonuçlarına ulaşılmıştır (Johnson, Tompkins ve Webb, 2008:10-12).

Dinle ruh sağlığı arasındaki ilişkiyi farklı yönlerden ele alan birçok çalışma da ortaya konmuştur. İyi olma durumu ruhsal sağlığın pozitif yönünü gösterir. İyi-yaşam için elde edilen bulgular; mutluluk, sevinç, memnuniyet, gerçekleştirebilme, zevk, hoşnutluk ve rahatlık yanında dolu ve tam olan bir yaşamın diğer göstergelerini kapsar. Dindarlıkla iyilik hali (well being) arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalara bakıldığında ise şu sonuçlar elde edilmiştir.

İyi yaşam ve dindarlık ilişkisiyle ilgili 99 çalışmanın % 81'i dindarlıkla mutluluk, yaşam memnuniyeti, moral ve diğer iyi yaşam ölçüleri arasında pozitif ilişki olduğunu; yapılan 30 çalışmanın % 83'ü umut, hayatın anlamı ve amacı ile dindarlık arasında pozitif ilişki bulunduğunu; 23 çalışmanın % 65'i dindarlığın benlik saygısını artırdığını; 19 çalışmanın % 84'ü ise dindarlığın daha yüksek bir eğitim düzeyiyle ilişkili olduğunu ortaya koymuştur (Johnson, Tompkins ve Webb, 2008:13-15).

Jones ve Francis (1996), benlik saygısı ve dindarlık ilişkisi konusunda yapılan çalışmaların şaşırtıcı bir şekilde sürekli tekarlanan sonuçlarla ortaya konduğunu ve bu çalışmaların yedi ana grupta toplanabileceğini söylerler. Onlara göre bu konudaki çalışmaların sınıflaması şu şekildedir: Birinci gruptaki çalışmalar dindarlıkla benlik saygısı arasında hiçbir ilişki bulunamayanlar; ikinci gruptakiler Dindarlıkla benlik saygısı arasında pozitif bir ilişki bulunanlar, üçüncü gruptakiler dindarlıkla benlik saygısı arasında negatif ilişki bulunanlar, dördüncü grupta dindarlıkla benlik saygısı arasındaki ilişkinin bulunmasında aynı ölçeklerle ve aynı örneklem grubuyla çalışıldığı halde dindarlık durumuna göre farklı sonuçlar ortaya koyan çalışmalar, beşinci grupta, benlik saygısının durumuna göre sonuç veren çalışmalar, altıncı gruptakiler üzerinde çalışılan toplumun çeşitli özelliklerine göre yapılan çalışmalar, yedinci grupta ise dinin psikolojik olarak farklı tanrı imgeleri

yönünden veya teolojik olarak farklı tanrı anlayışları yönünden ele alınarak dinin farklı yönleri arasındaki tartışmalarla problemin yeniden yapılandırıldığı çalışmalar yer almaktadır.

Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

Jones ve Francis (1996) 8-11 yaşındaki 166 öğrenci, 13-14 yaşında 755 öğrenci, 15-16 yaşlarında 642 öğrenci olmak üzere üç örneklem grubuna Benlik Saygısı Ölçeği ile Hıristiyanlığa karşı Francis Tutum Ölçeğini uygulayarak yüksek benlik saygısıyla Hıristiyanlık arasında pozitif bir ilişki bulmuşlar, en azından Hıristiyan geleneğinde kişinin kendini sevmesinin tanrıyı sevmesi, komşusunu sevmesi gibi olduğunu ve bu açıdan bakıldığında dindarlıkla benlik kavramı arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu belirtmişlerdir.

Francis (2005), tarafından 11-18 yaşları arasında 755 ortaöğretim öğrencisi örneklem grubu olarak seçilerek tanrı imajıyla benlik saygısı arasındaki ilişki ölçülmüş ve pozitif tanrı imgesiyle benlik saygısı arasında pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Benzer şekilde Benson ve Spilka (1973), inananların benlik saygısı düzeyinin ve kontrol odağının kişinin tanrı tanımı ve açıklaması üzerindeki etkisinin belirlenmesi için 128 Katolik üzerinde bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışma sonunda bir kişinin tanrı imgesiyle benlik saygısı arasında ilişki bulunduğunu, sevgi gösteren bir tanrı imgesinin benlik saygısıyla pozitif, reddeden tanrı imgesinin ise benlik saygısıyla negatif ilişkili olduğunu ortaya koymuşlardır.

İskoçya da 12 ve 15 yaşları arasındaki 866 ergen üzerinde yürütülen araştırmada benlik saygısı ile tanrı imajı arasındaki ilişki ölçülmüş ve merhametli affedici tanrı inancı ile benlik saygısı arasında pozitif bir ilişki olduğu ancak cezalandırıcı ve insanların acı çekmesini isteyen bir tanrı inancı ile arasında ise negatif bir ilişki olduğu bulunmuştur (Francis, Gibson ve Robbins, 2001).

Bagley ve Mallick (1997), Katolik okullarındaki öğrencilerle halka açık diğer okullara devam eden öğrencileri karşılaştırarak dindarlıkla benlik saygısı arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Onlara göre, bu alanda yapılan çalışmaların sonuçlarına bakıldığında Avrupa, Kuzey ve Güney Amerikada yapılan bazı araştırmalar; cinsiyet, sosyal sınıf, yaş vb. faktörler açısından ayrıntılı olarak ele alınmasa da, Katolik

okullarında bulunan çocukların benlik saygılarının diğer okullardaki öğrencilerden daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadırlar. Ayrıca onların ilginç olarak nitelendirdikleri bir bulgu ise Katolik okullarındaki kızların benlik saygısının erkeklerden daha yüksek bulunduğuna ilişkindir. Onlar yaptıkları çalışmada hem Katolik okullarındaki hem de halka açık diğer okullardaki öğrencilerin arasında, hangi dinden olursa olsunlar dini katılımı daha aktif şekilde gerçekleştirenlerin benlik saygısının da daha yüksek olduğunu saptamışlardır.

Sherkat ve Reed (1992), benlik saygısı ve beklenmedik bir şekilde bir yakını kaybeden kimselerin içinde bulunduğu dinin ve sosyal desteğin etkilerinin niceliğini ve niteliğini araştırmışlardır. Bulgular, Amerika Birleşik Devletleri'nde geniş bir yerleşim alanında kaza sonucu ölen ya da intihar eden kurbanların posta yoluyla ailelerinden ve tıbbi inceleme kayıtlarından toplanmıştır. Çalışma sonucunda, dinsel katılımın önemli şekilde, benlik saygısını artırdığı ancak bunalım durumu için herhangi bir önemli etkisi bulunmadığı ortaya konmuştur.

Balk (1991), kardeşini kaybetmiş 42 kişiden oluşan, (14-16) yaşları ve (17-19) yaşları arasında bulunan iki gruptaki ergenlerin yaşadığı üzüntü karşısındaki tepkisi üzerinde dinin rolünü araştırmış ve araştırma sonucunda dinin ergenler için böyle bir üzüntüyle başa çıkmada bir kolaylık sağlamadığını belirtmiştir.

Başka bir çalışma dindarlığın yaşlı insanlarda depresyonu engellediğini iddia ederek Hollanda vatandaşlarında dini ilgiyle depresyon arasındaki ilişkiyi ve depresyonla ilgili diğer faktörler üzerinde dinin etkisini ele almıştır. Örneklem grubu, Amsterdam'da yaşayan 55-85 yaşları arasında bulunan 2,817 kişiden oluşmuştur. Depresif bulgular için, Epidemiyolojik Araştırmalar Merkezi Depresyon ölçeği kullanılmış, dini ilgi için de kiliseye katılım sıklığı ve kiliseyle ilişkinin gücü ölçülmüştür. Ayrıca fiziksel sağlık, sosyal ağ, sosyal destek, hakimiyet duygusu ve benlik saygısı ile ilgili ilişkisi de araştırılmış, çalışma sonucunda dindarlıkla depresyon arasında hem septomlar hem de sendromlar açısından negatif bir ilişki bulunmuş ancak benlik saygısıyla dindarlık arasında bir ilişki bulunamamıştır (Braam ve diğerleri, 1997).

Krause (1995), tarafından yürütülen bir çalışmada yüzde altmışı kadın ve yaş ortalaması yetmiş dört olan 1,005 yaşlı insanda dindarlıkla benlik saygısı arasındaki

ilişkiyi ölçülmüş ve dini başa çıkma ile benlik saygısı arasında önemli bir ilişki olduğu ortaya konmuştur. Dini başa çıkma düzeyinin en yüksek olduğu durumlarda benlik saygısı düzeyi en yüksek bulunmuş, düşük düzeyde ve orta düzeydeki dini başa çıkma ile benlik saygısı arasında bir ilişki saptanmamıştır.

Patrick ve Kinney (2003), yaş rolleri dini inançların ve organizasyonel dindarlığın depresif septomlar üzerindeki belirleyiciliğini ve pozitif etkilerini araştırmışlardır. Veriler, 129 genç ve yaşlı yetişkinden elde edilmiş, yaşın ve dini inancın iyi yaşam üzerindeki dolaylı ve doğrudan etkileri üzerinde çalışılmış ve hem yaş faktörünün hem de dini inaçların organizasyonel dindarlıkla pozitif yönde ve önemli derecede ilişkili olduğu bulunmuştur. Ancak iyi yaşamla yaş ve dindarlık ilişkisi açısından hem pozitif hem de negatif veriler elde edilmiş ve dindarlığın iyi yaşam üzerinde doğrudan bir etkisi olmadığı görülmüştür. Yaş açısından bakıldığında ise farklı yaşlarda bulunan yetişkinlerin benzer derecelerde benzer inançları paylaştıkları, ancak daha yaşlı olan yetişkinlerin daha yüksek düzeyde dini inanca sahip oldukları ortaya konmuştur.

Bonner, Koven ve Patrick (2003) tarafından altmış sekiz yaşlı üzerinde yürütülen çalışmada dindarlığın ve kişiye özgü maneviyatın depresyon ve olumlu sosyal davranışlar üzerindeki etkisi incelemiştir. Bulgular, sağlıkla ilgili sonuçlar üzerinde dini katılımın yararlı etkilerini gösterirken psiko sosyal sonuçlar üzerinde bir etkisi olduğu bulunamamış, iki farklı anlama da gelebilecek sonuçlara ulaşmıştır. Bunun yanında genel dini davranışların daha çok, kişiye özel dini davranışların daha az olması halinde depresif bulguların azaldığı ve toplum yararına olan davranışların arttığı belirlenmiştir.

Frankel ve Hewitt (1994), çalışmasını iki üniversite öğrenci grubu üzerinde gerçekleştirmişlerdir. Hıristiyan kulüplerinin ve inanç gruplarının 172 üyesi ile 127 sosyoloji öğrencisi üzerinde çalışılmıştır. Dindarlıkla iyi yaşam arasındaki ilişkiyi araştıran bu çalışmada dindarlıkla çeşitli sağlık durumları ve iyi yaşam arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Başka bir çalışma, dindarlıkla erişkinlikte zihinsel sağlığın ilişkisini incelemiştir. 472 katılımcıya dini ilgi, dini yönelim ve dine sosyo bilişsel yaklaşımı içeren anketler uygulanmış, dindarlıkla, hem psikolojik acı hem de psikolojik iyi-

yaşam arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Sonuçlara göre, dine sosyo-bilişsel yaklaşımla psikolojik iyi yaşam arasında pozitif ilişki bulunurken dini yönelimle psikolojik iyi yaşam arasında bir ilişki bulunamamıştır (Dezutter, Soenens ve Hutsebaut, 2006).

Ciddi ruhsal hastalıkları bulunan kimseler için manevi destek ve onların dindarlığının etkisini ölçmek amacıyla hazırlanmış bir çalışmada 83 hastanın başa çıkma, aldıkları manevi destek ve onların dindarlıklarının etkisi ölçülmüştür. Ayrıca depresyon, benlik saygısı, egemenlik, kendi kendine bakabilme yönünden de testler uygulanmıştır. Çalışma sonucunda dindarlığın daha az düzeyde depresyonla ve daha yüksek düzeyde kendi kendine bakabilme ve benlik saygısı ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Bunun yanında kişisel dindarlığın dini uygulamalara devam etmekten daha etkili olduğu ortaya konmuştur (Murray-Swank ve diğerleri, 2006).

Mutluluk, fiziksel sağlık, ruhsal sağlık, ve dindarlık arasındaki ilişki ve cinsiyet farklarının araştırıldığı bir çalışmada örneklem grubu 1,056 erkek, 1,154 kız olmak üzere 2,210 gönüllü Kuveytli üniversite öğrencilerinden oluşmuştur. Erkeklerin, kızlara göre daha yüksek düzeyde ruhsal sağlık, mutluluk ve kendine değer verme puanına sahip oldukları; kızların ise dindarlık puanının erkeklerden daha yüksek olduğu bulunmuştur. Ayrıca mutluluk, fiziksel sağlık, ruhsal sağlık ve dindarlık arasında pozitif ilişkiler bulunduğu, Kuveytli Müslüman üniversite öğrencileri arasında dindar olanların mutluluk düzeyinin dindar olmayanlara göre daha yüksek olduğu ortaya konmuştur (Abdel-Khalek, 2006).

Milevsky ve Levitt (2004), içe dönük ve dışadönük dindarlığın ergenlerdeki etkisini değerlendirmek için iyi-yaşam ve dindarlıkla ilgili olarak 6. ve 8. sınıfta yer alan 694 Afrika kökenli Amerikalı, Avrupa kökenli Amerikalı, ve Latin Amerikalı öğrencilerle görüşmeler yapmışlar ve dindar öğrencilerin psikolojik yönden kendini ayarlama puanlarının dindar olmayanlara göre daha yüksek olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca çalışmada kız öğrencilerin ve Afrika kökenli Amerikalı öğrencilerin içe dönük dindarlık puanlarının diğerlerine göre daha yüksek olduğu ortaya konmuştur.

Meisenhelder (1986) ise Boston'un kenar mahallelerinde çocuğu ve kocasıyla yaşayan rastgele seçilmiş 25- 45 yaşlarındaki 163 kadın arasındaki ev kadınlarının dindarlık düzeyiyle benlik saygısı arasında güçlü bir ilişki olduğu ancak çalışan

kadınlar için dindarlıkla benlik saygısı arasında bir ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Ergenlerin psikososyal olgunlaşmasıyla dindarlık arasında ilişki olup olmadığını araştırmayı amaçlayan bir çalışmada; dinsel hizmetlere katılım, bir İncil çalışma grubunda katılım ve gençlik gruplarına katılım şeklinde belirlenen dinsel ilginin üç formu ile ego kuvvetleri, kimliğin ideolojik ve etnik formları, genel benlik saygısı ve akademik benlik saygısı arasındaki ilişki incelenmiş, anketler Batı Virginia'da, sosyo ekonomik düzeyi düşük olan gruplardan ve kırsal alanlardan seçilen 11'inci sınıfta bulunan 62 Afrika kökenli Amerikalı ve 63 Avrupa kökenli Amerikalı öğrencilere uygulanmıştır. Araştırma sonucunda umut, sevgi, bağlılık ve özen gibi durumlar dindarlığın çeşitli formlarıyla ilişkili bulunurken. bu ilişkinin Avrupa kökenli Amerikalı öğrencilerde daha belirgin olduğu görülmüştür. İdeolojik kimlik, dindarlıkla ilişkili bulunmamasına rağmen özellikle Afrika kökenli Amerikalı öğrencilerde, etnik kimliğin dindarlıkla daha yüksek bir ilişkiye sahip olduğu bulunmuş, genel benlik saygısıyla dindarlık arasında önemli bir ilişki bulunamazken akademik benlik saygısının, dindarlığın her üç biçimiyle de ilişkili olduğu ortaya konmuştur (Carol ve Markstrom, 1999).

Blaine ve Crocker (1995)'in yaptığı çalışmada % 46'sı siyah, % 41'i beyaz, % 13'ü İspanyol, Asyalı ve Yerli Amerikalı, % 43'ü Protestan, % 33'ü Katolik, % 11'i Yahudi, % 13'ü diğer dinlerden olan ya da hiçbir dine bağlı olmayan kişileri içeren örneklem grubunda siyahlar daha yüksek düzeyde bir dini belirginliğe sahip bulundu ve dini hizmetlerde daha çok yer aldıkları, beyazlara göre daha dindar oldukları görülmüş, ayrıca onların dindarlık düzeylerinin benlik saygılarını artırdığı ve daha az depresyon, daha az umutsuzluk ve daha büyük bir yaşam memnuniyeti düzeyiyle ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Başka bir çalışma ergenlik döneminde dindarlık, benlik saygısı ve etnik kimliğiyle gurur duyma arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla yapılmıştır. Afrika kökenli 522 Amerikalı kız ergene Dini Katılım ve Dindarlık Ölçeği, Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ve Etnik Kimliğiyle Gurur Duyma Ölçeği uygulanmıştır. Sonuç olarak aile kontrolü ve denetimi içinde daha dindar yetişen ergenlerin benlik saygısının da daha yüksek olacağı bulunarak kendine yeterli olma programları içine

dindarlığın da katılması gerektiğinin önemli olduğundan bahsedilmiştir (McCree ve diğerleri, 2000).

Kuzey İrlanda da 16-18 yaşları arasındaki 1246 Katolik, 1060 Protestan okul öğrencilerinde Psikolojik sağlık ile ibadet arasındaki ilişki incelenmiş ve ibadet sıklığının daha yüksek derecede bir psikolojik sağlık düzeyiyle ilişkili olduğu; hem Protestan hem de Katolik okullarında bulunan öğrencilerin ibadet sıklığının Eysenck kişilik modelinde yer alan psikotizm ile negatif; nörotizm ile pozitif ilişkili olduğu bulunmuştur (Francis ve diğerleri, 2008).

Başka bir çalışma kiliseye devam etme ve dindarlığın diğer boyutlarının kişinin benlik saygısı ve diğer insanlara karşı tutumlarını nasıl etkilediğini araştırır. Bağımlı değişkenler, Rosenberg'in benlik saygısı ölçeği ve insanlara güvenme (insanlardan kaçınma) ölçeğidir. Aile dayanışması, ailenin içinde bulunduğu sosyal sınıf, kişisel okul başarısı, kilise katılımı ve dini tercihler ise araştırmanın bağımsız değişkenleridir. Veriler 1920'lerde Robert ve Helen Lynd, tarafından Middletown'un Orta Batı halkı üzerinde yapılan araştırmanın yinelenen bir parçası olarak 1977'de toplanmış, ölçüm araçları rastgele seçilen 1673 lise öğrencisine uygulanmıştır. Araştırmanın sonucunda dindarlık ve benlik saygısı arasında bir ilişki bulunamazken, kiliseye katılımı, insanlarda güven arasında önemli bir ilişki olduğu görülmüştür (Bahr ve Martin 1983).

Russo ve Dabul (1997) da dini katılım ve kiliseye devam etme ile benlik saygısı arasında bir ilişki bulunmadığını belirtmiştir.

James (2008), ergenlerde algılanan aile desteği, benlik saygısı ve dindarlık arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla üç lise ve bir kilise gençlik grubunda bulunan, 32 erkek ve 62 kızdan oluşan, 14-18 yaşları arasındaki 94 kişiye demografik özellikler anketi, Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ve Dindarlık ölçeği ve Algılanan Aile Desteği ölçeği uygulamıştır. Araştırma sonucunda benlik saygısıyla dindarlık arasında önemli bir ilişki tespit edilemezken algılanan aile desteğiyle hem benlik saygısı hem de dindarlık arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Cinsiyete göre karşılaştırıldığında ise kızlara göre erkeklerin benlik saygısı daha yüksek ama dindarlık düzeyleri düşük bulunmuştur.

Top ve Chatwick (2003), Son Gün Azizleri- Latter-day Saint (Mormon) gençleri arasında yaptığı dinin benlik saygısı üzerindeki etkilerini konu alan çalışmalarında dindarlığın benlik saygısı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu araştırmaya göre dindarlıkla benlik saygısı arasında pozitif bir ilişki vardır, dindarlıkla birlikte benlik saygısı da artmaktadır. Dindar olan ergenler kendileriyle ilgili daha iyi hislere sahiptir ve özgüvenleri daha yüksektir.

Yaş ortalaması 20 ve yüzde ellisi kız olan üniversite öğrencilerine dini değerler ölçeği ve ortodoks dindarlık ölçeği ile kaygı, otoriterlik, yardımseverlik ve benlik saygısı ölçekleri uygulanmıştır. Dini değerlerle yardımseverlik arasında ve Ortodoks dindarlıkla otoriterlik arasında pozitif ilişki bulunmuş ancak benlik saygısı ile dindarlık arasında bir ilişki bulunamamıştır (Fehr ve Heintzelman, 1977).

Heintzelman ve Fehr (1976), ortodoks dindarlıkla üç kişilik değişkeni (kaygı, kin ve düşmanlık ve benlik saygısı) arasındaki ilişkiyi bulma amacıyla yaş ortalaması 21 olan 41 erkek, 41 kızdan oluşan örneklem grubu ile çalışmışlar ve dindarlığın kaygı ve düşmanlıkla negatif, benlik saygısıyla da pozitif olarak ilişkili olduğunu saptamışlardır.

Aycock ve Noaker (1985), 51'i kolej öğrencisi, 100 tanesi kilise üyesi 351 kişi ile 753 öğrenci, 249 idareci, ve 110 hükümet çalışanından oluşan 1115 gönüllüyü karşılaştırmışlardır. Yapılan çalışmada benlik saygısı büyük ölçüde eğitim düzeyi ve kişinin yetenekleri açısından değişiklik gösterirken dindarlıkla benlik saygısı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Smith, Weigert ve Thomas (1979), New York and St Paul, Merida, Yucatan, San Juan, Puerto Rico, Seville, İspanya, Bonn, Batı Almanya'daki beş farklı kültürel bağlamda sosyalleşen orta sınıf, Katolik kız ve erkek ergenlerin arasında dindarlıkla benlik saygısı arasında bir ilişki olup olmadığını araştırmışlardır. Benlik saygısıyla dindarlığın tüm boyutları ve toplam dindarlık puanı arasında pozitif bir ilişki kiliselerden uzaklaşmakla benlik saygısı arasında ise negatif bir ilişki bulunması beklenirken çalışma sonucunda Benlik saygısıyla dindarlık genel puanı arasında pozitif, dinin bilgi boyutuyla benlik saygısı arasında ise negatif bir ilişki bulunmuştur. Kiliseden uzaklaşma ile ilgili hipotez ise çok az bir puanla desteklenmiştir. Ayrıca kızların dindarlık ve benlik saygısı ilişkisi puanının daha

yüksek çıkması beklenmiş ancak Latin örneklem grubunda kızların dindarlık ve benlik saygısı ilişkisi puanı erkeklerden daha yüksek bulunurken, Latin olmayanlarda ise erkeklerin dindarlık ve benlik saygısı ilişkisi puanı daha yüksek bulunmuştur.

Yurt içinde dindarlık ile benlik saygısı ilişkisini ele alan çok az çalışma mevcuttur bunlardan bazıları şunlardır:

Sümertaş (2003), İzmir’de öğrenim gören 595 üniversite öğrencisi üzerinde içe dönük dindarlıkla benlik tasarımı arasında bir ilişki olup olmadığını incelemek amacıyla yaptığı çalışmada içe dönük dindarlık gösterenlerin dinsel eğilim puanları ile benlik tasarımı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu sonucunu elde etmiştir.

Yıldız, (2006b), benlik-tasarımı ile dinsel yönelim biçimleri arasındaki ilişkiyi ve dinsel yönelim düzeyinin benlik tasarımına olan etkisini araştırmak amacıyla 191 kız, 192 erkek olmak üzere yaş ortalamaları 20.8 olan 383 üniversite öğrencisi üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada benlik-tasarımının, dinsel yönelim biçimleri, cinsiyet türü ve sosyo-ekonomik düzey değişkenleriyle arasında anlamlı ilişkiler olduğunu tespit etmiş, buna karşın benlik tasarımının yaş, medeni durum, öğrenim görülen fakülte değişkenleriyle anlamlı bir ilişkiye sahip olmadığını belirtmiştir.

Eşer (2005:67), üniversite öğrencilerinde dini inanç gelişimi ve benlik saygısı ilişkisini incelemiş, 475 öğrenciye İman Gelişimi Ölçeği ve Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeğini uygulamıştır. Araştırma sonunda üniversiteli gençlerin iman gelişim aşamaları ile benlik saygılarının yükseğe yakın düzeyde olduğunu ayrıca iman gelişiminin yaş, sosyo-ekonomik düzey ve din eğitimi açısından; benlik saygısının ise yaş açısından anlamlı farklılaşma gösterdiğini ve iman gelişim aşamaları ile benlik saygısı arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu belirtmiştir.

Şahin (2005), Konya il merkezindeki 418 lise öğrencisi üzerinde yaptığı incelemesinde dindarlıkla benlik saygısı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğunu bulmuş, ayrıca dindarlığı, benlik saygısını en yüksek düzeyde açıklayan değişken olarak tespit etmiştir.

Hayta (2002), bir grup İlahiyat Fakültesi öğrencisinde ibadetlerle ruh sağlığı arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlayan araştırmasının sonucunda namaz, oruç,

dua, tövbe ile kendini ifade etme, kendini kabullenme, kaygı, etkinlik, sosyallik ve sorumluluk arasında pozitif bir ilişki bulmuş, ibadetlerin bir takım psikolojik rahatsızlıklara karşı iyi sonuçlar verdiğini, ergenlerin dinî yaşantıyla hayatın anlamını yakalayarak, şiddetli sıkıntı, öfke, stres ve kaygı, olumsuz düşünce vb. durumlar karşısında gençlerin ibadetlerle umut tazelediklerini, sorunlarıyla baş edebilecekleri bir güç kazandıklarını ifade etmiştir.

Koç (2003), dua ve ibadetin ergenler üzerindeki psikolojik etkilerini incelemiş ve Hayta ile benzer bir sonuca ulaşarak dua ve ibadetlerin bir takım psikolojik rahatsızlıklara karşı iyi sonuçlar verdiğini söylemiştir.

Kimter (2002) ise dini inanç ibadet ve duanın umutsuzlukla ilişkisini konu aldığı çalışmasında Dindarlıkla umut arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Ayten (2004), 239 üniversite öğrencisi üzerinde dindarlıkla kendini gerçekleştirme arasındaki ilişkiyi araştırmış, araştırma sonucunda toplam dindarlıkla toplam kendini gerçekleştirme arasında bir ilişki bulamamış ancak dindarlığın bazı alt boyutlarıyla kendini gerçekleştirmenin bazı alt boyutları arasında ve dindarlık ile kişinin kendine duyduğu saygı arasında pozitif ilişki olduğunu belirtmiştir.

Kıraç (2007:140), üniversite öğrencilerinin oluşturduğu bir örnekleme dindarlık eğilimi, varoluşsal kaygı ve psikolojik sağlık arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Dindarlık eğilimi ile psikolojik sağlık arasında anlamlı bir ilişki bulamamış ancak varoluşsal kaygılar ve psikolojik sağlık arasında anlamlı ilişkiler bulunduğunu tespit etmiştir.

Dindarlık ile ruh sağlığı değişkenleri arasındaki ilişkiyi inceleyen Şengül (2007:154), dindarlığın bazı alt boyutlarıyla ruhsal rahatsızlık belirtilerinin bazı alt boyutları arasında anlamlı ilişkiler tespit etmiştir. Buna göre dindarlığın bilgi- ibadet boyutu ve tecrübe-etki boyutu ile ruh sağlığının anksiyete boyutu arasında, dindarlığın bilgi- ibadet ve sosyal boyutu ile öfke ve düşmanlık duyguları arasında, dindarlığın bilgi-ibadet boyutu ve tecrübe- etki boyutları ile olumsuz benlik belirtileri arasında, dindarlığın bilgi- ibadet boyutu ile depresyon arasında anlamlı negatif ilişki olduğu bulunmuştur.

I. BÖLÜM

ARAŞTIRMA

1. Araştırmanın Problemi

Orta öğretim yılları insan hayatında önemli gelişim dönemlerinden biri olan ergenlik döneminde yaşanır. Bu zaman dilimi çocukluktan uzaklaşarak bir yetişkinin görev ve sorumluluklarını almaya hazırlanma aşamasıdır. Ergenliğin fiziksel değişimleri yanında birçok ruhsal değişimler, sosyal yaşayışlar da ergenin gelişimini etkiler. Bütün bu değişimler zaman zaman ergenin hayatında zorluklar oluşturur ve ergen bunlarla baş etme mücadelesi verir. Bu mücadeleyi tetikleyen birinci neden bağımsızlık isteğidir. Bu nedenle bazı psikologlar bu dönemi bir kriz dönemi olarak değerlendirmişlerdir. Ergenlik dönemi bireyin kendi cinsiyetine ait rolleri benimsediği, farklı bir sosyalleşme sürecine girdiği, gelecek yaşamıyla ilgili ideallerine uygun planlar yaparak gelişimini devam ettirdiği bir süreç olarak karşımıza çıkar. Kendisinden beklenen gelişim görevlerini yerine getirebilmesi onun sağlıklı bir birey olarak yetişmekte olduğunu gösterir. Bu gelişim sürecinde iyi bir yaşantıya aileden ve çevreden kaynaklanan gerekli desteğe sahip olan birey ileriki yıllarda kendisine değer veren, kendisini seven, kendisi dışındaki bireylere de sevgi, saygı ve hoşgörü gösteren bir kimse olarak yetişirken; bu dönemi gerektiği gibi tamamlayamayan, ailesinde ve çevresinde olumsuz yaşantılarla karşılaşan bir ergen ruh sağlığı ile ilgili problemler taşıyan, kendisini ve dolayısıyla çevresindekileri sevmeyen, yeteneklerini ve kapasitesini tam kullanamadığı için başarılı olamayan mutsuz bir birey olarak hayatını sürdürür. Oysa eğitim ergenin bilgi ve beceri yönünden gelişmesini amaçlarken aynı zamanda toplumun geleceğini oluşturan bu bireylerin ruhsal yönden de sağlıklı olmaları için uğraşır. İnsan yaşamındaki bu önemli dönem psikolojinin de en önemli konularından birisi olmuş ve ergenliğin farklı yönleriyle ilgili birçok çalışmalar yapılmıştır.

Ergenliğin bu olgunlaşma aşamasında en önemli yere sahip olan gelişen benliktir. Ergenlikle beraber benlik yeniden değerlendirilir, bu değerlendirme

sonucunda bireyin kendisini olumlu olarak algılaması, benlik saygısının varlığını gösterir. Düşük benlik saygısında ise depresyon, uyum problemleri, çeşitli çatışmalar şeklinde birçok ruhsal problemler ortaya çıkmaktadır. Ülkemizde benlik saygısı çalışmaları ilk olarak 1985'te Çuhadaroğlu'nun tezi ile başlamıştır.

Ergenin sağlıklı gelişiminde etkili olan aile, okul, öğretmenler, arkadaşlar, çevre, din, diğer toplumsal kurumlar vb. birçok faktör vardır. Bunlar içinde insan hayatında en önemli rolü oynayanlardan biri de dindir. Çünkü din sadece bir inanç sistemi olarak ergenin hayatına katılmaz. Aynı zamanda benimsendiği ölçüde onun kişiliğini ve gelişimini de etkiler. Bunun yanında din insan davranışlarını, başkalarıyla ilişkilerini ve toplumsal kuralları denetleme özelliğiyle insan yaşamını yönlendirme gücüne sahiptir.

Özellikle hayatı anlamlandırmaya ve kendini keşfetmeye çalışan, bir arayış içinde olan ergen için ben neden varım, nasıl var oldum, dünyadaki amacım nedir, bu yaşamdan sonra ne olacağım gibi sorular karşısında din ona tatmin edici cevaplarla çözüm yolu sunabilir. Ayrıca ergenin desteğe en çok ihtiyaç duyduğu bu dönemde yaratıcı bir gücün varlığına sığınma, ona güvenme, zor durumlarda yardım edeceğine inanma duygusu ihtiyaç duyduğu desteği sağlayabilir. Tevekkül, kader, ahiret vb. inançlar; hastalık, yoksunluk, sevilen birinin kaybı gibi durumlarla baş etmesini de kolaylaştırabilir. İşte dinin insan hayatındaki bu tür etkileri ya da dinin insan için değeri, insanın hayatını ne ölçüde etkilediği, duygu, düşünce ve davranışlarını nasıl yönlendirdiği konularıyla bilimsel bir şekilde ilgilenen alan ise din psikolojisidir. Din insanı ve toplumu etkileyen bir kurum olarak din psikolojisinin ilgisini çekmiş ve dindarlık konusunda birçok çalışma yapılmıştır. Batı literatüründe dindarlık ve benlik saygısı ilişkisi ile ilgili birçok çalışma mevcutken ülkemizde bu çalışmaların sayısı çok sınırlıdır.

2. Araştırmanın Amacı ve Denenceler

Bu araştırmada temel amacımız farklı orta öğretim öğrencilerinde dindarlıkla benlik saygısı arasında bir ilişki olup olmadığını incelemektir. Bundan başka dindarlığın ve benlik saygısının okul türleriyle ve diğer demografik değişkenlerle arasındaki ilişkiyi tespit etmek amaçlanmıştır.

Bu çalışma doğrultusunda ortaya konulan hipotezler şunlardır:

1. Dindarlıkla benlik saygısı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.
2. Dindarlıkla öğrencilerin devam ettiği okul değişkeni arasında anlamlı bir ilişki vardır.
3. Benlik saygısıyla öğrencilerin devam ettiği okul değişkeni arasında anlamlı bir ilişki vardır.
4. Dindarlıkla cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir ilişki vardır.
5. Benlik saygısı ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir ilişki vardır ve kız öğrencilerin benlik saygısı düzeyi erkek öğrencilere göre daha yüksektir.
6. Dindarlıkla sosyo-ekonomik düzey arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır.
7. Benlik saygısıyla sosyo-ekonomik düzey arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.
8. Benlik saygısıyla okul değişkeni arasında anlamlı bir ilişki vardır.
9. Benlik saygısıyla yaş değişkeni arasında anlamlı bir ilişki vardır.
10. Dindarlıkla yaş değişkeni arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

3. Araştırmanın Önemi

Din insanın bütün yaşamını etkileyen bir olgudur. Gelenekler, ahlak ve hukuk kuralları, insanlar arası ilişkiler, düzenlenirken dinden çok bağımsız hareket edilmez. Din insanların bu gibi davranışlarını etkilerken aynı zamanda onun zihinsel ve duygusal yönüne de etki eder. Özellikle duygusallığın en yoğun olduğu ergenlik döneminde dinin kişiliği etkileyen ve şekillendiren bir güce sahip olduğunu inkâr edemeyiz. Bu durumda din ergenin hayatına bir anlam vermekte, çevresiyle ilişkilerinde olumlu tutumlar geliştirmesine yardımcı olmakta ve ait olma hissiyle kendini değerli hissetmesini sağlamakta, benlik saygısının gelişimine katkıda bulunmaktadır.

Benlik saygısı yüksek bireyler daha sağlıklı bir ruhsal gelişime sahip olarak topluma katılmaktadır. Benlik saygısı ergenin tutum, düşünce ve davranışlarını da etkileyeceğinden uyum sağlamasında ve içinde bulunduğu gelişim ve sosyalleşme problemleriyle baş etmesinde ona destek sağlayacaktır. Benlik saygısı yüksek olan kişiler daha mutlu ve daha kaliteli bir yaşama sahip olacaklardır. Benlik saygısı iki yönlü bir oluşumdur. Bazen olumlu tutum ve davranışları ortaya çıkaran bir neden, bazen de olumlu tutum ve davranışlardan dolayı çevresinden aldığı olumlu geri bildirimlerle oluşan yeterlilik ve kendini gerçekleştirme duygusu, kendini değerli görmesi ve sevmesi şeklindeki bir sonuç olarak alınabilir. Ancak ister neden ister sonuç şeklinde düşünelim her halükarda bir döngü halinde devam edecektir ve bireyin yaşam kalitesinin artmasına, daha huzurlu ve daha medeni bir toplumun oluşmasına katkı sağlayacaktır.

İşte bu noktada dinin benlik saygısına ne kadar etki edeceği ya da benlik saygısının ergen dindarlığındaki rolünün ne olduğu araştırmamızın konusunu ve önemini oluşturmakta ve bu alanda yapılan çalışmalara katkı sağlayacağı umulmaktadır.

4. Araştırmanın Sınırları

1. Araştırmanın yapılacağı çevre olarak İzmir Kız Anadolu Lisesi, Karataş Lisesi, Konak İmam Hatip Lisesi, İzmir Fen Lisesi, Özel Avni Akyol Lisesi, Özel Yamanlar Lisesi, Konak İlk Kurşun Lisesi belirlenmiştir. Ancak bu okullar arasında; İzmir Kız Anadolu Lisesi ile Özel Avni Akyol Lisesi Müdürleri gerekli iznin valilikten alınmış olmasına rağmen çalışmayı okulları için uygun bulmadıklarını belirterek anketin uygulanmasına izin vermemişlerdir. Özel Yamanlar Lisesi ise belirlediğimiz sayının çok altında öğrencinin katılmasına izin vermiştir. Bu nedenlerle elde edilen bulguların geçerliliği yukarıda adı belirtilen diğer okullardaki 555 öğrenciyle sınırlıdır.

2. Araştırmamız zaman problemi dolayısıyla boylamsal değil kesitsel olarak gerçekleştirilmiştir. Lise birinci sınıfa ve hatta hazırlık sınıfına başlayan bir öğrenciyi son sınıfı bitirinceye kadar üç veya dört yıl izleme durumu tez süresini aşacağından

bu mümkün olmamıştır. Ancak benzer sosyo demografik özellikler gösteren öğrenciler gruplandırılarak karşılaştırma ve yorumlama yoluna gidilmiştir.

3. Bu araştırma Dini Hayat Ölçeği ve Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeğinin ölçtüğü niteliklerle sınırlıdır.

5. Sayıtlar

1. Araştırmanın Amacı ve Denenceler Bölümünde yer alan denecelerin test edilmesinde Dini Hayat Ölçeği ve Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği yeterlidir.

2. Daha önce üniversite öğrencileri için güvenilirlik ve geçerlik çalışması yapılan Dini Hayat Ölçeği ergenlik döneminde bulunan orta öğretim öğrencileri için de güvenilir ve geçerli bir ölçektir.

3. Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği tüm ergenleri kapsayacak şekilde güvenilirlik ve geçerliliğe sahiptir.

4. Denekler ölçekleri gönüllü olarak ve içten cevaplamışlardır.

5. Örneklem grubu evreni temsil etme özelliğine sahip olduğundan araştırmanın yapılması için uygundur.

6. Yöntem

6.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmamız Dini Hayat Ölçeği ve Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeğinin kullanıldığı ampirik bir çalışmadır. Araştırmanın Amacı ve Denenceler bölümünde yer alan denecelerden dolayı öncelikle “Dindarlık” değişkeni bağımlı değişken, benlik saygısı ve sosyo demografik özellikler bağımsız değişken olarak alınmıştır. İkinci olarak ise “Benlik saygısı” bağımlı değişken, Dindarlık ve sosyo demografik özellikler bağımsız değişken olarak alınmıştır.

6.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Türkiye’de tüm orta öğretim okullarında öğrenim gören öğrenciler, dar anlamıyla İzmir’deki tüm liselerde öğrenim gören öğrencilerdir. Araştırmanın örneklemini İzmir’deki beş liseden seçilmiş 555 öğrencidir.

Anket uygulaması farklı sosyo ekonomik düzeye ve farklı dindarlık düzeyine sahip olduğu varsayılan beş okulda gerçekleştirilmiştir. Araştırmamıza toplam 555 öğrenci katılmıştır. En fazla katılım 158 öğrenci ile Fen Lisesi’nden olmuştur. Bu okul dışında İlkurşun Lisesi, 142 kişi; İmam Hatip Lisesi 130 kişi; Karataş Lisesi 88 kişi; Özel Yamanlar Lisesi 37 kişi ile çalışmamıza katılmıştır. Öğrencilerin % 58’i (N=282) erkek, % 47,4’ü (N=263) kız’dır, % 18’i (N=10) ise cinsiyetini belirtmemiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin okullara göre yaş dağılımları şu şekildedir:

İlkkurşun Lisesinin yaş ortalaması16,00 olup en küçük yaş 14 en büyük yaş 18’dir. Karataş Lisesinin yaş ortalaması16,88’dir. en küçük yaş 16, en büyük yaş 18’dir. İzmir İmam Hatip Lisesinin yaş ortalaması 17,32’dir. En küçük yaş 15, en büyük yaş 20’dir. İzmir Fen Lisesinin yaş ortalaması15,82’dir. en küçük yaş 14, en büyük yaş 19’dur. Özel Yamanlar Lisesi yaş ortalaması16,81dir. en küçük yaş 15 en büyük yaş 19’dur. Görüldüğü gibi en küçük yaş ortalaması15,82 ile İzmir Fen Lisesi en büyük yaş ortalaması17,32 ile İzmir İmam Hatip Lisesi’ne aittir. Tüm örneklemin yaş ortalaması ise 16,46 olup öğrenciler 14-20 yaş aralığındadır.

Örneklem grubunda bulunan öğrencilerin sosyo-ekonomik düzeye göre dağılımları incelendiğinde; 344 (% 62.00) öğrencinin orta düzeyde, 100 (% 18.00) öğrencinin ortanın üstü, 61(% 11.00) öğrencinin ortanın altı, 19(% 3.4) öğrencinin üst, 17(% 3.1) öğrencinin alt düzeyde olduğu saptanmıştır. Çalışmamıza katılan öğrencilerden 14 tanesi (% 2.5) sosyo-ekonomik düzeyi hakkında bilgi vermemiştir.

6.3. Veri Toplama Aracı

Verilerin toplanmasında Dini Hayat Ölçeği ile Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği birleştirilerek bir form halinde uygulanmıştır.

6.4. Dini Hayat Ölçeği

Bu ölçek Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı öğretim elemanları tarafından geliştirilmiştir. 97 maddeden oluşan ölçeğin 31'i asıl, 66'sı dolgu maddesidir. Ölçek, dindarlığın inanç boyutu, duygu boyutu, davranış boyutu ve bilgi boyutundan oluşmaktadır. Bu ölçek Glock'un teklif ettiği etki boyutu dışında kalan diğer dört boyutu kapsamaktadır.

Ölçeğin dolgu maddeleri dışında kalan inanç boyutu dört, duygu boyutu yedi, davranış boyutu on ve bilgi boyutu on maddeden meydana gelmiştir. Ölçeğin inanç boyutu katılıyorum (2 puan), kararsızım (1 puan), katılmıyorum (0 puan) şeklinde üç seçeneqli olarak düzenlenmiştir ve alınabilen en düşük puan 0, en yüksek puan 8'dir.

Duygu boyutu hiç (0 puan), biraz (1 puan), çok (2 puan), pek çok (3 puan) olmak üzere dört seçenekten oluşmuştur. Alınabilen en düşük puan 0, en yüksek puan 21'dir.

Davranış boyutu hiç (0 puan), bazen (1 puan), çoğu zaman (2 puan), her zaman (3 puan) seçeneklerini içermektedir. Alınabilen en düşük puan 0, en yüksek puan 30'dur.

Bilgi boyutu Doğru (D) - Yanlış (Y) biçiminde işaretlenmiştir ve her doğru cevap 1 puandır (Yıldız, 2006c:120).

Dindarlık ölçeğinin güvenilirlik-geçerlik çalışmaları üniversite öğrencileri için Yıldız (2006c:121) tarafından, ergenler için güvenilirlik-geçerlik analizleri ise Şahin (2005) tarafından gerçekleştirilmiştir.

6.5. Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği

Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği, Rosenberg tarafından geliştirilmiş güvenirlik ve geçerlik çalışmaları Amerika'da yapılmış ve bir çok araştırmada kullanılmıştır.

Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği on iki alt bölümden oluşmaktadır. Çoktan seçmeli sorulardan oluşturulmuştur (Çuhadaroğlu, 1986:29-30).

Ölçekte yer alan on iki alt bölüm benlik saygısı, kendilik kavramının sürekliliği, insanlara güvenme, eleştiriye duyarlılık, depresif duygulanım, hayalperestlik, psikosomatik belirtiler, kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme, tartışmalara katılabilme derecesi, ana-baba ilgisi, babayla ilişki ve psişik izolasyon.

Benlik saygısı alt testinden 0-1 puan alanlar yüksek, 2-4 puan alanlar orta, 5-6 puan alanlar ise düşük benlik saygısına sahip kabul edilir. Diğer alt testlerden alınan yüksek puanlar kendilik kavramının sürekliliği alt testinde sürekliliğin az olduğuna, insanlara güven duyma alttestinde güvenin azlığına, eleştiriye duyarlılık alttestinde duyarlılığın fazlalığına, depresif duygulanım alttestinde depreyon düzeyinin yüksek oluşuna, hayalperestlik alttestinde hayalperestliğin fazlalığına, psikosomatik belirtiler alttestide belirtilerin fazla olduğuna, kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme alttestinde kolaylıkla tehdit edilme duygusuna, tartışmalara katılabilme derecesi alttestinde tartışmalara katılma düzeyinin yüksekliğine, ana baba ilgisi alttestinde ilgi azlığına, babayla ilişki alttestinde babayla ilişkinin fazlalığına, psişik izolasyon alttestinde psişik izolasyonun fazlalığına işaret eder.

Ölçek Çuhadaroğlu tarafından Türkçeye çevrilmiş, üç ayrı öğretim üyesi tarafından gözden geçirilmiş, Hacettepe Çocuk Hastanesine başvuran on ergene uygulanarak yapılan incelemelerden sonra gerekli değişiklikler yapılmış ve ölçek son halini almıştır (Öner, 1997:458-459).

II. BÖLÜM

BULGULAR

Bu bölümde çalışmamızla ilgili olarak elde edilen bulgulara ve analizlere yer verilecektir.

Öncelikle dindarlık, benlik saygısı ve demografik değişkenler arasındaki korelasyonlar hesaplanacak, sonra da dindarlık ve benlik saygısı değişkenlerinin ayrı ayrı demografik değişkenlerle ilgili analizleri yapılacaktır.

1. Dindarlık ve Benlik Saygısının Demografik Değişkenlerle Korelasyonu

Dindarlık puanının bağımsız değişkenlerle olan korelasyon katsayılarının hesaplanmasında Pearson product-moment korelasyon katsayısı formülü uygulanmıştır.

Aralarında anlamlı bir ilişki beklediğimiz dindarlık değişkeni ile benlik saygısı ($r = -.00$) ve cinsiyet ($r = -.05$) değişkenleri arasında anlamlı bir korelasyonun olmadığı görülmüştür ($p > .05$).

Tablo1. Dindarlık ve Benlik Saygısının Demografik Değişkenlerle Korelasyonu

	Cinsiyet	Yaş	Okul	Sosyo-ekonomik düzeyi	Benlik Saygısı	Dindarlık
Benlik Saygısı	-.070	-.023	-.163**	.176**	1.000	
Dindarlık	-.052	.112***	-.111***	.093*	-.005	1.000

* $p < .03$ ** $p < .001$ *** $p < .009$

Dindarlıkla, yaş değişkeni ($r = .11$) ve öğrencisi oldukları okul değişkeni arasında ($r = -.11$) $p < .009$; sosyo-ekonomik düzey değişkeni arasında ($r = .09$) ise $p < .03$ düzeyinde anlamlı korelasyonlar saptanmıştır. Dolayısıyla, dindarlıkla yaş

değişkeni arasında anlamlı bir korelasyon yoktur yönündeki denencemiz desteklenmezken, dindarlıkla okul değişkeni arasında korelasyonun bulunması ise denencemizi destekler niteliktedir.

Benlik saygısı değişkeninin, öğrencisi olduğu okul değişkeniyle ($r = -.16$) ve sosyo-ekonomik düzey değişkeniyle ($r = -.17$) $p < .001$ düzeyinde anlamlı ilişkilere sahip olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar ilgili denencelerimizi desteklemektedir.

2. Dindarlık Değişkeni İle Bazı Demografik Değişkenler Arasında Yapılan Tek-Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

2.1. Dindarlıkla Okul Değişkeni Arasındaki Tek-Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Tablo 1’de dindarlık değişkeni ile öğrencisi olduğu okul değişkeni arasında saptanan anlamlı ilişkinin ayrıntılı analizleri için Tek-Yönlü Varyans Analizi (F-testi-ANOVA) ve Tukey-HSD testi hesaplamaları yapılmıştır.

Tablo 2. Öğrencisi Oldukları Okul Değişkeni Açısından Öğrencilerin Dindarlık Ortalama Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi

		Kareler Toplamı	sd.	Kareler Ortalaması	F	p
Dindarlık	Gruplar arası	23306,553	4	5826,638	49.043	.001
	Gruplar içi	65343,818	550	118,807		
	Toplam	88650,371	554			

Tablo 2’de, beş farklı orta öğretim okuluna devam eden öğrencilerin dindarlık ortalama puanlarının aralarındaki farkın $p < .001$ düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir ($F_{4,550} = 49.04$). Bu anlamlılığın hangi okullar arasındaki farktan kaynaklandığını tespit edebilmek için çoklu karşılaştırma testlerinden biri olan Tukey HSD testi uygulanmıştır. Bu test sonucu Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3. Dindarlık Ortalama Puanları Açısından Öğrencilerin Devam Ettikleri Okul Değişkenine Uygulanan Tukey-HSD Testi Sonucu

Okul Adı	N	\bar{x}	İlkkurşun L.	Karataş L.	İHL	Fen L.	Ö. Yamanlar L.
<i>İlkkurşun Lisesi</i>	142	50,52					
<i>Karataş Lisesi</i>	88	42,06	*				
<i>İmam Hatip Lisesi</i>	130	58,30	*	*			
<i>Fen Lisesi</i>	158	42,04	*		*		
<i>Ö. Yamanlar Lisesi</i>	37	48,81		*	*	*	
Toplam	555	48,47					

* p<.05

Uygulanan Tukey-HSD Testi sonucuna göre, *İlkkurşun Lisesi* (N= 142, \bar{x} = 50.52) ile *Karataş* (N= 88, \bar{x} = 42,06), *İmam Hatip* (N= 130, \bar{x} = 58.30) ve *Fen* (N= 158, \bar{x} = 42,04) Liseleri arasındaki; *Fen Lisesi* ile *Özel Yamanlar Lisesi* (N= 37, \bar{x} = 48,81) arasındaki; *Özel Yamanlar Lisesi* ile *Karataş Lisesi* arasındaki ve *İmam Hatip Lisesi* ile *diğer liseler* arasındaki farkların p<.05 düzeyinde anlamlı olduğu saptanmıştır.

2.2. Dindarlıkla Sosyo-ekonomik Düzey Değişkeni Arasındaki Tek-Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Tablo 4. Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkeni Açısından Öğrencilerin Dindarlık Ortalama Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi

		Kareler Toplamı	sd.	Kareler Ortalaması	F	p
Dindarlık	Gruplar arası	1495,286	4	373,821	2,398	.04
	Gruplar içi	83550,869	536	155,878		
	Toplam	85046,155	540			

Tablo 4'te, farklı sosyo-ekonomik düzeylerdeki öğrencilerin dindarlık ortalama puanlarının aralarındaki farkın p<.04 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir

($F_{4,536} = 2.39$). Bu anlamlılığın hangi sosyo-ekonomik düzeyler arasındaki farktan kaynaklandığını tespit edebilmek için çoklu karşılaştırma testlerinden biri olan Tukey HSD testi uygulanmıştır. Bu test sonucu Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Dindarlık Ortalama Puanları Açısından Sosyo-ekonomik Düzey Değişkenine Uygulanan Tukey-HSD Testi Sonucu

Sosyo-ekonomik düzey	N	\bar{x}	Üst	Ortanın üstü	Orta	Ortanın altı	Alt
Üst	19	40,74					
Ortanın üstü	100	48,80					
Orta	344	48,61	*				
Ortanın altı	61	49,54	*				
Alt	12	52,53	*				
Toplam	541	48,60					

* $p < .05$

Uygulanan Tukey-HSD Testi sonucuna göre dindarlık ortalama puanlar açısından, sosyo-ekonomik düzeyi *üst* ($N = 19$, $\bar{x} = 40,74$) ile *orta* ($N = 344$, $\bar{x} = 48,61$), *ortanın altı* ($N = 61$, $\bar{x} = 49,54$) ve *alt* ($N = 12$, $\bar{x} = 52,53$) düzey arasındaki farklar $p < .05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur.

2.3. Dindarlık Değişkeni ile Yaş ve Cinsiyet Değişkenleri Arasındaki İlişkiye Ait Bulgular

Dindarlık değişkeni ile yaş ve cinsiyet değişkenleri arasındaki ilişkileri saptamak için korelasyon hesaplamaları yapılmış, dindarlık değişkeni ile yaş değişkeni arasında $p < .009$ düzeyinde anlamlı bir ilişki tespit edilirken ($r = .112$), cinsiyet değişkeni ile anlamlı bir ilişki saptanmamıştır ($r = -.05$, $p > .05$). Bu bağlamda, kız öğrencilerle ($\bar{x} = 49.17$, $S = 12.69$) erkek öğrenciler ($\bar{x} = 47.86$, $S = 12.75$) arasında dindarlık toplam puanları açısından anlamlı bir farklılığın olmadığı ifade edilebilir ($t = 1.20$, $p > .05$). Sonuç olarak, bu bulgular ilgili denencelerimizi desteklememiştir.

3. Benlik Saygısı Değişkeninin Bazı Demografik Değişkenlerle Yapılan Tek-Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

3.1. Benlik Saygısıyla Okul Değişkeni Arasındaki Tek-Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Tablo 1’de benlik saygısı değişkeni ile öğrencisi olduğu okul ve sosyo-ekonomik düzey değişkenleri arasında anlamlı ilişkilerin bulunduğunu gösterilmektedir. Bu ilişkilerin niteliğini daha iyi anlamak için Tek Yönlü Varyans Analizi (F-testi) ve Tukey-HSD testi uygulanmıştır.

Tablo 6. Öğrencisi Oldukları Okul Değişkeni Açısından Öğrencilerin Benlik Saygısı Ortalama Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi

		Kareler Toplamı	sd.	Kareler Ortalaması	F	p
Benlik Saygısı	Gruplar arası	474,924	4	118,731	5,094	.001
	Gruplar içi	12796,970	549	23,310		
	Toplam	13271,894	553			

Tablo 6’da, beş farklı orta öğretim okuluna devam eden öğrencilerin benlik saygısı ortalama puanlarının aralarındaki farkın $p < .001$ düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir ($F_{4,549} = 5.09$). Bu anlamlılığın hangi okullar arasındaki farktan kaynaklandığını tespit edebilmek için çoklu karşılaştırma testlerinden biri olan Tukey HSD testi uygulanmıştır. Bu test sonucu Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Benlik Saygısı Ortalama Puanları Açısından Öğrencilerin Devam Ettikleri Okul Değişkenine Uygulanan Tukey-HSD Testi Sonucu

Okul Adı	N	\bar{x}	İlkkurşun L.	Karataş L.	İHL	Fen L.	Ö.Yamanlar L.
İlkkurşun Lisesi	142	20,92					
Karataş Lisesi	88	19,73					
İmam Hatip Lisesi	130	19,36					
Fen Lisesi	158	18,41	*				
Ö. Yamanlar Lisesi	37	19,65					
Toplam	555	19,57					

* p<.05

Uygulanan Tukey-HSD Testi analizi sonucunda, benlik saygısı değişkeni açısından okullar arasındaki anlamlı farklılığın, *İlkkurşun Lisesi* (N= 142, \bar{x} =20,92) ile *Fen Lisesi* (N= 158, \bar{x} = 18,41) arasındaki anlamlı farktan kaynaklandığı saptanmıştır (p<.05).

3.2. Benlik Saygısıyla Sosyo-ekonomik Düzey Değişkeni Arasındaki Tek-Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Tablo 8. Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkeni Açısından Öğrencilerin Benlik Saygısı Ortalama Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi

		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Benlik Saygısı	Gruplar arası	457,613	4	114,403	4.836	.001
	Gruplar içi	12656,713	535	23,657		
	Toplam	13114,326	539			

Tablo 8’de, farklı sosyo-ekonomik düzeylerdeki öğrencilerin benlik saygısı ortalama puanlarının aralarındaki farkın $p<.001$ düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir ($F_{4,535}= 4.83$). Bu anlamlılığın hangi sosyo-ekonomik düzeyler arasındaki farktan kaynaklandığını tespit edebilmek için çoklu karşılaştırma testlerinden biri olan Tukey HSD testi uygulanmıştır. Bu test sonucu Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. Benlik Saygısı Ortalama Puanları Açısından Sosyo-ekonomik Düzey Değişkenine Uygulanan Tukey-HSD Testi Sonucu

Okul Adı	N	\bar{x}	Üst	Ortanın üstü	Orta	Ortanın altı	Alt
Üst	19	18,32					
Ortanın üstü	100	18,43					
Orta	344	19,61					
Ortanın altı	61	20,57		*			
Alt	12	23,29	*	*	*		
Toplam	541	19,57					

* $p<.05$

Uygulanan Tukey-HSD Testi hesaplamaları sonucunda, benlik saygısı değişkeni açısından anlamlı farklılıkların, sosyo-ekonomik düzeyi *üst* olan grup ($N= 19$, $\bar{x} = 18,32$) ile *alt* grup ($N= 12$, $\bar{x} = 23,29$) arasındaki; *ortanın üstü* olan grupla ($N= 100$, $\bar{x} = 18,43$) ile *ortanın altı* ($N= 61$, $\bar{x} = 20,57$) ve *alt* gruplar arasındaki ve *alt* düzeyi oluşturan grup ile *orta* grup ($N= 344$, $\bar{x} = 19,61$) arasındaki anlamlı farklardan kaynaklandığı tespit edilmiştir ($p<.05$).

3.3. Benlik Saygısı Değişkeni İle Yaş ve Cinsiyet Değişkenleri Arasındaki İlişkiye Ait Bulgular

Benlik saygısı değişkeni ile yaş ve cinsiyet değişkenleri arasındaki ilişkileri saptamak için korelasyon hesaplamaları yapılmıştır. Benlik saygısı değişkeninin hem yaş hem de cinsiyet değişkeni ile anlamlı bir ilişkiye sahip olmadığı saptanmıştır ($p>.05$). Bu bağlamda, kız öğrencilerle ($\bar{x} = 19.93$, $S= 5.33$) erkek öğrenciler ($\bar{x}=19.23$, $S= 4.51$) arasında benlik saygısı toplam puanları açısından anlamlı bir farklılığın olmadığı ifade edilebilir ($t= 1.64$, $p>.05$). Sonuç olarak, bu bulgular ilgili denencelerimizi desteklememiştir.

III. BÖLÜM

BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Araştırmanın bu bölümünde analiz edilen değişkenlere ait bulguların değerlendirilmesine, tartışma ve yorumuna yer verilmiştir.

Araştırmamızın temel amacı orta öğretim öğrencilerinde dindarlıkla benlik saygısı arasında bir ilişki olup olmadığının incelenmesidir. Birinci bölümde belirtilen denencelerden sonra öncelikle dindarlık, benlik saygısı ve demografik değişkenler arasındaki korelasyonlar hesaplanmış, sonra da dindarlık ve benlik saygısı değişkenlerinin ayrı ayrı demografik değişkenlerle ilgili analizleri yapılmıştır.

1. Dindarlık ile Benlik Saygısı Arasındaki İlişki

Dindarlık puanının bağımsız değişkenlerle olan korelasyon katsayılarının hesaplanmasında aralarında anlamlı bir ilişki beklediğimiz dindarlık değişkeni ile benlik saygısı ($r = -.00$; $p > .05$) arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüş ve dolayısıyla çalışmamızın temel denencesi desteklenmemiştir.

Bu konuda yapılan çalışmalar daha çok dindarlıkla benlik saygısı arasında ilişki olduğunu saptayan çalışmalardır. Krause (1995), dindarlık düzeyi yüksek olan kimselerin benlik saygılarının da yüksek düzeyde olduğunu belirtmiştir. Bagley ve Mallick (1997), dini katılımı daha aktif şekilde gerçekleştiren kimselerin benlik saygısının da daha yüksek olduğunu bulmuşlardır, Sherkat ve Reed dindarlığın yakınlarını kaybeden kimselerdeki bunalım üzerinde büyük bir etkisi olmasa da benlik saygısı üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu söylemişlerdir. Heintzelman ve Fehr, (1976); Top ve Chatwick, (2003), Smith, Weigert ve Thomas, (1979) da dindarlığın benlik saygısıyla pozitif yönde ilişkili olduğunu bulmuştur.

Ayrıca benlik saygısının belirleyicisi durumunda olduğu iyi yaşamla dindarlık arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla yapılan bir çok çalışmada da aralarında pozitif yönde ilişki saptanmış (Abdel-Khalek, 2006; Francis ve diğerleri, 2008; Frankel ve

Hewitt, 1994; Milevsky ve Levitt, 2004;), depresyon düzeyini ise azalttığı belirlenmiştir (Bonner, Koven ve Patrick, 2003; Braam ve diğerleri, 1997). Bu konuda ülkemizde yapılan çok az çalışmanın sonucu da dindarlıkla Benlik saygısı arasında pozitif yönde ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Şahin (2005), incelemesinde dindarlıkla benlik saygısı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğunu bulmuş, ayrıca dindarlığın benlik saygısını en yüksek düzeyde açıklayan bir değişken olduğunu tespit etmiştir. Eşer (2005:67), iman gelişim aşamaları ile benlik saygısı arasında; Sümertaş (2003:58), benlik tasarımı ile dinsel eğilim arasında, Hayta (2002), ibadetlerle ruh sağlığı arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu belirtmiştir.

Bu konuda yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde dindarlığın benlik saygısı düzeyini artırdığı sonucunu elde edenler, dindarlıkla benlik saygısı arasında ilişki olmadığı ya da negatif yönde ilişkili olduğu sonucunu ortaya koyanlardan daha fazladır (Johnson, Tompkins ve Webb, 2008:15).

Bunlar yanında bizim bulgularımızla benzer sonuçlara sahip olan çalışmalar da mevcuttur. Yapılan araştırmaların sonucunda; Aycock ve Noaker (1985), Bahr ve Martin (1983), Carol ve Markstrom, (1999), Fehr ve Heintzleman, (1977) ve James (2008), Dindarlıkla benlik saygısı arasında; Russo ve Dabul (1997), dini katılım ve kiliseye devam etme ile benlik saygısı arasında; Dezutter, Soenens ve Hutsebaut (2006), dindarlıkla psikolojik iyi yaşam arasında herhangi bir ilişkinin bulunmadığını belirtmişlerdir.

Denencemizde dindarlıkla benlik saygısı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki beklerken denencemizin desteklenmemiş olmasının nedeni öncelikle değişen bazı toplum değerleriyle birlikte insanın dine bakışının ve dinden etkilenim düzeyinin değişmesi, ergenlik dönemindeki bazı gelişimsel faktörler ve dini gelişim özellikleri olabilir.

Benlik saygısının oluşumunu etkileyen sadece din değildir. Bu şekillenmede ergen için önemli olan, gence kendisini değerli ve önemli hissettiren tüm faktör ve kişiler rol oynar.

Modern toplumda dinin oynadığı rol geçmiştekiyle aynı özelliklere sahip değildir. Daha önceki toplumlarda asla şüpheye düşülmeyecek gerçekler olarak kabul

edilen din, günümüzde seküler dünya görüşünü benimseyen kimseler için “menfaat”, “tercih” ya da “görüş” olarak kabul edilen, insanların kolaylıkla anlaşmazlığa düşebileceği “öznelleşmiş” fikirler olarak toplumsal yaşamdaki gücünü ve etkisini kaybetmiş bir durum göstermektedir (Berger, 1999). Özellikle günümüzde dinin modern yaşamın getirdiği koşullara uygun olmadığı, bilimle çeliştiği ve inanan kişilerin gerici olduğu görüşlerini savunan kimselerin sayısı az değildir. Dinin ve dindar insana bakışın geçirdiği bu değişim doğal olarak ergenin şekillenmesinde ya da benlik saygısının gelişiminde dinin etkili bir faktör olmaması sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Demirer (2006), günümüz gençliğine baktığımızda teknolojiyle iç içe olan, vaktinin büyük bir çoğunluğunu televizyon ya da bilgisayar başında geçiren, sık sık cep telefonu değiştiren, üzüntü ve sevinçlerini bile kısa mesaj şablonlarıyla birbirlerine ileten, marka ve moda akımlarıyla kendine kimlik oluşturmaya çalışan bir grupla karşı karşıya olduğumuzu ifade eder. Kitle iletişim araçları özellikle etkiye çok açık olunan ergenlik döneminde kurmacaya dayalı içeriklerin gerçek gibi algılanmasına neden olarak gençlerin görüş ve dünya algılarını da olumsuz etkileyebilir, izleyicilere diziler ve filmler aracılığıyla farklı yaşam biçimlerini seçenek olarak sunabilir, bunların gerçek gibi algılanmasını sağlayabilir (Serarslan, 2007). Hayranlıkların ve tutkunlukların bol olduğu ergenlik döneminde televizyon ve internetle bu kadar meşgul olması dolayısıyla hayran olduğu kişileri de film kahramanları, şarkıcılar, mankenler, sporcular vb. arasından seçecektir. Yapılan bir araştırmada model alma davranışı açısından konu değerlendirildiğinde, gençlerin % 72’sinin (yaklaşık her üç gençten ikisinin) televizyon dizilerindeki belli karakterleri model aldıkları görülmüştür (Erjem ve Çağlayandereli, 2006). Ancak daha çok magazin programlarında yer alan ya da şiddet içerikli filmlerle karşımıza çıkan, dans yarışmaları ya da pop star, gelin-kaynana vb. türü yarışmalarla hayatımıza giren kahramanlar, dini motifleri ya da geleneksel değerleri yansıtmaktan uzaktırlar. Ayrıca bilim sanat ve spor dünyasının toplumsal kurallardan ya da din kurallarından bağımsız, kendine özgü bir yaşam şekli vardır. Dolayısıyla bu durumlardan etkilenen gençlerin beklentileri, anlam arayışları, dinin onların hayatında yer aldığı kapsam da farklılık gösterecek, din gencin örnek aldığı bu yaşam

şekli karşısında bir engel niteliği taşıyacağı için genç tarafından geri plana atılacak ve benlik saygısının şekillenmesinde din önemli bir rol oynamayacaktır.

Bunlar dışında ergenlik dönemi gencin dine yaklaşımında diğer yaşam dönemlerinden daha farklı bir nitelik taşımaktadır.

Ergenlik dönemi bireyin alt benlik ve çevre baskısını bir arada yaşadığı bir dönemdir. Doyum arayan cinsel dürtüler benliği zorlarken bir yandan da çevrenin beklentilerine uyum sağlamak zorunluluğuyla benliğini yeniden düzenleme ve örgütlenme yoluna gider. Bunu yaparken de bir takım çatışmalar yaşar, özgürlüğü ve bağımsızlığı arar, sıradan biri olmak yerine herkesten farklı, dikkat çeken, değer gören biri olmak ister ve bunları yaşarken farklı gruplar, farklı düşünceler etrafında gidip gelir (Yörükoğlu, 2004:112-113). Bu bağımsızlık ve kimlik arayışı sırasında din, koyduğu kurallarla gencin bağımsızlık arzusunu sınırlayan bir görüntü çizebileceği için gencin dine yaklaşımı da olumsuz etkilenebilir. Ergenlik döneminde din ile kimlik arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmasında Kula (2002), dini hayat ile kimliğin bağımsızlık boyutu arasında negatif bir ilişki olduğu sonucunu elde etmiştir.

Din ergen tarafından içselleştirildiği ölçüde onun benlik saygısını da etkileyecektir. Ancak ergenlik dönemi bireyin başkalarıyla özdeşim kurduğu ve özdeşim kurduğu bu kişiler değiştikçe farklı roller takındığı, duygu ve düşüncelerinin sık sık değiştiği bir dönemdir. Bu durumda ergenin dine bakışı, dini konulardaki düşünce ve görüşleri de değişkenlik gösterecektir. Özdeşim kurduğu kişi dine yakın ise onu örnek alan ergen dini önemseyerek daha dindar olmaya çalışabilir ya da dini önemsemeyen bir kimseyle özdeşim kurduğunda onun gibi davranmaya gayret ederken din onun hayatında önemli bir yer tutmayabilir. Bu kadar değişken olan bir durumun taşıyacağı önemin gencin benlik saygısını etkileme gücüne sahip olmadığını düşünebiliriz.

Ergenlik dönemindeki bilişsel gelişimin artması dine duyulan ilgiyi ve dini şüpheyi de beraberinde getirdiğini daha önce belirtmiştik. Gencin dini olgunluğa ulaşmasında önemli bir basamak olan bu şüphe dönemi, gerekli eğitim verilmediğinde gencin dinden uzaklaşmasıyla sonuçlanabilir. İnsanlar arasında cahilce uygulanan batıl inanışlar, dinin sevgi yerine cezalandırıcı yönünün ön plana çıkarılması, gencin günahkarlıkla suçlanması, dini gruplar arasındaki farklı görüş ve

uygulamalar ve hatta çatışmalar, dini yorumlayan kimselerin aynı konudaki farklı çözüm önerileri, dini problemlerin çözümünde toplumsal gerçeklerle uyuşmayan ve akılcı olmayan bir takım yaklaşımlar gencin din konusuna bakışını olumsuz etkilemekte ve genç tarafından dinin hayatın içinde yer almayan bir olgu şeklinde algılanmasına ve gencin benlik oluşumunda başka faktörlerin ön plana çıkmasına neden olmaktadır.

Ergenlik dönemi, yeni arayışlara açık olunan geleneksel düşünce ve görüşlerin eleştirildiği, hatta zaman zaman büyüklerin eski kafalı olmakla suçlandığı bir dönemdir. Bu yenilik arayışı içindeki genç için din, önemini kaybetmiş bir görüntü oluşturabilir. Bunun yanında dinin siyasi ve ekonomik birçok problemin hatta geri kalmışlığın nedeni olarak gösterilmesi, kendisine bir hayat programı çizen gelecekle ilgili planlar yapan gencin geleceğinde ve gelişiminde sorun teşkil eden bir olgu olarak dini hayatından çıkarmasına neden olabilir.

Gelecek planları yapan ergen için benlik saygısını şekillendiren en önemli faktörlerden biri de akademik başarıdır. Lise döneminde bulunan genç birçok sınavla birlikte gelecekteki mesleğini belirlemede önemli bir yere sahip olan ÖSS için hazırlık yapmakta, geleceğe daha emin ve güvenli bakmak istemektedir. Bu alandaki başarısı onun kendine olan güvenini, kendilik değerini artırarak, benlik saygısını olumlu etkileyecek; başarısızlık ise hedeflerine ulaşmasını, ailesinin beklentilerini gerçekleştirmesini engellediği için kendisini değersiz ve önemsiz hissetmesine neden olacak, bu durum ise onun benlik saygısını olumsuz yönde etkileyecektir. Bu çalışma dönemi genç için dersane, okul, testler, sınavlar vs. içinde geçen yoğun bir çalışma dönemidir. Genci depresyona kadar sürükleyebilen bu yoğun tempoda genellikle ekonomik kaygılar ve toplumsal faydalar gencin geleceğiyle ilgili plan yapmasında dinden daha çok önem taşımakta, daha etkili olmaktadır.

Yine bu sıkıntılı dönemde ergenin benlik saygısını etkileyen en önemli faktör onun aile desteğidir. Ailenin dine bakışı gencin dine bakışını da şekillendirir ancak bununla birlikte genç din konusunda ailesinden çok arkadaşlarının etkisi altında kalmaktadır (Rosenberg, 1966). Bu durum ise gencin benlik saygısının gelişiminde arkadaş çevresinin önemli bir yer tuttuğunu gösterir.

2. Dindarlıkla Bazı Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler

2.1. Dindarlık ile Cinsiyet Arasındaki İlişki

Bulgularımızda dindarlık ile cinsiyet ($r = -.05$) değişkenleri arasında anlamlı bir korelasyonun olmadığı görülmüştür ($p > .05$).

Oysa din ile ilgili yapılan çalışmaların çoğunda kızların erkeklere göre daha yüksek bir dindarlık düzeyine sahip olduğu sonucu elde edilmiştir (Abdel-Khalek, 2006; Barry ve Nelson 2005; Demirkan, 2003:108; James, 2008). Milevsky ve Levitt (2004), dışadönük dindarlıkta kızlarla erkekler arasında hiçbir anlamlı fark bulamazken, kızların içedönük dindarlık puanının erkeklerden daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Meisenhelder (1986), çalışmayan kadınlarda dindarlıkla benlik saygısı arasında bir ilişki olduğu sonucuna ulaşırken dindarlığın bir işte çalışan kadınların benlik saygısını etkilemediğini tespit etmiştir. Mehmedoğlu (2004:137), dinin ibadet, etki, tecrübe, bilgi boyutlarında erkek grubunun ortalamasının kadın grubunun ortalamasıyla anlamlı düzeyde farklılaştığını belirtmiştir. Kaya (1998:116) erkeklerin dini tutum düzeyinin kızlardan daha yüksek olduğunu bulmuştur. Kula (2002) kızların dini hayat ortalamasıyla erkeklerin dini hayat ortalaması arasında anlamlı farklılıklar bulunduğunu, erkeklerin dini hayat ortalamasının kızlardan daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Yıldız (2006c:166) da elde ettiği bulgularda erkeklerin dindarlık puanının kızlardan daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Bazı çalışmalar ise bizim bulgularımızı destekler nitelikte sonuçlar içermekte, kızlarla erkekler arasında dindarlık puanları yönünden anlamlı bir farklılığın bulunmadığını belirtmektedir (Ayten, 2004:84; Eşer, 2005:50; Güler, 2007:129-134; Güner, 2006: 90; Özbaydar, 1970:62; Sümertaş, 2003).

Dindarlıkla cinsiyet ilişkisi konusunda görülen bu farklı sonuçlar hem dinlerin kadın ve erkeğe yüklediği farklı görevlerden hem de kültürlerin cinsiyete göre gösterdikleri farklı tutumlardan kaynaklanabilir. Genellikle Hıristiyan kültüründe yer alan çalışmalarda kadınların dindarlık oranı yüksek çıkarken bizim ülkemizde yapılan çalışmalarda ise erkeklerin dindarlık oranı daha yüksek bulunmuştur (Yıldız, 2006c:169). Ancak son yıllarda yapılan çalışmalara baktığımızda böyle bir farkın olmadığı göze çarpmaktadır.

Kız ve erkek öğrenciler arasında dindarlık konusunda anlamlı bir farkın bulunmamasının nedenini değişen toplumda kadın ve erkek dindarlığı ile ilgili algıların değişmesi ve ergenlik dönemi özellikleri açısından ele alabiliriz.

Ataerkil özelliklerin hakim olduğu toplumumuzda, her ne kadar İslam dini kadın ile erkeği eşit statüde kabul etse de uygulamada kadın erkeğin gerisinde, ikincil bir konumda tutulmuş ve toplumsal yaşamda bir çok kısıtlamalarla sınırlandırılmıştır. Uzun süre dindar bir kadına; eşine kadınlık yapan, ona itaat eden, çocuğuna anne olan, görev ve sorumlukları evin içiyle sınırlı olan hatta sadece bedeninin değil sesinin de saklanması gerektiği yargısı ile yaklaşmıştır.

Bir tarikata üye olan dindar kadınların toplumsal ve sosyo-ekonomik yönleriyle ilgili olarak yapılan bir çalışmada kadınların anket sorularına verdikleri yanıtlar oldukça dikkat çekicidir. Örneklem grubunun % 98'i tesettürün hem kadının iffetini koruması hem de erkeğin korunması için şart olduğunu ifade etmiş, sadece % 2'si bu zorunluluğun günümüz şartlarında ortadan kalkabileceğini söylemiştir. % 45.3'ü yabancı erkeklerle aynı ortamda bulunmaktan çoğunlukla uzak durduklarını, % 40.7'si başka erkeklerin bulunduğu ortama katılmanın kesinlikle haram olduğunu, % 12'si ise bu tür ortamlarda bazen bulunmadıklarını söylemişlerdir. Bunların arasında yabancı kadınların ve erkeklerin bir arada bulunduğu ortamların ahlaka aykırı olduğunu ifade edenler olmuştur. Ayrıca ankete katılanların % 40'ı kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olduğunu söylerken, % 51.3'ü kadınla erkeğin eşit olmadığını, erkeğin kadına göre daha üstün olduğunu belirtmiştir. % 61'i kişisel bir tercih olarak kadının çalışabileceğini ancak bu çalışma sırasında geleneksel kadın rolünü de yerine getirmesi gerektiğini, % 36'sı ise kadının çalışmasının dine uygun olmadığını söylemiştir (Kaya, 2007:57-60).

Ancak bunun yanında değişen toplumda dindar kadının eğitim düzeyinin yükselmesi, çalışma hayatına katılması toplumsal statüde kadının erkekle eşit haklar araması sonucunu da beraberinde getirmiştir. Bu değişim sırasında kadının bir takım dini kalıplardan uzaklaşması, çalışma ve öğrenim hayatı içinde dinin bazı emir ve yasaklarını yerine getirememesi kendisini dindar olarak algılamasında bir azalmaya neden olabilir.

Aynı zamanda dini konularda yeterli bilgi verilmediğinde dini sadece şekil ve geleneklerden ibaret zanneden kişiler tarafından namus ve ayıp kavramlarının kadın dindarlığının bir parçası olarak gösterilmesi, kız çocuklarına hala baskı uygulanması, bir takım çevrelerce toplumsal eğitimsizliğin bir sonucu olan ataerkil baskının sanki dinin kendisinde varmış gibi aktarılması ailelerin dine bakışını da etkilemekte; kızlarını ve oğullarını dinden bağımsız bir ahlak anlayışı içinde yetiştirme tutumu sergileyebilmektedirler. Bu durumun da kız çocuklarının dine yaklaşımlarını ve dini algılarını etkilediği düşünülebilir.

Ayrıca üniversiteye giriş aşamasında ve beden imgesinin çok önemli olduğu bir dönemde bulunan kız öğrencilerin tesettür gibi bazı dini konuların gündeme taşınmasındaki siyasi çalkantıların ve bazı polemiklerin veya dini sadece şekilden ya da sadece başını örtmekten ibaret sayan bir görüntünün etkisinde kalarak çatışmalardan uzaklaşma kaygısıyla dine dayalı olmayan bir yaşam şekli benimseme yoluna gidebileceği de düşünülebilir. Bu durumda din kızlarla erkeklerin benlik saygılarını etkilemede cinsiyetler arası anlamlı bir farklılığın çıkmasını sağlayacak etkiyi taşımamaktadır.

2.2. Dindarlık ile Okul Değişkeni Arasındaki İlişki

Beş farklı orta öğretim okuluna devam eden öğrencilerin dindarlık ortalama puanlarının aralarındaki farkın $p < .001$ düzeyinde anlamlı olduğu sonucu elde edilmiştir ($F_{4,550} = 49.04$). Bu anlamlılığın hangi okullar arasındaki farktan kaynaklandığını tespit edebilmek için çoklu karşılaştırma testlerinden biri olan Tukey HSD testi uygulanmıştır. Bu test sonucu Tablo 3’de sunulmuştur. Uygulanan Tukey-HSD Testi sonucuna göre, *İlkkurşun Lisesi* ($N = 142$, $\bar{x} = 50.52$) ile *Karataş* ($N = 88$, $\bar{x} = 42.06$), *İmam Hatip* ($N = 130$, $\bar{x} = 58.30$) ve *Fen* ($N = 158$, $\bar{x} = 42.04$) Liseleri arasındaki; *Fen Lisesi* ile *Özel Yamanlar Lisesi* ($N = 37$, $\bar{x} = 48.81$) arasındaki; *Özel Yamanlar Lisesi* ile *Karataş Lisesi* arasındaki ve *İmam Hatip Lisesi* ile diğer liseler arasındaki farkların $p < .05$ düzeyinde anlamlı olduğu saptanmıştır.

Okulun ergen gelişimindeki etkisine çalışmamızın ilk bölümünde değinmiştik. Okul aileden aldığı değerler siteminin pekişmesine katkıda bulunan bunun yanında genci yönlendirebilen bir kurum olma özelliği taşımaktadır.

Bagley ve Mallick (1997), Katolik okullarındaki öğrencilerle halka açık diğer okullara devam eden öğrencilerin dini katılımları ve sonuçları konusunda okul farkı olmadığını belirtmiştir. Ancak ülkemiz için düşündüğümüzde dindarlıkla öğrenim görülen okul arasındaki ilişkinin varlığı başka çalışmalarda da ortaya konulan bir sonuçtur (Kaya, 1998:236; Kula, 2002; Mehmedoğlu, 2004:133; Yıldız, 2006c:178). Bu fark, ülkemizdeki genel liselerle İmam Hatip Liseleri arasındaki eğitim şekli ve bu okullara çocuklarını gönderen ailelerin sosyo-kültürel yapısından kaynaklanmaktadır. İmam Hatip Lisesi, dini eğitim veren bir okul olması dolayısıyla öğrencilerin dindarlık düzeylerini etkileyen bir niteliğe de sahiptir.

Çocuklarını dini ve ahlaki değerlere göre yetiştirmek isteyen anne babalar, çocuklarının resmi kanalla güvenilir bir şekilde dini bilgileri kazanmalarını sağlayacak olan İmam Hatip Liselerini tercih etmektedirler (Cebeci, 2004). Bu durumda İmam Hatip Lisesine gelen öğrencilerin zaten dindar ailelerin çocukları olduğu da düşünülebilir.

İmam Hatip Lisesi dışındaki diğer okullarda bulunan öğrencilerin dinden çok uzak olan ailelerin çocukları olduğu iddiasında bulunamayız. Temel inançlara bağlılığını devam ettiren gençlerimizin sayısı oldukça fazla olmakla birlikte dine karşı ilgisiz veya olumsuz tutum takınanlar da mevcuttur (Hökelekli, 2002). Ergenin dini yapısının oluşumunda aileden aldığı değerler önemli bir yer tutar. Ancak ailenin bu önemine rağmen gencin daha az ya da daha çok dindar olması konusunda arkadaş grupları aileden daha büyük bir etkiye sahiptir (Rosenberg, 1966).

Ayrıca okullar aileden alınan dini değer ve alışkanlıkların devam ettirilmesine ve dini sosyalleşmeye uygun bir ortam da sunmamaktadır (Hökelekli, 2002). Bu durumda İmam Hatip Liselerinin ergenlerin dindarlığı üzerindeki etkisinin genel liselerden daha fazla olduğunu söyleyebiliriz.

2.3. Dindarlık ile Yaş Değişkeni Arasındaki İlişki

Dindarlıkla, yaş değişkeni ($r = .11$) $p < .009$; düzeyinde anlamlı bir korelasyon saptanmıştır. Dolayısıyla, 'dindarlıkla yaş değişkeni arasında anlamlı bir korelasyon yoktur' yönündeki denencemiz desteklenmemiştir.

Sümertaş (2005:71), dindarlıkla yaş değişkeni arasında anlamlı bir korelasyon bulunmadığını belirtirken; Kula, (2002); Mehmedoğlu, 2004:134, Özbaydar, (1970:50-53) ve Yıldız, (2006c:173); yaptıkları çalışmalarda dindarlıkla yaş değişkeni arasında anlamlı korelasyon bulunduğunu tespit etmişlerdir. Patrick ve Kinney (2003) ise yaş açısından bakıldığında farklı yaşlarda bulunan yetişkinlerin benzer derecelerde benzer inançları paylaştıklarını, ancak daha yaşlı olan yetişkinlerin daha yüksek düzeyde dini inanca sahip olduklarını ortaya koymuştur.

Dindarlık ve yaş arasındaki korelasyonun varlığını gösteren çalışmalardaki örneklem grubu farklı yaş dönemlerini kapsadığından bu yaş dönemlerinin belirleyici özelliklerine göre aralarında anlamlı farklılıkların bulunması beklenebilir. Ancak bizim çalışmamız orta öğretim döneminde bulunan ve genel olarak 15-18 yaşlar arasındaki öğrencilerden oluşmaktadır. Bu yaşlar psiko-sosyal, fiziksel, bilişsel, duygusal ve dini gelişim açısından ergenlik dönemine özgü özelliklerin görüldüğü bir dönem olduğundan bu yaş sınırındaki bireylerin benzer özellik göstereceği bu nedenle dindarlıkla yaş değişkeni arasında bir korelasyonun bulunmayacağı düşünülmüştür.

Ortalama yaşlar açısından okullar arasında farkların anlamlı olup olmadığını saptamaya yönelik uygulanan F-Testi analizleri sonucunda $p < .000$ düzeyinde anlamlı bir sonuç elde edilmiştir ($F_{4,540} = 61.81$).

Ancak ortaya çıkan bu farklılığın nereden kaynaklandığını tespit etmek için uygulanan Tukey-HSD Testi sonucuna göre okulların yaş dağılımı şu şekildedir. İlkurşun Lisesi ($N = 138$, $\bar{x} = 16,00$), Karataş ($N = 86$, $\bar{x} = 16,88$), İmam Hatip Lisesi ($N = 130$, $\bar{x} = 17,32$), Fen Lisesi ($N = 155$, $\bar{x} = 15,82$), *Özel Yamanlar Lisesi* ($N = 36$, $\bar{x} = 16,81$).

İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin (N=130, $\bar{x}=17,32$) yaş ortalamasının diğer okullardaki öğrencilerin yaş ortalamasıyla kıyaslandığında anlamlı bir şekilde en yüksek düzeyde olduğu bulunmuştur ($p<.05$).

Buna göre din eğitimi verilen ve dindarlık düzeyi yüksek olan bir okuldaki yaş sınırının diğerlerinden daha yukarıda olması yaş arttıkça dindarlığın arttığı izlenimi veren bir sonuç ortaya koymaktadır.

Bahadır (2002b) dini şüphenin yaşla ilişkisini belirlerken dini şüphenin en yoğun olarak başladığı dönemin 14-15 yaş aralığına karşılık geldiğini 16-17 yaş döneminin dini şüphelerin en az ortaya çıktığı yaş aralığı olduğunu, 18. yaştan itibaren dini şüphede bir düşüşün başladığını, 20 yaşlarında tamamen kaybolduğunu belirtmiştir. Bu bulgudan hareket ettiğimizde İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin (N=130, $\bar{x}=17,32$) yaş ortalamasının diğer okullardaki öğrencilerin yaş ortalaması düzeyinden yüksek olması yanında, alınan dini eğitimin de etkisiyle dini şüphelerin en az olduğu bir yaş dönemini içermesi dindarlık düzeyini yükseltmiş olabilir. Bu bağlamda denencemizin aksine dindarlıkla yaş değişkeni arasında bir ilişki olduğunu kabul edebiliriz.

2.4. Dindarlık ile Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkeni Arasındaki İlişki

Sosyo-ekonomik düzey değişkeni açısından öğrencilerin dindarlık ortalama puanları arasındaki farklılığın anlamlılık düzeyine dair varyans analizi sonucunda farklı sosyo-ekonomik düzeylerdeki öğrencilerin dindarlık ortalama puanlarının aralarındaki farkın $p<.04$ düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir ($F_{4,536}= 2.39$). Bu anlamlılığın hangi sosyo-ekonomik düzeyler arasındaki farktan kaynaklandığını tespit edebilmek için çoklu karşılaştırma testlerinden biri olan Tukey HSD testi uygulanmıştır. Bu test sonucunda dindarlık ortalama puanlar açısından, sosyo-ekonomik düzeyi *üst* (N= 19, $\bar{x}= 40,74$) ile *orta* (N= 344, $\bar{x}= 48,61$), *ortanın altı* (N= 61, $\bar{x}= 49,54$) ve *alt* (N= 12, $\bar{x}= 52,53$) düzey arasındaki farklar $p<.05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur.

Ayrıca sosyo-ekonomik düzeyle dindarlık arasında negatif yönde $p<.05$ düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmakta, Sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe

dindarlık azalmaktadır. Ulaştığımız bu sonuç Kula, (2002)nın elde ettiği sonuçla benzerlik gösterir. Ancak Kaya, 1998:122; Sümertaş (2003:71); Şengül, 2007; Yıldız, (2006c:177), dindarlıkla sosyo-ekonomik düzey değişkeni arasında bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Eşer (2005) ise çalışmasında sosyo-ekonomik düzey ile iman gelişimi arasında pozitif yönde anlamlı ve bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.

Sosyo-ekonomik düzey bireyin toplumdaki statüsünün belirlenmesi, açısından önemli bir yer tutar. Ancak din ve sosyo-ekonomik durum arasındaki ilişkiye sadece din ya da ekonomi açısından bakmayıp toplumsal şartlar açısından da ele almalıyız. Sinanoğlu (2003)'nun yaptığı bir çalışmada 197 denek dinin zenginleşmeye karşı fakirliği övdüğü düşüncesine katılmazken kırsal kesime doğru gidildikçe katılanların sayısında artış görülmüştür. Sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olanlar sosyal değişmeye daha yatkın ve daha bireysel bir dindarlığı benimserken kırsal kesimlerde kalanlar, alt ve orta sosyo-ekonomik düzeye sahip olanlar daha geleneksel bir dindarlık anlayışına sahiptir (Yapıcı, 2007).

“Malı pek çok seviyorsunuz” (Fecr 20) “Altın ve gümüşü yığıp da onları Allâh yolunda harcamayanlar var ya, işte onlara acı bir azâbı müjdele!” (Tevbe 34), “Ey inananlar, mallarınız ve çocuklarınız sizi Allâh'ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar ziyana uğrayanlardır” (Münafikun 9), “Hayır, (Rabbinin bu kadar iyiliğine rağmen yine) insan Kendini zengin (kendine yeterli) gördüğü için, azar” (Alak 6-7), “Mallarınız ve canlarınız hususunda deneneceksiniz; sizden önce kendilerine Kitap verilenlerden ve ortak koşanlardan çok incitici (sözler) duyacaksınız. Ama sabreder, korunursanız; işte bunlar, yapmağa değer işlerdendir” (Al-i İmran 186) gibi ayetlerle dünya malının gelip geçiciliğinin, dünya zenginliğinin insanı Allah'ı anmaktan uzaklaştıran unsurlar olduğunun vurgulanması sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan insanların dini açıdan kendini değerli kabul etmesini ve ahirette alacağı daha büyük bir karşılık beklentisiyle kaderine razı olma ve Allah'a teslim olma durumunu da beraberinde getirebilir. Bu da dindarlık düzeyinin yükselmesine neden olabilir.

Bunun yanında kibirden uzak durmak ve alçakgönüllü olmak dinde övülen bir başka niteliktir. Sosyo-ekonomik gücü olmayan kimseler kendilerinden daha iyi

durumda olan kişiler karşısında onlarla aynı imkanlara sahip olamama durumunda tevazu sahibi olma düşüncesini benimseyerek ve yine ahirette ulaşacağı bir zenginliği umut ederek daha dindar bir tutum geliştirebilirler.

Sosyo ekonomik düzeyin düşüklüğünü bir sosyal yoksunluk olarak kabul ettiğimizde bu sosyal yoksunluğun bireyin dindarlığı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ve yoksunluk yaşayan kimselerin dine daha aktif bir bağlılık gösterdiğini söyleyebiliriz. Bunu yaparken birey yoksunluğa gösterdiği tepkiyle din kaynaklı başa çıkma yöntemi kullanmakta yüce güce sığınma yoluyla çeşitli isteklerinin engellenmesi hissini gidermektedir (Argyle ve Beit-Hallahmi, 2004).

Ekin (2002), dünya zenginliğinin kişinin aklı ve duyguları üzerinde negatif baskı yaptığını, Kur'an'a göre ise kendine yeterli olma duygusunun Allah'a isyan etmeyi, başkaldırı ve isyanı beraberinde getirdiğini, ebedilik düşüncesiyle ölümü ve ahireti unutturduğunu belirtmektedir.

3. Benlik Saygısıyla Bazı Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler

3.1. Benlik Saygısıyla Okul Değişkeni Arasındaki İlişki

Beş farklı orta öğretim okuluna devam eden öğrencilerin benlik saygısı ortalama puanlarının aralarındaki farkın $p < .001$ düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür ($F_{4,549} = 5.09$). Bu anlamlılığın hangi okullar arasındaki farktan kaynaklandığını tespit edebilmek için çoklu karşılaştırma testlerinden biri olan Tukey HSD testi uygulanmıştır. Bu test sonucu, benlik saygısı değişkeni açısından okullar arasındaki anlamlı farklılığın, *İlkkurşun Lisesi* ($N = 142$, $\bar{x} = 20,92$) ile *Fen Lisesi* ($N = 158$, $\bar{x} = 18,41$) arasındaki anlamlı farktan kaynaklandığı saptanmıştır ($p < .05$). Bu iki okul arasındaki anlamlı fark, öğrencilerin benlik saygısının oluşmasında etkili olan durumların her iki grupta da farklı nitelikler göstermesinden kaynaklanabilir.

İlkkurşun Lisesi öğrencilerinin geneline doğudan batıya göç etmiş olan, eğitim düzeyi düşük ve sosyo-ekonomik açıdan yetersiz olan ailelerin çocukları oluşturmaktadır. Hatta bu çocukların bir kısmı okul dışında çalışmak zorunda kalmaktadır. Aile tutumlarına baktığımızda geneli otoriter tutum sergileyen ailelerdir. Öğrenciler arasında ailesinden baskı ve şiddet görenler de mevcuttur.

Bu okula gelen öğrencilerin çoğunluğu, ilköğretimin 8. sınıfı sonunda uygulanan OKS sınavında puanla öğrenci alan okullara girebilmek için gerekli puanı alamayan ve başarı düzeyleri düşük olduğu için bu okulu tercih etmek zorunda kalan çocuklardan oluşmaktadır. Üniversiteye giriş sınavlarında da başarılı olan öğrenci sayısı çok azdır.

Fen Lisesi ise ilköğretim sonunda öğrencilerin girebilmek için yarıştığı, burada ders veren öğretmenlerin bile sınavla alındığı, başarı düzeyi oldukça yüksek olan bir okul konumundadır. İzmir Fen Lisesi 1986 yılından 2004 yılına kadar ÖSS'de tüm puan türlerinde aralıksız (18 yıl) Türkiye 1.'si olmuştur. Ulusal ve uluslararası bilim olimpiyatlarında ve TÜBİTAK proje yarışmalarında en çok madalya alan ve 355 madalya ile devlet liseleri arasında birinci olan okuldur. Hazırladığı projelerle de yurt dışında pek çok ödül kazanmıştır. Okulun öğrencilerinin tamamına yakını yatılı okumaktadır ve okulda birçok aktiviteye katılma şansı bulmaktadırlar. Lisenin, Ege Üniversitesi kampüsünün içerisinde, merkezi bir yerde bulunması öğrencilerin olimpik havuz ve kütüphane gibi üniversitenin imkanlarından yararlanmalarını kolaylaştırmaktadır (Vikipedi, 2007).

Ergen gelişimi içinde bu özellikleri değerlendirdiğimizde Fen Lisesinde okuyan bir öğrencinin benlik saygısının İlkurşun Lisesinde okuyan bir öğrenciye göre daha yüksek olması beklenmektedir. Çünkü birçok araştırma anne baba tutumlarının (Kapıkıran, 1993:76, Torucu, 1990:84) sosyo-ekonomik farklılıkların ve akademik başarının (Bleyth ve Milner, 1998:12-14; Çiğdemoğlu, 2006:82; Ercan, 1998:23-24; Erdinç, 1995:102; Frerichs, 1971; İkiz, 2000:35; Somunoğlu, Kısakürek ve Kuzu, 2007; Yenidünya, 2005:136) benlik saygısı düzeyini etkilediği sonucunu ortaya koymuştur.

Benlik saygısının gelişimindeki temel unsurlardan biri kişinin kendisini başkasıyla kıyaslaması sonucunda kendi değer ve yeteneklerinin farkında olmasıdır. Bu kıyaslama sonucunda Fen Lisesi öğrencileri en üst derecede başarıların sahibi olmakla yeteneklerinin de farkında olacak ve başkalarından daha üstün niteliklere (zeki olmak, başarılı olmak gibi) sahip olduğunu görmek benlik saygısını diğer lise öğrencileriyle kıyaslandığında daha üst düzeye çıkaracaktır.

Ayrıca ergenlik dönemi hayali bir hayran kitlesinin oluşturulduğu dönemdir. Ancak bu lisede okuyan öğrenciler, pek çok kişinin onların yerinde olmak için yarıştığının, insanların bu başarılarından övgüyle söz ettiğinin ve gerçek hayran kitleleri oluştuğunun da farkındadırlar. Bu durum onların benlik saygısını olumlu olarak etkilemektedir.

İlkkurşun Lisesi öğrencileri otoriter aile tutumlarının hakim olduğu evlerde yaşarken (Bunlar arasında bir kız öğrenci ailesine haber vermeden bir gün okula gelmediği için baba tarafından kemerle dövülmüş, saçları kazınarak günlerce okula gönderilmemiştir). Arkadaşlık ilişkilerinin ve etkilerinin ergenin benlik saygısı gelişiminde çok etkili olduğu böyle bir dönemde Fen Lisesi öğrencileri yatılı okulda arkadaş gruplarıyla daha bağımsız hareket etme ve kendi yeteneklerini kullanma imkanı bulmaktadırlar. Bu da onların benlik gelişimini olumlu etkilemektedir.

3.2. Benlik Saygısıyla Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkeni Arasındaki İlişki

Farklı sosyo-ekonomik düzeylerdeki öğrencilerin benlik saygısı ortalama puanları arasındaki farkın $p < .001$ düzeyinde anlamlı olduğu görülmüş ($F_{4,535} = 4.83$) ve bu anlamlılığın, sosyo-ekonomik düzeyi üst olan grup ($N = 19$, $\bar{x} = 18,32$) ile alt grup ($N = 12$, $\bar{x} = 23,29$) arasındaki; ortanın üstü olan grupta ($N = 100$, $\bar{x} = 18,43$) ile ortanın altı ($N = 61$, $\bar{x} = 20,57$) ve alt gruplar arasındaki ve alt düzeyi oluşturan grup ile orta grup ($N = 344$, $\bar{x} = 19,61$) arasındaki anlamlı farklardan kaynaklandığı tespit edilmiştir ($p < .05$).

Çetin ve diğerleri (2004:96), ergenlerin ruhsal sorunlarıyla ilgili gerçekleştirdikleri bir durum saptama çalışmasında sosyo-ekonomik düzeyin benlik kavramına bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Ancak sosyo ekonomik düzeyin benlik saygısıyla ilişkisini gösteren başka bir çok çalışma yapılmıştır (Çakır ve Palabıyıkoglu, 1997, Demiriz ve Öğretir, 2007; Rosenberg ve Pearlin, 1978; Torucu, 1990:13, Whitbeck ve diğerleri, 1991; Yeşilyaprak, 1993).

Sosyo-ekonomik düzey çocukluktan itibaren bireyin şekillenmesinde önemli bir rol oynar. Ergenlik döneminde bu durum çok daha önemli hale gelmektedir.

Çünkü ergen artık toplumsal sınıf farklılıklarının, hangi toplumsal sınıfta bulduklarının, ailenin ekonomik gücünün ne düzeyde olduğunu, bu gücün kendisini gerçekleştirme aşamasında ona ne kadar yeterli olacağını ya da olmayacağını farkına varmış durumdadır.

Ergen, benliğini oluşturan fikirlerini, algı ve isteklerini, kendi yeteneklerini, sahip olmak istediklerini, kendi akran grubuyla paylaşımlarını vb. durumları ailesinin sahip olduğu ekonomik duruma göre belirlemek zorundadır.

Benlik saygısı gelişimi aşamasında yer alan kendisini başkasıyla kıyaslama sırasında sosyo-ekonomik düzeyin yüksekliği kendisi için önemli olan kişilerden aldığı değerli ve önemli olduğuna dair geri bildirimler ergenin kendine olan güvenini ve benlik saygısını yükseltebilir. Ekonomik gücü iyi olan bir öğrencinin arkadaşlarıyla daha fazla vakit geçirmesi, çeşitli spor, sanat, eğlence vb. etkinliklere katılması ergenin kendi kendisine yettiği inancını güçlendirdiği, arkadaşlarından gördüğü ilginin bir geri bildirim olarak ona değerli olduğu izlenimini verdiği ve bu durumun onun benlik saygısı gelişimine yardım ettiği düşünülebilir. Oysa sosyo ekonomik düzeyi düşük olan bir ergen maddi yetersizlikler içinde her istediğini yapamayacak, imkanları kısıtlanacak ve yeteneklerini kullanma şansı azalacak bu da kendisini kısıtlanmış ve engellenmiş hissetmesine neden olacaktır. Bu engellenme duygusu ergenin umutsuzluğa kapılarak kendisini yetersiz hissetmesine yetersizlik duygusu ise ergenin kendisini değersiz algılamasına ve beraberinde benlik saygısının düşmesine neden olur.

Ayrıca sosyo-ekonomik düzeyin yüksek olması akademik başarı açısından da öğrencinin desteklenmesine yardımcı olmaktadır. Özellikle üniversiteye giriş sınavı için hazırlık aşamasında olan ergenlerin dersane, özel ders, çalışmak için gerekli dokümanlar vb. konularda gerekli desteği alabilmesi ailenin ekonomik gücüne bağlıdır. Zaten tek başına bir stres kaynağı olan bu hazırlık döneminde gerekli desteği alamaması öğrencinin gelecekle ilgili hedefleri konusunda umutsuzluğa kapılmasına, arkadaşlarıyla kendisini kıyasladığında hissettiği yetersizlik ve eksiklik duygusu benlik saygısının düşmesine neden olacaktır. Ancak ekonomik güce sahip ailelerin çocukları aile desteğini daha fazla algılayarak kendilerini daha değerli ve

önemli hissedeceğinden, ayrıca başaracaklarına olan inançları daha yüksek olabileceğinden bu durum benlik saygılarını da olumlu etkilemektedir.

Bunlar yanında ergenlik beden imgesinin önemli olduğu bir dönemdir. Ergen güzel giyinmek, güzel görünmek ister. Giyimi, saçını, makyajını vb. dış görünüşü ailenin sosyo-ekonomik düzeyine bağlı olarak daha iyi veya daha kötü durumda olabilir. Akranlarıyla kıyasladığında bu dış görünüşün onlardan daha iyi olduğunu algılaması benlik saygısını artırırken, onlar kadar güzel niteliklere sahip olmadığını ve beğenilmediğini düşünmesi bir ergenin benlik saygısı düzeyini azaltabilir. Bununla birlikte karşı cinsle kurulan arkadaşlıklarda da bu beğenilme zorunluluğu ergenin bu arkadaşlıklarda başarılı ya da başarısız olmasını beraberinde getirmekte dolayısıyla benlik saygısı bu durumdan da etkilenmektedir.

Sosyo-ekonomik düzey, ailelerin çocuklarına karşı tutumlarını da yönlendirir. Farklı sosyo-ekonomik düzeylere sahip aileler farklı kültürel özellikler taşıyacağından çocuklarına uygulayacakları eğitim şekli de farklı olacaktır (Torucu, 1990:84). Sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan aileler çocuklarına daha çok sevgi ve ilgi göstermekte daha az otoriter tutum uygulamaktadır (Öztürk, 1991:2). Çünkü eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik düzeye bağlı olarak yükselmekte, daha yukarıdaki bir sosyal statüde bulunan aileler çocuklarının eğitimi ve gelişimi için daha özel planlar yapmakta, çocuklarını daha iyi şartlarda yetiştirmeye gayret etmektedirler (Yıldız, 2006b). Ailenin bu davranış ve tutumu da çocuğun kendisini değerli hissetmesini, daha bağımsız hareket etmesini sağlayacağı için benlik saygısının yükselmesine neden olmaktadır.

3.3. Benlik Saygısıyla Yaş Değişkeni Arasındaki İlişki

Benlik saygısı değişkeni ile yaş değişkeni arasındaki ilişkiyi saptamak için yapılan korelasyon hesaplaması sonucu benlik saygısı değişkeninin yaş değişkeni ile anlamlı bir ilişkiye sahip olmadığı saptanmıştır.

Ergenlik döneminde görülen fiziksel, zihinsel sosyal ve duygusal gelişim özelliklerine baktığımızda benlik saygısının yaş büyüdükçe artacağı denencesini öne sürmüştük. Çünkü Ergenliğin ilk yılları, bedeninin hızla geliştiği, bu gelişmeyle

birlikte bireyin benliği ve bedeni hakkında yargılarda bulunduğu ve kaygılarının arttığı bir dönemdir. Ruhsal savunma mekanizmaları bu dönemde oldukça belirgin olan dürtüsel uyanışlar karşısında yetersiz kaldığından uyumsuzluklar belirir. Duygusal ve zihinsel olarak bir birey olduğunu fark eden ergen, artık kendini ispatlama mücadelesi verir ve böylece gençlik krizleri ortaya çıkar (Parman, 2008:43). Değişen hormonların etkisi daha hassas davranmalarına neden olur. Bazen kişisel nitelikleri ya da kusurları hakkında abartılı bir şekilde kaygılanarak içine kapanık olabilirler (U.S. Department of Education, 2005:6). Ergenlik döneminde bir yandan fiziksel görünüş ve beden imajı büyük bir önem kazanırken, diğer yandan hormonlardaki değişimlerin neden olduğu sivilce kilo problemi gibi çeşitli sıkıntılar yaşanır. Bu dönemde ergen hem çevresi tarafından beğenilmek ve ilgi görmek ister, hem de kendisinin oldukça “çirkin” ve “yetersiz” olduğunu düşünebilir. Cinsiyet hormonları sisteminin fizyolojik olarak gelişmesiyle dürtülerde yoğunlaşma görülür. Bu durum ergenin benliğiyle ilgili sorunlar yaşamasına ve kişilik oluşumunda gerilemeyle karşılaşmasına neden olur (Şenol, 2006:18). Kendisini bedenine yabancı hisseden ergen aynı zamanda bedeninden utanır ve huzursuzluk hisseder. Bağımsızlık mücadelesi dolayısıyla aileden uzaklaşır. Karşı cinse duyulan ilgi karşısında kendini ifade edememe, utanma, çekinme ve toplumun koyduğu kural ve kısıtlamalar, kendisi için bir hayat felsefesi belirleme çabası gibi durumlar ergende gerilim yaratır (Tan, 2000:63-64). Ergen, kendi kaderini tayin etmeye ve bağımsız olmaya çalışırken başkalarına bağımlı olduğunu fark etmesi başka bir problemdir. Bu durum gelişimsel zorluklarla birleşince öfke ve saldırganlığa neden olabilir (Kesen, Deniz ve Durmuşoğlu, 2007).

Arkadaşları, anne babası ve ailenin diğer fertleri hakkındaki gerçek hisleri de sık sık değişiklik gösterir (Kulaksızoğlu, 2001:67; U.S. Department of Education, 2005:7). Ergenlik döneminde kimlik duygusuna karşılık gençlerin aynı zamanda bir rol karışıklığı yaşadığı görülür (Crain, 1987). Bu dönemde çok çabuk kurulan ve aynı çabuklukta sona eren ilişkiler söz konusudur.

Ergen, önceden kabul edilen fikirleri, değerleri ve inançları sorgulayarak, farklı inanç sistemlerini ve hayat tarzlarını keşfetmeye, daha iyi olana ulaşmaya çalışır. Kriz dönemi bu sorgulamadan vazgeçip toplumun sahip olduğu inanç ve değerler sistemine bağlılıkla sona erer (Arslan ve Arı, 2008).

Erken ve ileri dönemler olarak ele aldığımız ergenlik döneminde genellikle 17 yaş sınır kabul edilir. Erken dönemler daha karmaşık şiddetli tepkiler içerir ancak yaş ilerledikçe, daha az olgundan, daha olguna doğru bir gelişme göze çarpar. İlk dönemlerdeki kimlik arayışı yetişkin kimliğinin kazanılmasıyla sona erer (Güney, 1998).

Bu olgunlaşma süreci ergenin ilerleyen yaşıyla benlik saygısı arasında pozitif bir ilişki olduğu düşüncesini uyandırır da bu konudaki denencemiz desteklenmemiştir. Bunun nedeni orta öğretim döneminde bulunan örneklem grubumuzun yaş dönemleri arasında çok büyük bir farklılık olmaması ve yaşa ait özellikler açısından benzerlikler taşımaları olabilir.

Haziran 2006'da Uluslararası Politik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi (UPSAM) tarafından yüz yüze yapılan "Gençler Hayatı Nasıl Algılıyor?" başlıklı anket sonuçlarına göre gençler en çok sevdiklerini kaybetmekten ve ÖSS'den korktuklarını belirtmişlerdir (Demirer, 2006). Bu sınava hazırlık döneminde bir yandan okul, bir yandan dersane arasındaki yoğun çalışma, diğer yandan anne baba baskısı, istediği bölüme girememe ya da sınavı kaybetme korkusu ile lise son sınıf öğrencileri strese girebilmektedirler. Böylelikle benlik saygılarının olumsuz etkilendiği, daha küçük yaş gruplarıyla kıyaslandığında ergenliğin gelişimsel özelliklerinden kaynaklanan sıkıntının atılmasına rağmen ÖSS stresiyle bir başka olumsuz durum yaşadıkları bunun da araştırmamıza benlik saygısı değişkeniyle yaş değişkeni karşılaştırıldığında anlamlı bir farklılığın ortaya çıkmaması şeklinde yansıtıldığı düşünülebilir.

3.4. Benlik Saygısı Değişkeni ile Cinsiyet Değişkeni Arasındaki İlişki

Benlik saygısı değişkeni ile cinsiyet değişkeni arasındaki ilişkileri saptamak için korelasyon hesaplamaları yapılmıştır. Benlik saygısı değişkeninin cinsiyet değişkeni ile anlamlı bir ilişkiye sahip olmadığı saptanmıştır ($p > .05$). Bu bağlamda, kız öğrencilerle ($\bar{x} = 19.93$, $S = 5.33$) erkek öğrenciler ($\bar{x} = 19.23$, $S = 4.51$) arasında benlik saygısı toplam puanları açısından anlamlı bir farklılığın olmadığı ifade edilebilir ($t = 1.64$, $p > .05$).

Çalışmamızda kızların erkeklerden daha erken bir olgunlaşma sürecine sahip olduğunu bu nedenle kendini tanıdıkça benlik saygısı düzeyinin artacağını düşünerek kızların erkeklerden daha yüksek bir benlik saygısına sahip olacağı denencesini ileri sürmüştük ancak elde ettiğimiz bulgular bu denencemizi desteklememiştir.

Birçok araştırma erkeklerin benlik saygısının kızlardan daha yüksek olduğu sonucunu ortaya koymuştur (Avison ve Mc Alpine, 1992; James, 2008). Bu durum toplumun kızlarla erkeklere aynı görev ve rollerin yüklememesinden kaynaklanabilir. Anne baba baskısı ergenlik döneminde erkekler üzerinde azalırken, kızlar üzerinde daha da artmaktadır (Balkaya ve Ceyhan 2007). Tatoğlu (2006) ise kızların benlik saygısını erkeklerden daha yüksek bulmuştur. Ancak kızların benlik saygıları ile erkeklerin benlik saygıları düzeyi arasında anlamlı bir farklılığın bulunmadığını belirten çalışmalar da mevcuttur (Buluş, 1996; Ökte, 2001:V; Suner 2000; Öztürk 2006).

Araştırmanın yapıldığı zamanın ve toplumun sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel şartlarına göre farklı sonuçların ortaya çıkması doğaldır. Cinsiyet fiziksel gelişim özelliklerine bağlı olması yanında aynı zamanda toplumsal şartlara göre de şekillenen bir kavramdır. Ataerkil toplumlarda kadın güçsüz tarafı oluştururken erkek ise baskın güç olarak yer alır. Ailelerinde babanın hakim olduğu annenin ise geri planda kaldığı bir ortamdaki ergenin bundan etkilenmemesi düşünülemez. Bu durumu örnek alan bir kız öğrenci baskıyı kabullenerek toplumun kendisine yüklediği rolü kabul edebileceği gibi “ben” olma mücadelesiyle kendini ispatlama çabası içinde benlik saygısını da güçlendirebilir. Böyle bir ortamdaki erkek ergen ise kendisini daha güçlü ve önemli hissedeceğinden bu durumda da benlik saygısı daha yüksek olabilir.

Kadının toplum içinde güçlendirilmesi, kendine yeterli hale gelmesi ve cinsiyet ayrımından kurtulması amacıyla birçok çalışmalar, uluslar arası toplantılar yapılmıştır. Ancak bunlara rağmen kadınlar hala şiddete uğramakta, geleneksel anlayışlar nedeniyle cinsiyet ayrımcılığıyla karşı karşıya kalmakta, ekonomik özgürlükleri kısıtlanmakta, sosyal ve kültürel birçok haktan mahrum bırakılmaktadırlar (Taşkın, 2004). Bu şartlar içinde yetişen ergen kızların da kendini

değerli olarak algılaması çok mümkün olmadığından bu durum onun benlik algısını olumsuz etkileyerek benlik saygısının azalmasına neden olabilir.

Geçmişte kadının toplumdaki yerine baktığımızda çok daha kötü bir durum karşımıza çıkar. Örneğin kadınların bilim yapması kabul edilmediği için Sophie Germain matematikçi Gauss'la erkek ismiyle mektuplaşmış, Emilie du Châtelet, sadece erkeklerin katılma hakkı olan bilimsel toplantılara erkek kılığında katılmış, Einstein'dan 55 yıl önce $e=mv^2$ formülünü bularak Einstein'ın önünü açmış ancak kadın olduğu için bilim dünyasında adı yer almamış sadece Voltaire'in sevgilisi olarak tanınmıştır (Batur ve diğerleri, 2008). O günden bu güne çok mesafe kat edilse de gelişmeler hala istenen düzeyde değildir. UNESCO verilerine göre Türkiye, 2015 yılına kadar ilk ve ortaöğretimde toplumsal cinsiyet eşitliğini gerçekleştirememesi riski taşımaktadır. 2006-2007 öğretim döneminde ilköğretim çağında olup da ilköğretime devam etmeyen 1.111.000 çocuğun 667.000'i (% 60) kız çocuğudur (TÜSİAD ve KAGİDER, 2008:35). Ya da bazı bölgelerde kadınlar hala kız çocuk doğurdukları için aşağılanmakta, erkek çocuk doğuran bir kadın kendi bebeği olan bir erkeğin varlığıyla değer kazanmakta ve onurlanmaktadır. Erkeğin gerisinde kalma her gün izlediğimiz reklamlarda da karşımıza çıkmakta, erkek öğretene, yol gösterene, bilgi sahibi olan rollerini taşıırken kadın erkeğin kendisine söylediği işi yapan, kendi kendine yetemeyen kişi olarak yer almakta, bir çok programda ise erkeğe sunulan bir cinsel obje görevi görmekte, bu konumunu koruduğu ve güzel olduğu sürece değer gördüğü izlenimi oluşturmaktadır. Bütün bunlar kadının benlik saygısını olumsuz etkileyen durumlardır.

Bu olumsuzluklar karşısında, üzerinde çalıştığımız örneklem grubumuz ise daha şanslı bir yere sahiptir. Türkiye'nin en büyük kentlerinden birinde eğitime önem veren ailelerin çocukları olarak lise düzeyinde öğrenim görmekte ve erkek öğrencilerle eşit şartlarda, benzer idealler taşıyarak, cinsiyet farkını gözetmeden, ortak bir mücadele vermektedirler. Bu durum kız erkek ayrımı yapılmayan bir ortamda kendilerini erkeklerle eşit algılamalarını ve erkeklerle benzer şekilde benlik algısı geliştirmelerini sağlamakta dolayısıyla benlik saygısını etkileyen faktörler de erkek öğrencilerle benzer olmaktadır.

Ayrıca ülkemizdeki okullarda öğretmenler öğrencilere eşit yaklaşmakta, herhangi bir kız erkek ayrımı yapılmadan her iki cinsiyete de eşit eğitim olanakları sunulmakta, dolayısıyla kızlar kendilerini erkek öğrencilerden daha değersiz hissetmemektedir. Hatta kız öğrencilerin erkek öğrencilerle kıyaslanması sonucunda erkeklere göre daha uyumlu, daha sakin, hatta zaman zaman daha başarılı olduklarını varsayarsak okul içinde kız öğrenciler biraz daha el üstünde tutulmaktadır. Bu durum da kızların kendilerini değerli olarak algılamasına ve benlik saygısının artmasına katkı sağlayabilir.

Bunlarla birlikte erkek çocuğa toplumumuzda kızlara göre biraz daha ağır görevler yüklendiğini söyleyebiliriz. Çünkü bir iş sahibi olması tercih edilmekle birlikte kızlara daha çok iyi bir anne, iyi bir eş görevi verilmekte, ev dışındaki bir işte çalışması veya evin ekonomik yükünü taşıması zorunlu görülmemektedir. Bu durum ise özellikle üniversiteye giriş hazırlığında olan kızlarda bir rahatlama sağlamaktadır. Oysa erkek çocuk ailenin bakımını üstlenmek zorunda olan kişidir. Bunun için de mutlaka bir hedef belirlemesi ve iş sahibi olması gerekmektedir. Üniversiteye hazırlık stresiyle birlikte, iş sahibi olamama, ailenin hedeflerini gerçekleştirilememesi korkusu erkek öğrencilerin benlik saygısının düşmesine neden olabilmektedir.

Ancak bu durumlara rağmen kızların benlik saygısı erkeklerin benlik saygısını geçememiştir. Çünkü hala ailelerde ahlak anlayışıyla kızlar üzerinde kurulan baskı erkeklere göre daha fazladır. Aynı zamanda kızların daha hassas, daha duygusal olmaları dolayısıyla olumsuzluklardan etkilenme düzeyleri de daha yüksektir. Bu durum onların depresyona girmelerini kolaylaştırmakta depresyon ise benlik saygısını olumsuz etkilemektedir.

SONUÇ

Çalışmamız empirik bir araştırma niteliği taşımaktadır. Çalışmaya öncelikle konun ana kavramları olan ergenlik, dindarlık ve benlik saygısı kavramlarının tanımlanmasıyla ve bunlarla ilgili gerekli açıklamanın yer aldığı Giriş bölümüyle başlanmıştır. Buna göre:

Orta öğretim dönemi genel olarak 15-18 yaşları arasında bulunan ve ergenlik dönemini kapsayan bir süreçtir. Ergenlik dönemi gelişimsel özellikleri ve kendisinden sonraki gelişim dönemlerini etkileyen bir evre olması dolayısıyla önemli bir yaşam dilimi olarak dikkat çeker. Bu dönem fiziksel, cinsel, zihinsel, ahlaki ve sosyal ve duysal-ruhsal gelişim aşamalarının çok hızlı bir şekilde farklılaştığı, zaman zaman stres ve gerileme neden olan durumların ortaya çıktığı özel bir dönemdir. Bu nedenle birçok araştırmaya da konu olmuştur. Ergen bu dönemde fiziksel olarak bir yetişkinin özelliklerini kazanmaya başlamış, bilişsel olarak da gelişme göstererek somut düşünceden soyut olanlar hakkında düşünme aşamasına gelmiş, bilişsel gelişimle birlikte ahlaki ve sosyal gelişim de onun yetişkinler dünyasında yer almasını ve sosyalleşmesini sağlamıştır. Bu sosyalleşme sürecinde arkadaşlar önemli bir yer tutarken anne ve babayla olan ilişkide problemler ortaya çıkmaya başlamış ve duygusal açıdan da ergen iniş çıkışlar yaşadığı bir döneme girmiştir. Bu karmaşanın en büyük nedeni ergenin “ben” olma mücadelesi ve kimlik arayışıdır.

Ergenlik döneminde kazanılan kimlik duygusu çocuğun önemli ve değerli hissetmesi ve kendine güven duymasıyla gelişir. Ergenin kaybolan benliğini yeniden bulma çabası içine girdiği aileden uzaklaşma ve bağımsız olma, başkaları tarafından kabul edilme, toplumda yer bulma mücadelesi verdiği, kendi değeri ve önemi konusunda şüphelere düştüğü bu dönemde benlik saygısı ergen için önemli bir yer tutmaktadır. Kişinin kendisini sevmeye ve değer görmeye layık olarak algılaması şeklinde tanımladığımız benlik saygısının düşük ya da yüksek olmasında birçok faktör rol oynamaktadır. Çalışmamızda bu gelişmede rol oynayan faktörlerden birinin de din olduğu düşünülmüştür. Çünkü din sadece bir inanç sistemi olarak

ergenin hayatına katılmayıp aynı zamanda dini benimsediği ölçüde kişiliğini ve gelişimini de etkiler. Yine ergenliğin gelişimsel özellikleri içinde değerlendirirsek, hayatı anlamlandırmaya, kendini keşfetmeye çalışan ve arayış içinde olan ergen neden varım, nasıl var oldum sorularına ve anlam arayışına din ile cevap bularak benlik saygısını olumlu bir şekilde geliştirebilir.

Yukarda bahsettiğimiz durumlar göz önünde bulundurularak, bu araştırmada ergenlik döneminde psikolojik açıdan büyük önem taşıyan benlik saygısının düzenlenmesinde dindarlığın etkisinin ne olduğu üzerinde durulmuştur. Bu noktada dinin benlik saygısına ne kadar etki ettiği ya da benlik saygısının ergen dindarlığındaki rolünün ne olduğu araştırmamızın konusunu ve önemini oluşturmuştur. Bu amaca ulaşmak için araştırmanın amacı ve denenceler başlığı altında konuya yönelik denenceler belirtilmiştir. Denencelerle ilgili olarak öncelikle dindarlık, benlik saygısı ve demografik değişkenler arasındaki korelasyonlar hesaplanmış, sonra da dindarlık ve benlik saygısı değişkenlerinin ayrı ayrı demografik değişkenlerle ilgili analizleri yapılmıştır.

Araştırmanın evrenini İzmir ilinde farklı sosyo-ekonomik düzeye ve farklı dindarlık düzeyine sahip olduğu varsayılan beş okuldaki (Fen Lisesi 158 öğrenci, İkkurşun Lisesi 142 öğrenci, İmam Hatip Lisesi 130 öğrenci, Karataş Lisesi 88 öğrenci, Özel Yamanlar Lisesi 37 öğrenci) 555 öğrenci oluşturmuştur. Bu örneklem grubununun 263'ü kız, 282'si erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Öğrencilerden 10'u ise cinsiyetini belirtmemiştir.

Veri toplama aracı olarak Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı öğretim elemanları tarafından geliştirilen 97 maddeden oluşan Dini Hayat Ölçeği ve Çuhadaroğlu tarafından Türkçeye çevrilmiş olan Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği tek bir formda birleştirilerek uygulanmıştır.

Elde edilen verilerin analizinde Tek Yönlü Varyans Analizi (F Testi), Pearson product-moment korelasyon Katsayısı Formülü, t-testi, Tukey HSD testi gibi işlemler uygulanarak şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Dindarlık puanınının bağımsız değişkenlerle olan korelasyon katsayılarının hesaplanmasında aralarında anlamlı bir ilişki beklediğimiz dindarlık değişkeni ile benlik saygısı ($r = -.00$; $p > .05$) arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüş ve

dolayısıyla çalışmamızın temel denencesi desteklenmemiştir. Beklentimizin dışında bir sonuçla karşılaşmamızın nedeninin öncelikle değişen bazı toplum değerleriyle birlikte insanın dine bakışının ve dinden etkilenim düzeyinin değişmesi, ergenlik dönemindeki bazı gelişimsel faktörlerin ve dini gelişim özelliklerinin olabileceği üzerinde durulmuştur ve ergenin benlik saygısı gelişiminde diğer faktörlerin dinden daha etkili olduğu düşünülmüştür.

Dindarlık değişkeni ile cinsiyet değişkeni arasındaki ilişkiyi saptamak için korelasyon hesaplamaları yapılmış ve aralarında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır ($r = -.05$, $p > .05$). Bu bağlamda, kız öğrencilerle ($\bar{x} = 49.17$, $S = 12.69$) erkek öğrenciler ($\bar{x} = 47.86$, $S = 12.75$) arasında dindarlık toplam puanları açısından anlamlı bir farklılığın olmadığı ifade edilebilir ($t = 1.20$, $p > .05$). Sonuç olarak, bu bulgular da kızların dindarlık puanının erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu yönündeki denencemizi desteklememiştir. Dinin kadın için belirlediği toplumsal konumla dindarların kadın konusuna yaklaşımlarının birbirinden farklı olması böyle bir sonuca neden olmuş olabilir.

Farklı sosyo-ekonomik düzeylerdeki öğrencilerin dindarlık ortalama puanlarının aralarındaki farkın $p < .04$ düzeyinde anlamlı olduğu bulunmuştur ($F_{4,536} = 2.39$). Bu anlamlılığın hangi sosyo-ekonomik düzeyler arasındaki farktan kaynaklandığını tespit edebilmek için çoklu karşılaştırma testlerinden biri olan Tukey HSD testi uygulanmıştır. Bu test sonucuna göre dindarlık ortalama puanlar açısından, sosyo-ekonomik düzeyi *üst* ($N = 19$, $\bar{x} = 40.74$) ile *orta* ($N = 344$, $\bar{x} = 48.61$), *ortanın altı* ($N = 61$, $\bar{x} = 49.54$) ve *alt* ($N = 12$, $\bar{x} = 52.53$) düzey arasındaki farklar $p < .05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Buna göre sosyo ekonomik düzey yükseldikçe dindarlığın azaldığı, sosyo ekonomik düzey azaldıkça ise dindarlığın arttığı görülmüştür.

Dindarlıkla öğrencilerin devam ettiği okul değişkeni arasında anlamlı bir ilişki beklentisini belirten denencemiz desteklenmiş ve beş farklı orta öğretim okuluna devam eden öğrencilerin dindarlık ortalama puanlarının arasındaki farkın $p < .001$ düzeyinde anlamlı olduğu sonucu elde edilmiştir ($F_{4,550} = 49.04$). Uygulanan Tukey-HSD Testi sonucuna göre, İlkurşun Lisesi ($N = 142$, $\bar{x} = 50.52$) ile Karataş ($N = 88$, $\bar{x} = 42.06$), İmam Hatip ($N = 130$, $\bar{x} = 58.30$) ve Fen ($N = 158$, $\bar{x} = 42.04$) Liseleri arasındaki; Fen Lisesi ile Özel Yamanlar Lisesi ($N = 37$, $\bar{x} = 48.81$)

arasındaki; Özel Yamanlar Lisesi ile Karataş Lisesi arasındaki ve İmam Hatip Lisesi ile diğer liseler arasındaki farkların $p < .05$ düzeyinde anlamlı olduğu saptanmıştır. Buna göre Dindarlık puanı en yüksek olan öğrencilerin ülkemizde din eğitimi veren İmam Hatip Lisesinde bulunduğu görülmüştür.

Dindarlık değişkeni ile yaş değişkenleri arasındaki ilişkileri saptamak için korelasyon hesaplamaları yapılmış, ilgili denencemizde yaşla dindarlık arasında anlamlı bir ilişki beklenmezken dindarlık değişkeni ile yaş değişkeni arasında $p < .009$ düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir. ($r = .112$).

Ancak ortaya çıkan bu farklılığın nereden kaynaklandığını tespit etmek için uygulanan Tukey-HSD Testi sonucuna göre okulların yaş dağılımı; İlkurşun Lisesi ($N = 138$, $\bar{x} = 16,00$), Karataş ($N = 86$, $\bar{x} = 16,88$), İmam Hatip Lisesi ($N = 130$, $\bar{x} = 17,32$), Fen Lisesi ($N = 155$, $\bar{x} = 15,82$), Özel Yamanlar Lisesi ($N = 36$, $\bar{x} = 16,81$) şeklindedir. Buna göre din eğitimi verilen ve dindarlık düzeyi yüksek olan İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin yaş sınırının diğerlerinden daha yukarıda olması yaş arttıkça dindarlığın arttığı izlenimi veren bir sonuç ortaya koymaktadır.

Benlik saygısı değişkeni ile öğrencisi olduğu okul arasındaki ilişkinin analizinde beş farklı orta öğretim okuluna devam eden öğrencilerin benlik saygısı ortalama puanlarının arasındaki farkın $p < .001$ düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir ($F_{4,549} = 5.09$). Benlik saygısı değişkeni açısından okullar arasındaki anlamlı farklılığın, İlkurşun Lisesi ($N = 142$, $\bar{x} = 20,92$) ile Fen Lisesi ($N = 158$, $\bar{x} = 18,41$) arasındaki anlamlı farktan kaynaklandığı saptanmıştır ($p < .05$). Bu iki okul arasındaki anlamlı farkın öğrencilerin benlik saygısının oluşmasında etkili olan durumların her iki grupta da farklı nitelikler göstermesinden kaynaklanabileceği düşünülmüştür.

Sosyo-ekonomik düzey değişkeni açısından öğrencilerin benlik saygısı ortalama puanları arasındaki farklılığın anlamlılık düzeyine dair varyans analizi sonucunda farklı sosyo-ekonomik düzeylerdeki öğrencilerin benlik saygısı ortalama puanları arasındaki farkın $p < .001$ düzeyinde anlamlı olduğu görülmüş ($F_{4,535} = 4.83$) ve bu anlamlılığın, sosyo-ekonomik düzeyi üst olan grup ($N = 19$, $\bar{x} = 18,32$) ile alt grup ($N = 12$, $\bar{x} = 23,29$) arasındaki; ortanın üstü olan grupla ($N = 100$, $\bar{x} = 18,43$) ile ortanın altı ($N = 61$, $\bar{x} = 20,57$) ve alt gruplar arasındaki ve alt düzeyi oluşturan grup

ile orta grup (N= 344, \bar{x} = 19,61) arasındaki anlamlı farklardan kaynaklandığı tespit edilmiştir (p<.05). Buna göre sosyo-ekonomik düzey azaldıkça benlik saygısının da azaldığı, sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe benlik saygısının da arttığı görülmüştür.

Benlik saygısı değişkeni ile yaş değişkeni arasındaki ilişkiyi saptamak için korelasyon hesaplamaları yapılmış ve benlik saygısı değişkeninin yaş değişkeni ile anlamlı bir ilişkiye sahip olmadığı saptanmıştır (p>.05).

Benlik saygısı değişkeni ile cinsiyet değişkenleri arasındaki ilişkileri saptamak için yapılan korelasyon hesaplamalarında benlik saygısı değişkeninin cinsiyet değişkeni ile anlamlı bir ilişkiye sahip olmadığı saptanmıştır (p>.05). Bu bağlamda, kız öğrencilerle (\bar{x} = 19.93, S= 5.33) erkek öğrenciler (\bar{x} =19.23, S= 4.51) arasında benlik saygısı toplam puanları açısından anlamlı bir farklılığın olmadığı ifade edilebilir (t= 1.64, p>.05). Sonuç olarak, bu bulgu da kızların benlik saygısının daha yüksek olacağı yönündeki ilgili denencemizi desteklememiştir.

Bu sonuçlardan yola çıkarak, özellikle din ile benlik saygısı arasında bir ilişki olmadığını tespiti, ergen için dinin önemini sorgulamamızı gerektirmektedir. Problemin günümüz toplumunda özellikle, hissedilen ekonomik kaygılardan kaynaklanan daha rahat bir yaşam arayışının Tanrıyla olan ilişkinin geri plana atılmasına yol açabileceği dolayısıyla dinin gençler için benlik saygısı gelişiminde etkili bir faktör olmaktan çıkmış olabileceği düşünülebilmektedir.

Özellikle öğrenim görülen okulların ergenin benlik saygısı gelişiminde ve dindarlık düzeyinin belirlenmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu bulgusundan yola çıkarak okullarda din eğitimi veren öğretmenlere önemli görevler düştüğünü söyleyebiliriz. Ergenin gelişimsel özelliklerinin farkında ve bilincinde olan, hoşgörülü ve demokratik bir tutum sergileyen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi öğretmenleri öğrencinin dine yaklaşımında olumlu etkilere sahip olacaktır. Böylelikle dinin; ‘toplumsallaşma’ ve ‘bireyin kendi kültürünü oluşturma sürecine katkı sağlama’, ‘ergen kimlik oluşumu ile ilgili problemler yaşarken onun anlam arayışına cevap verme’ vb. özellikleri kullanılarak gencin dünya ile ilişkisinin ve kendisini ifade etmesinin dine verdiği önemle yeniden yapılandırılması sağlanabilir.

Ergenlik döneminde görülen bazı uyumsuzluklar karşısında genci suçlamak, günah işlediğini vurgulamak, cehennemle korkutmak yerine, hoşgörü ve sevgi ortamı

içinde dinin anlatılması ve sevdirmesi gerekmektedir. Özellikle İslam'ın, insanı tüm varlıkların en üstünü olarak tanımlamasından yola çıkarak bireyin insan olarak önemli olduğunu düşünmesi ve dolayısıyla benlik saygısının bu durumdan olumlu olarak etkilenmesi sağlanabilir.

Bunun yanında ailelerin dindar olması ya da olmaması da ergenin dini algılayış ve dine yönelik şeklini etkileyeceğinden din konusunda eğitim veren insanlar, sadece ergenlere yönelik değil aynı zamanda yetişkinlere yönelik eğitim faaliyetlerinde bulunarak yetişkinlerin kafasında varolduğu düşünülen önyargıları gidermede dinlerin bütünleştirici özelliğine vurgu yapabilirler. Dindar insanlar, belirli kalıplar içinde sadece şekle dayalı olarak ve kendi içine kapanmış bir şekilde dini yaşamak yerine toplumda dindar olmadığı yönünde algıladıkları bireylerle de sosyal yakınlık oluşturup dini yaşayışın sanıldığı gibi kişiyi toplumun dışına iten, okumak ve öğrenmekten uzaklaştıran, çağın getirdiği gelişmeye uyum sağlamayı engelleyen bir unsur olmadığı gösterilebilir. Bu durum ergenin sosyalleşmesinde dinin ahlaki ve geleneksel taraflarını benimsemesini kolaylaştıracak, ergenin benlik gelişiminde ve benlik saygısı oluşumunda dinin önemli olarak algılanmasını sağlayacaktır.

Yukarıdakiler dışında dinin günümüzde sıkça rastlandığı gibi siyasi olaylara ve tartışmalara konu edilmesi, din kavramının toplum içinde yıpranmasına, insanların dine bakışının olumsuz olarak etkilenmesine neden olduğundan dini konuların siyasiler tarafından kullanılmamasına özen göstermek gerekir. Medyada din konusunda açıklama yapan kimselerin özellikle bu alanda eğitim almış, söyledikleri dini kaynaklarla tutarlılık gösteren kişiler olarak, halkın kafasını karıştıracak konulardan çok, dini yaşayışı kolaylaştıracak açıklamalar yapmalarının ve halk arasındaki akademik saygınlıklarını korumalarının dinle ilgili olumlu yargılara neden olacağı ve benliğini şekillendirme aşamasında bulunan birey için din olgusunun önem kazanmasına etki edeceği söylenebilir.

Sonuçlar benlik saygısını etkileyen birçok faktör arasında dinin, ergenin benlik saygısı oluşumunda diğer faktörler kadar etkileyici olmadığını düşündürmektedir. Ancak bununla ilgili olarak günümüz gençliğinin dine yaklaşımı veya dinin gençler üzerindeki etkisi konusunda daha geniş araştırmalara ihtiyaç

vardır. Ayrıca çalışmamız sadece kent merkezinde yaşayan ergen grubunu kapsamaktadır. Örneklem grubunun bulunduğu çevreye göre dinin oynadığı role bağlı olarak sonuçlar değişiklik gösterebilir. Bu durumda hem kent merkezi, hem de kırsal alanlarda benzer çalışmalar yapılarak bunlar birbiriyle karşılaştırılırsa daha net sonuçlar da elde edilebilir.

KAYNAKLAR

(AAP) American Academy of Pediatrics. (2001). Children, Adolescents and Television. *Pediatrics*.107(2):423-426.

Abalı, O. (2006). *Ergenlik Dönemi ve Sorunları*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.

Abdel-Khalek A. M. (2006). Happiness, Health, and Religiosity: Significant Relations. *Mental Health, Religion & Culture*. 9(1):85-97.

Akdemir, A., Türkçapar, H., Öztürk, E., Dikmeer, İ. ve Özbay, H. (1995). Bir Psikiyatri Kliniğine Başvuran Ergenlerde Uçucu Madde Kullanımının Psikososyal Boyutları. *Kriz Dergisi*. 3 (1-2)- 190-193.

Akıncı, A. (2005). Hayata Anlam Vermede Dini Değerlerin ve Din Öğretiminin Rolü. *Değerler Eğitimi Dergisi*. 3 (9), 7-24.

Aktuğ, T. (2006) *Ergenlerde Akran Baskısı ve Benlik Saygısının İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Albayrak, A. (1995). *Ergenlerin Dini Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Altuğ, D. (2004). *Çocukluktan Yaşlılığa Kendilik Değeri*. Ankara: Haberal Eğitim Vakfı.

Argyle, M. ve Beit-Hallahmi, B. (2004). Dini Davranış Teorileri. (Çev.: Ali Kuşat, Mehmet Korkmaz ve İsmail Güllü.) *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 16: 247-280.

Arslan, E. ve Arı, R. (2008). Erikson'un Psikososyal Gelişim Dönemleri Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlama, Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 19:53-60.

Arslan Özkan, İ. ve Özen, A. (2008). Öğrenci Hemşirelerde Boyun Eğici Davranışlar ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişki. *TSK. Koruyucu Hekimlik Bülteni*. 7(1):53-58.

Avison, W. R. ve Mc Alpine, D. D. (1992). Gender Differences in Symptoms of Depression Among Adolescents. *Journal of Health and Social Behavior*. 33(2):77-96.

Aycock, D.W., ve Noaker, S. (1985). A Comparison of the Self-Esteem Levels in Evangelical Christian and General Populations. *Journal of Psychology and Theology*. 13:199-208.

Aydın, M. Z. (2003). Ailede Ahlak Eğitimi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 7(2):125-160.

Ayten, A. (2004). *Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bagley C. ve Mallick K. (1997). Self-Esteem and Religiosity: Comparison of 13- to 15-Year-Old Students in Catholic and Public Junior High Schools. *Canadian Journal of Education / Revue canadienne de l'éducation*. 22(1): 89-92.

Bahadır, A. (2002a). Ergen Kişiliği Bağlamında Din-Kişilik İlişkisi. *S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 14:111-122.

Bahadır, A. (2002b). Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler. *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (ss.255-306). (Der.: Hayati Hökelekli). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Bahr, M. H. ve Martin K. T. (1983) "And Thy Neighbor as Thyself": Self-Esteem and Faith in People as Correlates of Religiosity and Family Solidarity Among Middletown High School Students. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 22(2):132-144.

Balk, D. E. (1991). Sibling Death, Adolescent Bereavement, and Religion. *Death Studies*. 15(1):1-20.

Balkaya, A. ve Ceyhan, E. (2007). Lise Öğrencilerinin Suç Davranışı Düzeylerinin Bazı Kişisel ve Ailesel Nitelikler Bakımından İncelenmesi. *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*. 3(11):13-27.

Balkıs, M., Duru, E. ve Buluş, M. (2005). Şiddete Yönelik Tutumların Özyeterlik, Medya, Şiddete Yönelik İnanç, Arkadaş Grubu ve Okula Bağlılık Duygusu ile İlişkisi. *Ege Eğitim Dergisi*. 6(2):81-97.

Balkwell, J. W. (1969). A Structural Theory of Self-Esteem Maintenance. *Sociometry*. 32(4):458-473.

Barry McNamara, C. ve Nelson, L. J. (2005). The Role of Religion in the Transition to Adulthood for Young Emerging Adults. *Journal of Youth and Adolescence*. 34(3): 245–255.

Başaran, İ. E. (1974). *Eğitim Psikolojisi, Modern Eğitim Psikolojisi Temelleri*. Ankara: Bilim Matbaası.

Batur, N., Bahadır, H., İşgör, B., Aluftekin, N., Çınar, A. T. ve Hilenoğlu, R. (2008). İş Hayatında Kadın Olmak. *Gündem*. 29:7-13.

Benson, P. ve Spilka, B. (1973). God Image as a Function of Self-Esteem and Locus of Control. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 12(3): 297-310.

Berger, P. L. (1999). Dini Kurumlar. *Toplum Bilimi Yazıları* (ss. 71-136) (Der. ve Çev.: A. Çiftçi). İzmir: Anadolu Yayınları.

Bettelheim, B. (1998). *A Good Enough Parent*. Newyork: Random House, Inc.

Blaine, B. ve Crocker, J. (1995). Religiousness, Race, Psychological Well-Being - Exploring Social-Psychological Mediators. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 21:1031-1041.

Bleyth, E. ve Milner, J. (1998). *Social Work With Children: The Educational Perspective*. New York: Addison Wesley Longman Limited.

Bonner, K., Koven, L. P., ve Patrick, J. H. (2003). Effects of Religiosity and Spirituality on Depressive Symptoms and Prosocial Behavior. *Journal of Religious Gerontology*. 14:189-205.

Braam A. W., Beekman, A. T., Van Tilburg, T. G., Deeg, D. J. ve Van Tilburg W. (1997). Religious Involvement and Depression in Older Dutch Citizens. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*. 32(5):284-91.

Brooks, R. (2008). *Self-Esteem and Resilience in Children*. San Francisco: GreatSchools Inc.

Buhler, C., Spiegel, P. ve Thomas, K. (1973). Ergenlik Dönemine Toplu Bakış. *Ergenlik Psikolojisi* (ss. 87-104). (Der.: B. Onur; Çev.: S. Zeytinoğlu). Ankara: Hacettepe- Taş Kitapçılık.

Buscaglia, L. (1987). *Kişilik: Tümüyle İnsan Olabilme Sanatı*. (Çev.: N. Ebcioğlu). İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Canpolat, B. I., Örsel, S., Akdemir, A. ve Özbay, M. H. (2003). Ergenlerin Kendilik Algısında Beden İmajının ve Beden Kitle İndeksinin Rolü. *Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji (3P) Dergisi*. 11(2):143-154.

Carol A. Markstrom, C. A. (1999). Religious Involvement and Adolescent Psychosocial Development. *Journal of Adolescence*. 22(2):205-221.

Carter, O. (2005). Changes in Obesity Sedentary Behaviours and Perth Children's Television Viewing From 1960 to 2003. *Australian and New Zealand Journal of Public Health*. 29(2):187-188.

Cast, A. D. ve Burke P. J. (2002). A Theory of Self-Esteem. *Social Forces*. 80(3):1041-1068.

Cebeci, S. (2004). Türkiye'de Din Eğitimi Sorunu ve Çözüm Önerileri. <http://web.sakarya.edu.tr/~scebeci/Rapor.pdf> (2 Eylül 2008).

Cengil, M. (2003). Depresyonu Önlemede Dini İnancın Koruyucu Rolü. *Din Bilimleri ve Akademik Araştırma Dergisi*. 3(2):129-152.

CETAD.(Cinsel Eğitim Tedavi ve Araştırma Derneği). Gençlik ve Cinsellik. *7.Bilgilendirme Dosyası Basın Bülteni*. (Der.: Selma Karabey ve Nurcan Müftüoğlu). İstanbul: CETAD (8 Mayıs 2007).

Ceyhun, A. ve Ceyhun, B. (2003). Lise ve Üniversite Öğrencilerinde İntihar Olasılığının Değerlendirilmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*. 6(4):217-224.

Chapman A. H. (1999). *Çocuklarınızın Size Oynadığı Oyunlar*. (Çev.: A. Açıkgöz) İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık.

Chapman, P. ve Mullis, A. K.(2002). Readdressing Gender Bias in the Coopersmith Self- Esteem Inventory-Short Form. *Journal of Genetic Psychology*. 163(4):403-409.

Clouse, B. (2000). Ergenlerde Ahlâk Gelişimi ve Cinsellik.(Çev.: T. Gündüz). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 9(9):715-753.

Cochran, J. K., Wood, P.B. ve Arneklev, B. J. (1994). Is the religiosity-Delinquency Relationship Spurious? Social Control Theories. *Journal of Research in Crime and Delinquency*. 31:92-123.

Cole, L. ve Morgan, J. J. B. (1968). *Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi*. (Çev.: B. H. Vassaf). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Corman, L. (1998). *Psikanaliz Açısından Çocuk Eğitimi*. (Çev.: H. Portakal) İstanbul: Cem Yayınevi.

Crain, W. C. (1987). Erikson: Yaşamın Sekiz Evresi. *Ergenlik Psikolojisi* (ss. 25-35). (Der.: B. Onur; Çev.: A. Dönmez). Ankara: Hacettepe-Taş Kitapçılık Yayınları.

Cüceloğlu, D. (1996). *Yeniden İnsan İnsana*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Cüceloğlu, D. (1998). *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çakır, Y. ve Palabıyıköğlü, R. (1997). Gençlerde Sosyal Destek-Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeğinin Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması. *Kriz Dergisi* 5(1): 15-24.

Çankaya, B. (2007). *Lise I. Ve II. Sınıf Öğrencilerinin Algılanan Benlik Saygısının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Çelik, A. (1994). SSK Ankara Hastanesi Çocuk Psikiyatri Servisine Başvuran 9-14 Yaş Arasındaki Çocukların Benlik Kavramlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Kriz Dergisi*. 2(1):240-246.

Çevik Büyüksahin, G. (2007). *Lise 3. Sınıf Öğrencilerinin Arkadaşlık İlişkileri ve Benlik Saygılarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çırak, G. Karakavak. (2006). *Üniversite Öğrencilerinin Ahlaki Yargı Yetenekleri ve Ahlaki Yargı Yetenekleri İle Kendini Gerçekleştirme Düzeylerinin Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çiftçi N. (2003). Kohlberg'in Bilişsel Ahlak Gelişimi Teorisi. *Ahlak ve Demokrasi Eğitimi Dergisi*. 1(1):43-77.

Çiğdemoğlu, S. (2006). *Lise I. Sınıf Öğrencilerinin Akran Baskısı, Özsaygı ve Dışadönüklük Kişilik Özelliklerinin Okul Türlerine Göre İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Çileli, M. (1987). Ergenlikte Ahlak Gelişimi. *Ergenlik Psikolojisi* (ss. 265-286). (Der.: B. Onur). Ankara: Hacettepe Taş Kitapçılık.

Çiloğlu, E. (2006). *Okul Çevresinin Öğrencilere Eğitsel Katkısı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çopur, Z., Erkal, S. ve Şafak, Ş. (23 Ocak 2007). Annelerin 12 Yaş Üzeri Çocuklarıyla İlişkilerinde Yaşadıkları Çatışmaların İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*.

<http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/serkal.pdf> (24 haziran 2008).

Çuhadaroğlu, F. (1986). *Adolesanlarda Benlik Saygısı*. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi.

Çuhadaroğlu Çetin, F., Canat, S., Kılıç, E., Şenol, S., Rugancı, N., Öncü, B., Hoşgör Gündüz, A., Işık, S. ve Avcı, A. (2004). *Türkiye Bilimler Akademisi Raporları Ergen ve Ruhsal Sorunları Durum Saptama Çalışması*. Ankara: Tubitak Matbaası.

Danış, Z. (2006). Davranış Bilimlerinde Ekolojik Sistem Yaklaşımı. *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*. 3(9):45-53.

Demirer, T. (2006). Piyasa Gençliği. *G.A.Y.E.* 3-5.
<http://www.antropoloji.info/dergi.pdf> (29 ağustos 2008).

Demiriz, S. ve Öğretir, A. D. (2007). Alt ve Üst Sosyo-Ekonomik Düzeydeki 10 Yaş Çocuklarının Anne Tutumlarının İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*. 15(1):105-122.

Demirkan, Y. (2003). *Kentleşme Sürecinde Dini Yaşam (Eryaman Örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dezutter, J., Soenens, B. ve Hutsebaut, D. (2006). Religiosity and Mental Health: A Further Exploration of the Relative Importance of Religious Behaviors Versus Religious Attitudes. *Personality and Individual Differences*. 40(4): 807-818.

Dilmaç, M. ve Arıcak, T. (2003). Psikolojik Danışma ve Rehberlik Öğrencilerinin Bir Takım Değişkenler Açısından Benlik Saygısı ile Mesleki Benlik Saygısı Düzeylerinin İncelenmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 3(1):1-7.

Dinçel, E. (2006). *Ergenlik Dönemi Gelişimsel Ödevleri ve Psikolojik Problemler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doğan, H. Z. (1987). *İnsan Davranışları İnsan İlişkileri*. İzmir: Uğur Ofset Matbaacılık ve Ticaret.

Durmuşoğlu, N. ve Doğru Yıldırım, S. (2006). Çocukluk Örseleyici Yaşantılarının Ergenlikteki Yakın İlişkilerde Bireye Etkisinin İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (15):237-246.

Duyan Çamurdan, A. (2007). Görsel Medyanın Çocuk Sağlığına Etkileri. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*. 16(2):25-30.

Ekşi, A. (2003). Gözden Geçirme: Beş Kıtada Genç Sorunları. *Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı Dergisi*. 10(2):78-87.

Emmanuelli, M. (2006). Ergenlik Nevrozunu Değerlendirilmesinde Narsizm'in Yeri: Projektif Bir Aydınlatma. (Çev.: B. Kolbay) *Yansıtma Psikopatoloji ve Projektif Testler Dergisi*. 3(5-6):49-61.

Erbil, N., Divan, Z. ve Önder, P. (2006). Ergenlerin Benlik Saygısına Ailelerin Tutum ve Davranışlarının Etkisi. *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*. 3(10):7-15.

Ercan, A. R. (1998). *Eğitimde Başarı İçin Öğrenci Tanıma Teknikleri*. Ankara: Pegem+A Yayıncılık.

Ercan, A. R. (2004). *Eğitimde Biz ve Çocuklarımız*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Erjem, Y. ve Çağlayandereli, M. (2006). Televizyon ve Gençlik: Yerli Dizilerin Gençlerin Model Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi. *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*. 30(1):15 -30.

Ekin, Y. (2002), Dünyevîleşmeye Bir Çözüm Olarak İnfâk Anlayışı. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 6:77-104.

Erol, A., Toprak, G. ve Yazıcı F. (2002). Üniversite Öğrencisi Kadınlarda Yeme Bozukluğu ve Genel Psikolojik Belirtileri Yordayan Etkenler. *Türk Psikiyatri Dergisi*. 13(1):48-57.

Ertem, Ü. ve Yazıcı, S. (2006). Ergenlik Döneminde Psiko-Sosyal Sorunlar ve Depresyon. *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*. 3(9):7-12.

Esenay, F. I. ve Conk Z. (2006). Medya ve Çocuk: Hemşirelik Tanıları Doğrultusunda Bir İnceleme. *Toplum ve Sağlık Dergisi*. 3(10):91-102.

Eskin, M., Ertekin, K., Harlak, H. ve Dereboy, Ç. (2008). Lise Öğrencisi Ergenlerde Depresyonun Yaygınlığı ve İlişili Olduğu Etmenler. *Türk Psikiyatri Dergisi*. 19(3):1-8.

Eşer, H (2005). *Üniversite Öğrencilerinde Dini İnanç ve Benlik Saygısı İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Fehr L. A, Heintzeman M. E. (1977). Personality and Attitude Correlates of Religiosity: A Source of Controversy. *Journal of Psychology*.95:63-66.

Feldman, R. (2003). *Child Development*. New Jersey: Pearson Education, Inc.

Felson, R. B. ve Zielinski, M. A. (1989). Children's Self-Esteem and Parental Support. *Journal of Marriage and the Family*. 51(3):727-735.

Francis, L. J. (2005). God Images and Self Esteem A Study Among 11-18 Year-Olds. *Research in the Social Scientific Study of Religion*. 16:105-123.

Francis; L. J., Gibson; M. H. ve Robbins, M. (2001). God İmages and Self-worth Among Adolescents in Scotland. *Mental Health, Religion & Culture*. (2):103-108.

Francis, L. J., Robbins, M., Lewis, C. A. ve Barnes, L. P. (2008). Prayer and Psychological Health: A Study Among Sixth-Form Pupils Attending Catholic and Protestant Schools in Northern Ireland. *Mental Health, Religion & Culture*. 11(1):85-92.

Frankel, B.G., ve Hewitt, W.E. (1994). Religion and Well-Being among Canadian university students. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 33:62-73.

Frerichs, H. A. (1971). Relationship of Self-Esteem of the Disadvantaged to School Success. *The Journal of Negro Education*. 40(2): 117-120.

Gallagher, J. M. ve Mansfield R. S. (1995). Ergenlikte Bilişsel Gelişim. *Ergenliği Anlamak* (ss. 185-223). (Der.: B. Onur, Çev.: D. Öngen). Ankara: İmge Kitabevi.

Gallatin, J. (1995). Ergenlik Kuramları. *Ergenliği Anlamak*. (ss. 49-80). (Der.: B. Onur, Çev.: D. Öngen). Ankara: İmge Kitabevi.

Gander, M. J. ve Gardiner. H.W. (1998). *Çocuk ve Ergen Gelişimi*. (Der.: B. Onur) Ankara: İmge Kitabevi.

Gecas, V. (1972). Parental Behavior and Contextual Variations in Adolescent Self-Esteem. *Sociometry*. 35(2):332-345.

Gecas, V. ve Seff A. (1990). M. Families and Adolescents: A Review of the 1980s. *Journal of Marriage and the Family*. 52(4):941-958.

Gecas, V. ve Schwalbe, M. (1986). Parental Behavior and Adolescent Self-Esteem. *Journal of Marriage and the Family*. 48(1):37-46.

Gidiş, D., Kaya, N., Çilli, A. S., Özkan, İ. ve Şahinoğlu, U. (1997). Selçuk Üniversitesi Tıp Fakültesine İntihar Girişimi Nedeniyle Başvuran Ergenlerin Değerlendirilmesi. *Kriz Dergisi*. 5(1):7-13.

Glock, C. Y. (1998), Dindarlığın Boyutları Üzerine. *Din Sosyolojisi* (ss. 252-274). (Der.: Y. Aktay ve E. Köktaş). Konya: Vadi Yayınları.

Gordon, T. (2001). *Etkli Ana Baba Eğitiminde Uygulamalar*. (Der.: B. Özkan, Çev.: E. Aksay) İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Gökler, I. (2007). Çocuk ve Ergenler İçin Sosyal Destek Değerlendirme Ölçeği Türkçe Formunun Uyarlama Çalışması: Faktör Yapısı, Geçerlik ve Güvenirliği. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*. 14 (2):90-99.

Gönüllü, M. (2003). Lise Öğrencilerinin Buldukları Liseye Göre Gösterdiği Toplumsal Farklılıklar: Sivas İli Merkez İlçe Örneği. *C.Ü. Sosyoloji Tartışmaları Dergisi*. 1:28-50.

Güleç, C. (1999). *Psikiyatrinin ABC'si: Ruhsal Bozukluklar, Tanısı ve Tedavisi*. İstanbul: Gendaş Kültür Yayınları.

Güler, Ö. (2007). Tanrı' Ya Yönelik Atıflar, Benlik Algısı ve Günahkarlık Duygusu. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güner, A. (2006). *Lise Öğrencilerinde Stresle Başaçıkma ve Dini Başaçıkma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güney, M. (1998). Ergenlik Dönemi Depresyonları. *Psikiyatri Dünyası*. 2:41-44.

Güngör, E. (1997). *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Gürhan, C. (1991). Lise Öğrencilerinin Benlik Kavramlarını Etkileyen Ailesel Değişkenler. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 4(1-2):7-19.

Gürün, O. A. (1991). *Psikoloji Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Hamachek, D. E. (1995). Ergen Benliğinin Psikolojisi ve Gelişimi, *Ergenliği Anlamak* (ss.111-151). (Der.: B. Onur, Çev.: H. Ersever). Ankara: İmge Kitabevi.

Haran, S. (2004). Ergenlerde Gelişimsel Kriz Üzerine Bir Klinik Örnek. *Kriz Dergisi* 12(1): 47-53.

Hayta, A. (2002). İbadetler ve Ruh Sağlığı: Dini Pratikler ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme. *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (ss.117-152). (Der.: Hayati Hökelekli). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Heintzelman, M. E. ve Fehr, L. A. (1976). Relationship Between Religious Orthodoxy and Three Personality Variables. *Psychological Reports*. 38:756-758.

Hocaoğlu, Ç., Ükinç, K., Kandil Tanrıöver, S., Ersöz, H. Ö. ve Sayar, M. K. (2001). Bir Ergenin İntihar Girişimi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*. 2(4):236-242.

Horney, K. (1998). *Kendi kendine Psikanaliz*. (Çev.: S. Budak). Ankara: Öteki Psikoloji.

Hökelekli, H. (1996). *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Hurlock, E. B. (1973). *Adolescent Development*. New York: McGraw-Hill, Inc.

Hurlock, E. B. (1987). Ergenlikte Beden Gelişimi. *Ergenlik Psikolojisi* (ss. 105-139) (Der.: B. Onur, Çev.: G. Günçe). Ankara: Hacettepe Taş Kitapçılık.

İkiz Suner, E. (2000). *Farklı Liselerdeki Ergenlerin Benlik Saygısı, Akademik Başarı ve Sürekli Kaygı Düzeyi Arasındaki İlişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

James, R. L. (2008). Correlation Between Adolescent Self-Esteem, Religiosity, and Perceived Family Support
<http://clearinghouse.missouriwestern.edu/manuscripts/247.asp> (24 Ağustos 2008).

Jersild, A. T. (1978). *Gençlik Psikolojisi*. (Çev.: N. Özgür.) İstanbul: Takıloğlu Matbaası.

Johnson, B. R., Tompkins, R. B. ve Webb, D. (2008). *Objective Hope: Assessing the Effectiveness of Faith-Based Organizations: A Review of the Literature*. Manhattan: Baylor University Center for Civic Innovation.

Jones, S. H. ve Francis, L. J. (1996) Religiosity and Self Esteem During Childhood and Adolescence (ss. 189-205). (Der.: L. J. Francis, W. K. Kay, W. S.Campbell) *Research in Religious Education*. Leominster, UK: Gracewing Publishing.

Kapıkıran, Ş. (1993). *İçten ve Dıştan Denetimliliğe Sahip Ergenlerin Atılganlık Düzeyinin Saptanması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kasapoğlu, A. (2005). Dinsel Şüphe. *Kelam Araştırmaları*. 3(2)65-82.

Kasatura, İ. (1998). *Kişilik ve Özgüven*. İstanbul: Evrim Yayınevi.

Kaya, H. (2007). *Dini Gruplar İçinde Tarikata Üye Olan Kadınların Sosyo-Ekonomik ve Toplumsal Yönleri (Sivas İl Örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaya, M. (1998). *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*. Samsun: Etüt Yayınları.

Kayaalp, L. (2006). Ergenlikte Cinsel Kimlik Dalgalanmaları. *Yansıtma Psikopatoloji ve Projektif Testler Dergisi*. 3(5-6):17-24.

Keppel, C. C. ve Crowe, S. F. (2000). Changes to Body Image and Self-Esteem Following Stroke in Young Adults. *Neuropsychological Rehabilitation*. 10 (1):15-31.

Kesen, F. N., Deniz, M. E. ve Durmuşoğlu, N. (2007). Ergenlerde Saldırganlık ve Öfke Düzeyleri Arasındaki İlişki: Yetiştirme Yurtları Üzerinde Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (17):353-364.

Kimter, N. (2002). Dini İnanç İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (ss. 183-208) (Der.: Hayati Hökelekli). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Kılıç, E., Taycan, O., Belli, A. K. ve Özmen Kalıcı, M. (2007). Ostomi Ameliyatının Beden Algısı, Benlik Saygısı, Eş Uyumu ve Cinsel İşlevler Üzerine Etkisi. *Türk Psikiyatri Dergisi*. 18(4):302-310.

Kılınç, H. ve Sevim, A. S. (2005). Ergenlerde Yalnızlık ve Bilişsel Çarpıtmalar. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 38(2):67-89.

Kıraç, F. (2007). *Dindarlık Eğilimi, Varoluşsal Kaygı ve Psikolojik Sağlık*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koç, M. (2003). Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisi Üzerine Teorik Bir Yaklaşım. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 7(1):373-397.

Koç, M. (2004). Ergenlik Döneminde Dua ve İbadete Yönelik Tutum ve Davranışlar Üzerine Bir Saha Araştırması. *Çorum Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(6):147-178.

Koçak, A. (2001). *Televizyon İzleyici Davranışları Televizyon İzleyicilerinin Tercihleri ve Doyumları Üzerine Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Konuk, Y. (1994). *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Korkmaz Çetin, S., Bildik, T., Erermiş, S., Demiral, N., Özbaran, B., Tamar, M. ve Aydın, C. (2008). Erkek Ergenlerde Cinsel Davranış ve Cinsel Bilgi Kaynakları: Sekiz Yıl Arayla Değerlendirme. *Türk Psikiyatri Dergisi*. 19(3):1-8.

Koşar, L. (2004). Okul Sağlığı. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*. 13(6):223-225.

Kozanoğlu, T. (2006). *Utangaçlıkla Baş Edebilme Sosyal Beceri Eğitim Programının Ergenlerin Utangaçlık Düzeylerine Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Köker, S., Evrengöl, A. ve Canat, S. (1994). Ergenlerin Ana Babaları ile İletişimlerini Algılama Düzeyleri. *Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı Dergisi*. 1(2):75-78.

Köknel, Ö. (1997). *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Köknel, Ö. (1998). *Dolu Dolu Yaşamak*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Köknel, Ö. (2001). *Kimliğini Arayan Gençliğimiz*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Krause, N. (1995). Religiosity and Self-Esteem Among Older Adults. *Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*. 50(5):236-246.

Kula, N. (2002). Gençlik Döneminde Kimlik ve Din. *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (ss.30-70). (Der.: Hayati Hökelekli). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Kula, N. (2003). Gençlerde İzdırıp Tecrübesine Bağlı Dini Krizle Başa Çıkmaya Yönelik Öneriler. *Sosyal Siyaset Kürsüsü*.
http://www.sosyalsiyaset.com/documents/genclerde_dini_kriz.htm#_ftn1
(12 Haziran 2008)

Kulaksızoğlu, A. (2001). *Ergenlik Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kulaksızoğlu, A. ve Arıca, O. T. (2000). Üniversite Öğrencilerinde Saldırganlık, Benlik Saygısı ve Denetim Odağı İlişkisi. *Trakya Üniversitesi Dergisi C Serisi*. 1(2):87-94.

Kuruoğlu, A. Çepik (20 Şub 2008). Ergenlik Dönemi Özellikleri ve Sorunları. Psikiyatri Anabilim Dalı Dönem V Ders Notları.
<http://www.med.gazi.edu.tr/egitim/donem5/psikiyatri/ERGEN2acepik.htm>
(6 mart 2008).

Lawrence, D. (2006). *Enhancing Self Esteem in the Classroom*. London: Paul Chapman Publishing.

Maxwell, C. J. ve Dornan, J. (2000). *Etkili İnsan Olmak*. (Çev.: D. Dizman). İstanbul: Sistem Yayıncılık.

McCree, D. H., Wingood, G. M., DiClemente, R. J., Davies, S. ve Harrington, K. (2000). Examining The Association Between Religiosity, Self-Esteem and Ethnic Pride in African American Adolescents.
http://apha.confex.com/apha/128am/techprogram/paper_6939.htm
(20 Ağustos 2008).

Mehmedoğlu, A. U. (2004). *Kişilik ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları.

Mercin, L. (2005). Piaget ve Kohlberg'in Ahlak (Moral) Gelişim Kuramlarının Özellikleri ve Karşılaştırılması. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. 3(5): 73–86.

Meisenhelder, J. B. (1986). Self-esteem in women: The Influence of Employment and Perception of Husbands' Appraisals. *Image: Journal of Nursing Scholarship*. 18:8-14.

Milevsky, A. ve Levitt, M. J. (2004). Intrinsic and Extrinsic Religiosity in Preadolescence and Adolescence: Effect on Psychological Adjustment. *Mental Health, Religion & Culture*. 7(4):307-321.

Murray-Swank, A. B., Lucksted, A., Medoff, D., Yang, Y., Wohlheiter, K. ve Dixon, L. (2006). Religiosity, Psychosocial Adjustment, and Subjective Burden of Persons Who Care for Those With Mental Illness. *Psychiatric Services*. 57(3):361-365.

Offer, D., Ostrov, E., Howard, K. I. ve Atkinson, R. (1990). Normality and Adolescence. *Psychiatric Clinics of North America*. 13(3):377-388.

Öksüz, Y. (2002) Ergenin Kişilik Gelişiminde Ebeveynin Rolü. *Milli Eğitim Dergisi*. Sayı:155-156.

<http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/155-156/oksuz.htm> (11 mayıs 2008)

Önder, A. ve Gülay H. (2007). Annelerin Kabul Red Düzeyi ile Çocuklarının Empati Becerisi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 2(22):23-30.

Öner, N. (1997). *Türkiye’de Kullanılan Psikolojik Testler: Bir Başvuru Kaynağı*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Ören, N. ve Gençdoğan. B. (2007). Lise Öğrencilerinin Depresyon Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*. 15(1):85-92.

Örsel, S., Canpolat Işık, B., Akdemir, A. ve Özbay, M. H. (2004). Diyet Yapan ve Yapmayan Ergenlerin Kendilik Algısı, Beden İmajı ve Beden Kitle İndeksi Açısından Karşılaştırılması. *Türk Psikiyatri Dergisi*. 15(1):5-15.

Özabacı, N. (2006). Çocukların Sosyal Becerileri ile Ebeveynlerin Sosyal Becerileri Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 16(1):163-179.

Özbydar, B. (1970). *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Baha Matbaası.

Özkan, A. (2006). *İçimdeki Ben*. Ankara: Pozitif Gelişim Yayınları.

Özmen, D., Erbay Dünder, P., Çetinkaya, A. Ç., Taşkın, O. ve Özmen, E. (2008). Lise Öğrencilerinde Umutsuzluk Düzeyini Etkileyen Etkenler. *Anatolian Journal of Psychiatry*. 9:8-15.

Özmert E. N. (2006). Erken Çocukluk Gelişiminin Desteklenmesi-III: Aile. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*. 49(3):256-273.

Öztürk, S. (1991). *Bazı Sosyo-Ekonomik Değişkenlerin İlkokul 5. Sınıf Öğrencilerinin Benlik Tasarımı Düzeylerine Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Palabıyıköğlü, R. (1992). Krize Müdahale Merkezi Çalışmalarının Bir Yıllık Değerlendirilmesi. *Kriz Dergisi*. 1 (1): 13-16.

Palabıyıköğlü, R. (1994) İntihar Davranışı ve Kitle İletişim Araçları. *Kriz Dergisi* 2(2): 277-284.

Palabıyıköğlü, R., Oral E.A, Binici A. S. ve Haran S. (1997). İntihar Girişimi Olan ve Olmayan Kriz Olgularının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Kriz Dergisi* 5(1):25-31.

Pardo, S. (2007). *Dünden Yarına İzmir Yahudileri*. İzmir: Etki Yayınları.

Pargament, K. (2005). Acı Ve Tatlı: Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme. (Çev.: A. U. Mehmetoğlu). *Çukurova Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 5(1): 279-313.

Parman, T. (2006). Ailenin Yaşamsal Döngüsünde Ergenlik Krizinin Yeri. *Yansıtma Psikopatoloji ve Projektif Testler Dergisi*. 3(5-6):11-16.

Parman, T. (2008). *Ergenlik ya da Merhaba Hüziin*. Ankara: Bağlam Yayıncılık.

Patrick, J. H. ve Kinney, J. M. (2003). Why Believe? The Effects of Religious Beliefs on Emotional Well Being. *Journal of Religious Gerontology*. 14:153-170.

Pazarlı, O. (1972). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Peker, H. (1993). *Din Psikolojisi*. Samsun: Sönmez Matbaası ve Yayınları.

Pınar, R. (2002). Obezlerde Depresyon, Benlik Saygısı ve Beden İmajı: Karşılaştırmalı Bir Çalışma. *C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*. 6(1):30-41.

Plumber, D. (2005). *Helping Adolescent and Adult to Build Self Esteem*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

Roberts, E. L. R. ve Bengtson V. L. (1996). Affective Ties to Parents in Early Adulthood and Self-Esteem Across 20 Years. *Social Psychology Quarterly*. 59(1):96-106.

Robertson, J. F. ve Simons, R. (1989). Family Factors, Self-Esteem, and Adolescent Depression. *Journal of Marriage and the Family*. 51(1):125-138.

Rosenberg, M. (1962). Self-Esteem and Concern With Public Affairs. *The Public Opinion Quarterly*. 26(2):201-211.

Rosenberg, M. (1966). Review: *Adolescence and Religion: The Jewish Teenager in American Society*. by Bernard Carl Rosen. *Social Forces*. 44(4): 588-589.

Rosenberg, M. ve Pearlin, L. I. (1978). Social Class and Self-Esteem Among Children and Adults. *The American Journal of Sociology*.84(1):53-77.

Rosenberg, M., Schooler, C. ve Schoenbach, C. (1989). Self-Esteem and Adolescent Problems: Modeling Reciprocal Effects. *American Sociological Review*. 54(6):1004-1018.

Rosenberg, M., Schooler, C., Schoenbach, C. ve Rosenberg, F. (1995). Global Self-Esteem and Specific Self-Esteem: Different Concepts, Different Outcomes. *American Sociological Review*. 60(1):141-156.

Russo, N. R. ve Dabul, A. J. (1997). The Relationship of Abortion to Well-Being. Do Race and Religion Make a Difference. *Professional Psychology: Research and Practice*. 28:23-31.

Sadi, E. (2007). *Ergenlerin Kimlik Oluşturma Sürecine Televizyon Programlarının Etkileri (Denizli İli Tavas İlçesi Örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Selçuk, Z. (1995). *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Pegem A Yayınları.

Semerci, Z. B. (2007). *Ergen Ruh Sağlığı Aileler ve Ergenler İçin*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Serarslan, M. (2007). Sinema Öldürüyor Televizyon Diriltiyor: Türk Sinemasının ve Tv Dizilerinin Ağalık Sistemini Ve Ağayı Tanımlama Biçimi. *Selçuk İletişim*. 4(4):17-27.

Sherkat, D. ve Reed, M. D. (1992). The Effects of Religion and Social Support on Self-Esteem and Depression Among the Suddenly Bereaved. *Social Indicators Research*. 26(3): 259-275.

Simmons, R. G., Rosenberg, F. ve Rosenberg, M. (1973). Disturbance in the Self-Image at Adolescence. *American Sociological Review*. 38(5): 553-568.

Sinanoğlu, A. F. (2003). Darende’de Dini Hayat: Bazı Kurumsal Yapılarda Değişim ve Din İlişkisi. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8:199-214.

Sinhaa, J. W., Cnaanb, R. A. ve Gellesb, R. J. (2007). Adolescent Risk Behaviors and Religion: Findings From a National Study. *Journal of Adolescence* 30:231-249.

Smart, N. (2001). Din ve Beşeri Tecrübe. *Hız. Meryem ve Efes Dinler tarihi Yazıları* (ss. 252-253). (Der.: ve Çev.: A. İ. Yitik). İzmir: Tibyan Yayıncılık.

Smith, C. B., Weigert, A. J. ve Thomas, D. L. (1979). Self-Esteem and Religiosity: An Analysis of Catholic Adolescents from Five Cultures. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 18:51-60.

Somunoğlu, S. Kısakürek, S. ve Kuzu, A. (2007). Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Benlik Saygısı Düzeylerine ve Başarı Durumlarına Yönelik Bir Araştırma. *II. Ulusal Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Sempozyumu Sunum ve Poster Bildiri Özetleri* (s. 42). Düzenleyen Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu. İzmir. 2 – 4 Eylül 2007 http://web.deu.edu.tr/shmyo_sempozyum/kitap.pdf (24 haziran 2008).

Strauss, R. S. (2000). Childhood Obesity and Self-Esteem. *Pediatrics*. 105(1):1-5.

Stryker, S. (1980). Review:toward an Adequate Social Psychology of the Self. *Contemporary Sociology*. 9(3):383-385.

Sümertaş, A. (2003). *İçedönük Dindarlıkla Benlik Tasarımı Arasındaki İlişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şahin, A. (2005). Ergenlerde Dindarlık- Benlik Saygısı İlişkisi. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 19:187-197.

Şahin, R. G. (2006). *Bireylerin Proaktif Kişilik Yapısı İle Benlik Saygısı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şahin, F. Tezel ve Özbey, S. (2007). Aile Eğitim Programlarına Niçin Gerekisim Duyulmuştur? Aile Eğitim Programları Neden Önemlidir? *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*. 3(12):7-12.

Şemin, R. (1973). *Gençlerimizin Psiko-pedagojik Problemleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Şengül F. (2007). *Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şengün, M. (2006). Lise Son Sınıf Öğrencilerinin Ahlaki Düşünce ve Yargıları. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 6(4):297-316.

Şenol, S. (2006). *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı*. Ankara: HYB Yayıncılık.

Tamar, D., Ögel, K. ve Çakmak, D. (1997). Ergenlik Döneminde Madde Kullanımı. *Ege Psikiyatri Sürekli Yayınları*. 2(4):502-519.

Tan, H. (2000). *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Taşkın, L. (2004). Uluslar Arası Sözleşmeler Işığında Kadının Durumu. *C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*. 8 (2):16-22.

Tatoğlu N., Ocakçı A. ve Öztürk Ö. (2006). Zonguldak İl Merkezinde 15-17 Yaş Grubu Genel Lise Öğrencilerinde Benlik Saygısının Akademik Başarıya Etkisi. *50. Milli Pediatri Kongresinin Poster ve Sözel Bildirileri*. Düzenleyen: Türkiye Milli Pediatri Derneği. Antalya: 8-12 Kasım 2006.

Tatoğlu, N. (2006). *15–17 Yaş Grubu Genel Lise Öğrencilerinde Benlik Saygısının Akademik Başarıya Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Zonguldak: Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Taylor, S. E. ve Lobel, M. (1989). Social Comparison Activity Under Threat: Downward Evaluation and Upward Contacts. *Psychological Review*. 96(4):569-575.

(T.C.B.A.S.A.G.M.) T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (27 Mart 2008) 2008 yılı Araştırma Dairesi Araştırma Projeleri İnternet Duyurusu.

<http://www.aile.gov.tr/dosya/?Id=155> (5 Temmuz 2008).

Torucu, B. Koçak, (1990). *13-14 Yaşındaki Gençlerin Sosyo-Ekonomik Düzeyi ve Ana-Baba Tutumlarındaki Farklılıkların Belirlenip Benlik Saygısına Etkisinin Araştırılıp Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tok, G. (2005). Ergenlik Dönemi. *Bilim ve Teknik Dergisi*. 455:34-40.

Top, B. L. ve Chadwick, B. A. (2003). Spirituality and Self Esteem. The Role of Religion in the Lives of LDS Teens. <http://www.meridianmagazine.com/articles/031003selfesteem.html> (19 temmuz 2008).

Turinay, N. (1996). *Değişen Toplum ve Aile*. Ankara: Akçağ Yayınevi.

Türkbay, T., Özcan, C., Doruk, A. ve Sekmen, K. (2005). Ergenlerdeki Kimlik Bocalaması Üzerine Cinsiyetin Etkisi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*. 12(2):69-74.

Tüsiad (Türkiye İş Adamları Derneği) ve Kagider (Türkiye Kadın Girişimciler Derneği). (2008). *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri "Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset" Raporunun Güncellemesi*. İstanbul: Graphis Matbaası.

Ulusoy M. D., Özcan Demir, N. ve Görgün Baran, A. (2005). Ebeveynin Çocuk Yetiştirme Biçimi ve Ergen Problemleri: Ankara İli Örneği. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*. 3(3):367-386.

U.S. Department of Education, Office of Communications and Outreach. (2005). *Helping Your Child Through Early Adolescence*. Washington: U.S. Department of Education.

Ünal, M. (1991). Madde Bağımlılığı ve Alkolizmde Aile. *Aile ve Toplum Dergisi*. 1(2):80-85.

Üstündağ, H., Demir, N., Zengin, N. ve Gül, A. (2007). Stomalı Hastalarda Beden İmajı ve Benlik Saygısı. *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*. 27(4):522-527.

Van Wagner, K. (2008). What is the Social Comparison Process. <http://psychology.about.com/od/sindex/g/Socialcomp.htm>. (27 haziran 2008).

Vikipedi, Özgür Ansiklopedi (2007). İzmir Fen Lisesi.
http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0zmir_Fen_Lisesi (3 Eylül 2008).

Ward, S. (1996). Filling the World with Self-Esteem: A Social History of Truth-Making. *Canadian Journal of Sociology*. 21(1):1-23.

Whitbeck, L. B., Simons, L. R., Conger R. D., Lorenz, O. F., Huck, S. ve Elder, G. H. (1991). Family Economic Hardship, Parental Support, and Adolescent Self-Esteem. *Social Psychology Quarterly*. 54(4):353-363.

Wilkinson, R. B. (2004). The Role of Parental and Peer Attachment in the Psychological Health and Self-Esteem of Adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 33(6):479-493.

Wilkinson, R. B. (2006). Age and Sex Differences in the Influence of Attachment Relationships on Adolescent Psychological Health. *The Australian Educational and Developmental Psychologist*. 23:87-104.

Williams, J. M. ve Currie, C. (2000). Self-Esteem and Physical Development in Early Adolescence: Pubertal Timing and Body Image. *The Journal of Early Adolescence*. 20(2) 129-149.

Windmiller, M. (1995). Ahlak Gelişimi ve Ahlaki Davranış. *Ergenliği Anlamak*. (ss. 225-253). (Der.: B. Onur Çev.: Demet Öngen.) Ankara: İmge Kitabevi.

Yapıcı, A. (2007). Geleneksellik ile Modernlik Arasında Sıkışan Din Anlayışları ve Dindarlık. *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*. 1(2):24-29.

Yapıcı, Ş. ve Yapıcı M. (2006). Çocukta Bilişsel Gelişim. *AKÜ Eğitim Fakültesi Üniversite ve Toplum Dergisi*. 6(1).
<http://www.universite-toplum.org/pdf/pdf.php?id=263> (20.4.2008).

Yavuz, K. (1983). *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Yavuz, K. (1992). *Çocuğun Dünyası ve Gelişme*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.

Yavuzer, H. (1998). *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yavuzer, H. (1999). *Ana-Baba ve Çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yavuzer, H. (2005). *Gençleri Anlamak*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yenidünya, A. (2005). *Lise Öğrencilerinde Rekabetçi Tutum, Benlik Saygısı ve Akademik Başarı İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Yeşilyaprak, B. (1993). Kişilik Gelişiminde Ailesel Faktörlerin Etkisine İlişkin Bir Araştırma. *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*. 1(3):16-29.

Yıldız, M. (2006a). Benlik Kavramı ve Benliğin Gelişiminde Dinin Rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 13:87-126.

Yıldız, M. (2006b). Dinsel Yönelim Biçimleri ve Bazı Demografik Değişkenler Açısından Üniversite Öğrencilerinin Benlik Tasarımları Üzerine Bir Araştırma. *Tabula Rasa Felsefe & Teoloji*. 6(17):81-102.

Yıldız, M. (2006c). *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.

Yıldız, M. (2007). *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.

Yılmaz, G. (2007). Basın Yayının Çocuk Sağlığına Etkileri, *Türk Pediatri Arşivi*. 42(Özel Sayı):1-5.

Yorbık, Ö. (2008). Otistik Bozuklukta İlaç Tedavisi.
<http://www.gata.edu.tr/dahilibilimler/cocukruh/ygb6.htm> (6 Temmuz 2008).

Yörükoğlu, A. (2004) *Gençlik Çağı*, İstanbul: Özgür Yayınları.

Yörükoğlu, A. (2006). Ulusal Çocuk Ve Ergen Ruh Sağlığı Politikaları I. Çalıştay Raporları. *Çocuk Ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*. 13 (1):37-42.

T.C.
İZMİR VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

SAYI : B.08.4.MEM.35.00.03.1/ 45122
KONU: Tez Çalışması.

07 KASIM 2005

VALİLİK MAKAMINA
İZMİR

İLGİ: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 26.10.2005 tarih ve 7509 sayılı yazısı.

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün ilgi yazısında Felsefe ve Din Bilimleri Anabil Dalı yüksek lisans öğrencisi Betül ÇAPAR'ın, "Farklı Ortaöğretim Öğrencilerinde Ündarlık İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" konulu tezinin uygulanması ile ilgili olarak aşağıda isimleri belirtilen okullarda anket çalışması yapmak istediği belirtilmektedir.

Soz konusu çalışmanın 2005-2006 öğretim yılında, eğitim öğretimi aksatmadan okul müdürünün gözetiminde yapılması, araştırma sonucunun bir örneğinin Müdürlüğümüze verilmesi kaydıyla uygun görülmektedir.

Makamınızca da uygun görülmesi halinde olurlarınıza arz ederim.

Mustafa ÇAKAL
Müdür a
Müdür Yardımcısı

OLUR

.../10/2005

M.Fahri AYKIRI
Vali a
Vali Yardımcısı

Ek
1-Anket

Okullar:

İzmir Kız And.Lis., Karataş Lis.,
Konak İmam Hatip Lis., İzmir Fen Lis.,
Özel Avni Akyol Lis.,Özel Yamanlar Lis.,
Konak İkkurşun Lis.

AÇIKLAMA

Elinizdeki anket formu D.E.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yürütülmekte olan bilimsel bir araştırmanın aşamalarından birini oluşturmaktadır. Ankette kişilerin kendi duygu, düşünce ve kanaatlerini ifade etmek amacıyla kullandıkları bir takım cümleler bulunmaktadır. Sizden bu maddeleri dikkatlice okuyup her birinde belirtilen duygu, kanaat ve davranışların sizin için uygun olup olmadığını veya söz konusu ifadelere katılıp katılmadığınızı belirtmeniz istenmektedir.

Her insanın duygu ve kanaatleri veya davranışları birbirinden farklı olabileceğinden maddeleri çevrenin etkisinde kalmadan işaretleyiniz. Çünkü bu bir sınav değildir. Lütfen bu noktayı aklınızdan çıkarmayınız. Ayrıca anket üzerine kimliğinizle ilgili herhangi bir şey yazmanıza gerek yoktur.

Vereceğiniz SAMİMİ ve GERÇEĞE UYGUN cevaplar araştırmada GEÇERLİ ve GÜVENİLİR sonuçlar elde edilmesine büyük katkıda bulunacaktır. Lütfen bu maddeyi atlamadan dikkatle okuyunuz ve kanaatinize EN UYGUN ya da EN YAKIN olan seçeneğin altındaki harfi daire içine alarak işaretleyiniz. Elde edilecek bilgiler sadece bu araştırmada değerlendirilecek, başka hiçbir kişi ya da kurumun kullanımına açık tutulmayacaktır.

Anketin doldurulması konusunda gösterdiğiniz sıcak ilgi, yardım ve işbirliğine şimdiden teşekkür ederiz.

Cinsiyetiniz :
Yaşınız :
Okulunuzun Adı :
Sınıfınız : Hazırlık 1. Sınıf 2.Sınıf 3.Sınıf
Ailenizin sosyo-ekonomik düzeyi:
 1-)Üst 2-)Ortanın Üstü 3-)Orta 4-)Ortanın altı 5-) Alt

Aşağıdaki ifadeleri (1-5) dikkatle okuduktan sonra lütfen sizin için en uygun olan şıkkın yanındaki harfi daire içine alınız.

- 1- Bazı kişiler insanların büyük çoğunluğunun güvenilir olduğunu, bazıları ise insanlarla ilişkilerde çok güvenilemeyeceğini söylerler. Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz.
a-) İnsanların çoğuna güvenilebilir. b-) İlişkilerde İnsanlara çok güvenilmez.
- 2- İnsanlar daha çok başkalarına yardım etmeye mi, yoksa kendi çıkarlarını düşünmeye mi eğilimlidirler.
a-) Başkalarına yardım etmeye b-) Kendi çıkarlarını düşünmeye
- 3- Genelde ne kadar mutlusunuzdur.
a-) Çok mutlu b-) Mutlu c-) Pek mutlu değil d-) Çok mutsuz
- 4- Genel olarak kendinizi neşeli bir ruh hali içinde mi, yoksa neşesiz bir ruh hali içinde mi hissedersiniz?
a)Çok neşeli ruh halinde b-) Oldukça neşeli ruh halinde
c-) Ne neşeli, ne de neşesiz ruh halinde d-) Oldukça neşesiz ruh halinde
- 5- Kendinizi kederli ve karamsar hissettiğiniz olur mu?
a-) Çok sık b-) Sık c-) Ara sıra d-) Nadiren e-) Hiçbir zaman

Aşağıdaki ifadeleri (6-15) dikkatle okuduktan sonra lütfen sizin için en uygun olan şıkkın yanındaki harfi daire içine alınız.

	Doğru	Çok Doğru	Yanlış	Çok Yanlış
6- Kendimi en az diğer insanlar kadar değerli buluyorum.....	a	b	c	d
7- Bazı olumlu özelliklerim olduğunu düşünüyorum.....	a	b	c	d
8- Genelde kendimi başarısız bir kişi olarak görme eğilimindeyim.....	a	b	c	d
9- Ben de diğer insanların bir çoğunun yapabildiği şeyleri yapabilirim.....	a	b	c	d
10- Kendimle gurur duyacak fazla şey bulamıyorum.....	a	b	c	d
11- Kendime karşı olumlu bir tutum içindeyim.....	a	b	c	d
12- Genel olarak kendimden memnunum.....	a	b	c	d
13- Kendime karşı daha fazla saygı duyabilmeyi isterdim.....	a	b	c	d
14- Bazen kendimin kesinlikle bir işe yaramadığımı düşünüyorum.....	a	b	c	d
15- Bazen kendimin hiç de yeterli bir insan olmadığını düşünüyorum.....	a	b	c	d

Bu bölümde on altıdan yirmi yediye kadar olan (16-27) maddelerle ilgili olarak sizden maddelerde ifade edilen yargılara katılıp katılmadığınızı belirtmeniz istenmektedir. Lütfen sizin için en uygun olan şıkkın altındaki harfi daire içine alınız.

	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum
16- İnsan yapısına demokrasi diktatörlükten daha uygundur.....	a	b	c
17- Politikacıların gerektiğinde gerçekleri gizlemesi hoş görülebilir.....	a	b	c
18- Avukatlık mesleği doktorluktan daha saygındır.....	a	b	c
19- Allah vardır.....	a	b	c
20- Daha doğru olduğuna inanılıyorsa toplum kurallarının dışına çıkmakta bir sakınca yoktur.....	a	b	c
21- Işık, bize güneşten bir dakikadan daha az bir zamanda gelir.....	a	b	c
22- Hz. Muhammed Allah'ın peygamberidir.....	a	b	c
23- Güneş ışınları insan sağlığına faydalıdır.....	a	b	c
24- Başkasına zarar vermemek kaydıyla yasaklanan bazı şeyler yapılabilir.....	a	b	c
25- Öldükten sonra Ahiret denen sonsuz bir hayat olacaktır.....	a	b	c
26- Çevre bilincine sahip olmak uygar olmanın bir gereğidir.....	a	b	c
27- Kur'an Allah'ın gönderdiği kutsal kitaptır.....	a	b	c

Yirmi sekizden kırk altıya kadar (28-46) olan maddelerle ilgili olarak sizden söz konusu maddelerde ifade edilen duyguları ne yoğunlukta yaşadığınızı belirtmeniz istenmektedir. Lütfen sizin için en uygun olan şıkkın altındaki harfi daire içine alınız.

	Pek çok	Çok	Biraz	Hiç
28- Arkadaş ya da aile toplantılarında espri yaparak çevremdekileri eğlendirmekten hoşlanırım.....	a	b	c	d
29- Arabada iken trafik yavaş ilerlediği zaman sinirlenirim.....	a	b	c	d
30- İbadet ederken Allah'ın huzurunda bulunduğumu düşünerek duygulanırım.....	a	b	c	d
31- Uzun zaman görmediğim tanıdıklarım ya da okul arkadaşlarım önce benimle konuşmazlarsa rahatsızlık duyarım.....	a	b	c	d
32- Dua ettiğimde Allah'ın duamı kabul edeceğini ümit ederek ferahlık duyarım.....	a	b	c	d
33- Önemli kişilerle birlikte olduğumda kendimin de önemli biri olduğumu hissedirim.....	a	b	c	d
34- Büyük bir camiye girdiğimde her zaman yaşamadığım bir biçimde duygulanırım.....	a	b	c	d
35- Tek başıma kaldığımda sebebini bilmediğim korkular duyarım.....	a	b	c	d
36- Bir kimseye yardım ettiğimde içimde bir coşku ve huzur duyarım.....	a	b	c	d
37- Çevremde bir çok insan bulunduğu zamanlarda bile yalnızlık hissedirim....	a	b	c	d
38- Günah işlediğimi düşündüğümde yalnızlık ve huzursuzluk hissedirim.....	a	b	c	d
39- Tartışmalara aktif olarak katılmaktan zevk duyarım.....	a	b	c	d
40- Sanatla ilgili faaliyetlere katılmaktan hoşlanırım.....	a	b	c	d
41- Ölümü hatırlatan bir durumla karşılaştığımda ahirette başıma gelebilecek şeyleri düşünerek bir ürperti ve heyecan duyarım.....	a	b	c	d
42- Tabiatla iç içe olmak ben de hoş duygular uyandırır.....	a	b	c	d
43- Neşeli arkadaşlar arasına karışınca üzüntülerimi unuturum.....	a	b	c	d
44- Tabiattaki her şeyin son derece düzenli olması karşısında Allah'ın kudretine hayranlık duyarım.....	a	b	c	d
45- Alışılmışın dışına çıkarak değişiklik ve yenilik yapmaktan hoşlanırım.....	a	b	c	d
46- Arabanın hızlı kullanılmasından zevk alırım.....	a	b	c	d

Kırk yediden yetmişsekize kadar (47-78) olan maddelerle ilgili olarak sizden söz konusu maddelerde ifade edilen davranışları ne sıklıkta yaşadığınızı belirtmeniz istenmektedir. Lütfen sizin için en uygun olan sıklığın altındaki harfi daire içine alınız.

	Her zaman	Çoğu zaman	Bazen	Hiç
47- Bildiğim bir konuda bir kimse saçma sapan ve cahilce konuşursa onu hemen düzeltirim.....	a	b	c	d
48- Eğlenceden fedakarlık yapıp vaktimin çoğunu çalışmaya ayırıyorum.....	a	b	c	d
49- İncancımın gereği olan ibadetleri yerine getiriyorum.....	a	b	c	d
50- Arkadaşlarımla toplumsal ve siyasal sorunların nedenlerini ve çözüm yollarını tartışırım.....	a	b	c	d
51- Yeni tanıştığım kimselerle konuşacak konu bulmakta güçlük çekiyorum.....	a	b	c	d
52- Dinde yasak edildiği için alkollü içecekler içmemeye özen gösteriyorum....	a	b	c	d
53- Dinde yasak olduğu için değil, sağlığa zararlı olduğu için alkollü içecekler içmekten kaçınıyorum.....	a	b	c	d
54- Kendimi cezayı hak etmiş suçlu bir insan olarak görüyorum.....	a	b	c	d
55- Kumar türü oyunlar oynamak günah olduğu için bu tür oyunlar oynamaktan kaçınıyorum.....	a	b	c	d
56- Kumar türü oyunlar oynamak günah olduğu için değil, zararlı olduğu ve ahlaki bir davranış olmadığı için bu tür oyunlar oynamaktan kaçınıyorum...	a	b	c	d
57- Cinsellikle ilgili düşünceler beni rahatsız etmiyor.....	a	b	c	d
58- Herkesin siyasal konularda bilgisinin olması gerektiğini düşündüğüm için politikayla ilgili kitaplar okuyorum.....	a	b	c	d
59- Bir karara varmadan önce bütün avantaj ve dezavantajları dikkatle düşünürüm.....	a	b	c	d
60- Rüşvet alıp vermek günah olduğu için rüşvet alıp vermektan kaçınıyorum..	a	b	c	d
61- Rüşvet alıp vermek günah olduğu için değil, ahlak prensiplerine aykırı olduğu için rüşvet alıp vermektan kaçınıyorum.....	a	b	c	d
62- Bir iş ilişkisinde mektup yazmayı, telefon etmeye tercih ediyorum.....	a	b	c	d
63- İnsanları aldatmak dini incancıma aykırı olduğu için kimseyi aldatmamaya özen gösteriyorum.....	a	b	c	d
64- İnsanları aldatmak dini incancıma aykırı olduğu için değil, ahlaki bir davranış olduğu için kimseyi aldatmamaya özen gösteriyorum.....	a	b	c	d
65- Gülünç film veya oyun izlediğimde çevremdeki kişilerden daha yüksek sesle gülerim.....	a	b	c	d
66- Dini incancıma göre doğru sözlü olmak gerektiğinden doğru söylemeye gayret ediyorum.....	a	b	c	d
67- Dini incancımdan dolayı değil, doğru sözlü olmak gerektiğinden doğru söylemeye gayret ediyorum.....	a	b	c	d
68- Görüşüme uygun olmayan yeni fikirlere hemen karşı çıkarım.....	a	b	c	d
69- Ana babaya iyi davranmayı Allah emrettiği için anne babama iyi davranıyorum.....	a	b	c	d
70- Ana babaya iyi davranmayı Allah emrettiği için değil, başka sebeplerden dolayı anne babama iyi davranıyorum.....	a	b	c	d
71- Müzik çalarken tempo tutacak, mırıldanarak eşlik edecek ya da dans edecek kadar etkileniyorum.	a	b	c	d
72- Bir şeye kızdığım zaman acısını çıkarmayı sakinleştiğim zamana bırakırım.	a	b	c	d
73- Söz verildiği zaman sözünde durmak dini bir kural olduğundan verdiğim sözü tutuyorum.....	a	b	c	d
74- Söz verildiği zaman sözünde durmak dini bir kural olduğundan değil, ahlaki bir kural olduğu için verdiğim sözü tutuyorum.....	a	b	c	d
75- Uçak, otobüs ya da trenle yolculuk ederken yerimi seçmede güvenliğimi göz önünde bulunduruyorum.....	a	b	c	d
76- Komşulara iyi davranmak dini bir prensip olduğundan komşularıma iyi davranıyorum.....	a	b	c	d
77- Komşulara iyi davranmak dini bir prensip olduğundan değil, ahlaki ve sosyal ilişkilerin gereği olduğundan komşularıma iyi davranıyorum.....	a	b	c	d
78- Elimdeki çöpü sokağa atmamak için çöp sepeti bulmak amacıyla yolumu değiştiririm.....	a	b	c	d

Aşağıdaki maddelerle (79-110) ilgili olarak sizden, verilen bilgilerin doğru olup olmadığını belirtmeniz istenmektedir. Eğer okuduğunuz ifade doğru ise “D” (doğru) seçeneğini, yanlış ise “Y” (Yanlış) seçeneğini daire içine alınız.

	Doğru	Yanlış
79- “Otuz Beş Yaş Şiiri” Yahya Kemal’e aittir.....	D	Y
80- Olimpiyatlar dört yılda bir düzenlenir.....	D	Y
81- Fransız ihtilali 1789’da olmuştur.....	D	Y
82- Cuma namazını tek başına kılmak mümkündür.....	D	Y
83- Çin’in bazı bölgelerinde kaplanlar bulunur.....	D	Y
84- İngiltere’nin para birimi dolardır.....	D	Y
85- Oruçlu kimse yalan söylerse orucu bozulur.....	D	Y
86- Kişilik insanın tüm davranışlarının toplamıdır.....	D	Y
87- Türkiye’nin Mısır’la sınırı yoktur.....	D	Y
88- Ses ışıktan daha hızlıdır.....	D	Y
89- Kabe Hz. Muhammed’in kabrinin bulunduğu yerdir.....	D	Y
90- Yarasalar kendine has bir donanımla çevrelerini algırlar.....	D	Y
91- İnsan hücrelerinde 23 çift kromozom bulunur.....	D	Y
92- Kur’an 114 sureden meydana gelmiştir.....	D	Y
93- Türkiye’de uygulanan medeni hukuk İsviçre’den adapte edilmiştir.....	D	Y
94- Libya’nın başkenti Bingazi’dir.....	D	Y
95- Hz. Ali Hz. Muhammed’in Hz. Hatice’den doğan oğludur.....	D	Y
96- Yasama, yargı ve yürütme devlet yönetiminin üç temel unsurudur.....	D	Y
97- Assuan Barajı Keban Barajı’ndan büyüktür.....	D	Y
98- Akşam namazının farzı üç rekattır.....	D	Y
99- Otoyollarda hız sınırı yoktur.....	D	Y
100- Berlin’de sergilenen Artemis Tapınağı Bergama’dan götürülmüştür.....	D	Y
101- Kur’an’ı Arapça metninden okumayı bilmek her Müslüman için farz değildir.....	D	Y
102- Klasik Türk Müziği çok sesli bir müzik türüdür.....	D	Y
103- Görme engelli insanların rüyaları renksizdir.....	D	Y
104- Cinlerin varlığı Kur’an’da belirtilmiştir.....	D	Y
105- Şinasi Türkiye’de tiyatro oyunu yazan ilk kişidir.....	D	Y
106- Dini bilgiler diğer bilgilerden daha değerlidir.....	D	Y
107- Tokat şehri İç Anadolu bölgesindedir.....	D	Y
108- Zengin olsun fakir olsun her Müslümanın hayatında bir kere hacca gitmesi farzdır.....	D	Y
109- Osmanlı devletinin kurucusu Osman Bey Söğüt’te gömülüdür.....	D	Y
110- Çaldıran savaşı Osmanlılarla İranlılar arasında olmuştur.....	D	Y

Aşağıdaki ifadeleri (111-116) dikkatle okuduktan sonra ifadeye tamamen katılıyorsanız “D” (Doğru) katılmıyorsanız “Y” (Yanlış) seçeneğini daire içine alınız.

	Doğru	Yanlış
111- Başınıza gerçekten bir şey geldiğinde kimse sizin durumunuzla pek ilgilenmeyecektir.....	D	Y
112- İnsan doğasında yardımlaşma gerçekten vardır.....	D	Y
113- Dikkatli davranmazsanız insanlar sizi kullanacaklardır.....	D	Y
114- Genelde oldukça mutlu bir kişi olduğumu düşünüyorum.....	D	Y
115- Hayattan çok zevk alıyorum.....	D	Y
116- Ben de mutlu gördüğüm diğer kişiler kadar mutlu olabilmeyi isterdim.....	D	Y

İLGİNİZ İÇİN TEKRAR TEŞEKKÜR EDERİZ